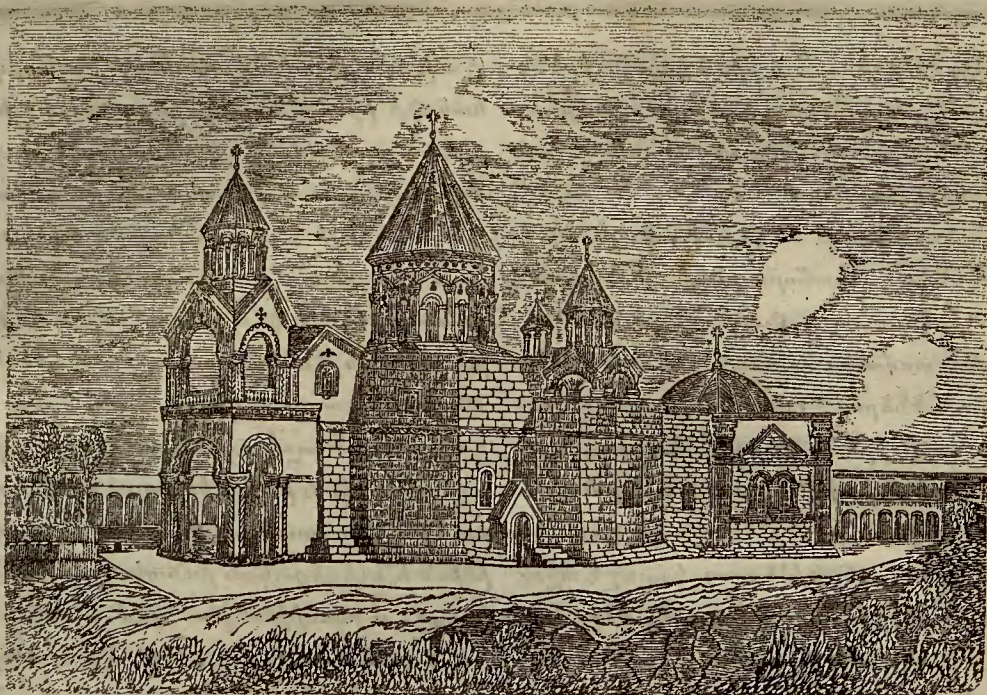

Ա Մ Ս Ա Գ Ի Ր

ԿՐԾՆԱԿԱՆ, ՊԱՏՄԱԿԱՆ, ԲԱՆԱԾԻՐԱԿԱՆ ԵՒ ԲԱՐՈՅԱԿԱՆ

ԹԻՒՐ. — ՏԵՐԻ Գ.

1871

ՅՈՒՆԻՍ 30

Կ Ր Օ Ն Ա Կ Ա Ն

ՍԽԱԼԱԿԱՆ ՊԱՊՆ Ի ԳԵՐՄԱՆԻԱ.

Պէտեմքերի Գրո-Նի-նն աւ Եպիսկոպոս
Սի-նիէնի Գ. Յովնանի Ը Եւ:

Գերմանացի կաթողիկոսները, որք նոր աւարտած ահեղ պատերազմի ժամանակ Հռոմէական Ժողովոյ և ան սխալականութեան հարցը մէկուրի դրած էին, այժմ

աչքերն իրենց ներքին հանգամանքներուն ուղղելով՝ ուրիշ տեսակ պատերազմ մի սկսելու վրայ են, որ թէև առանց ուժակոծութեան և արիւնհեղուութեան պիտի կատարուի, սակայն և այնպէս առաջնէն նուազ սաստկութիւն ունենալու չէ, եթէ ի միտ առնուի նորա պատճառները, նորա մասնակցողներու ուժգին եռանդն և յուզմունքը և վերջապէս այն ամեն հետեանքը, որք ծագելու են մի կողմէն Պապը

ու ջիզուլիթներու՝ և միւս կողմէն իրենց եկեղեցւոյ, մարդկային խղճի ու մտաց ազատութեանն արհապէս պաշտպանող կաթողիկոսներու համար :

Եյս նոր մարտի անվեհեր ատոյեանն է Միւնխենեան համալսարանի մեծահամբաւ Պրօֆեսորը, Բավարիայի Թաղաւորի խոստովանահայրը և իր ուսումնական գրուածներով^(*) լուսաւորեալ աշխարհի մէջ տարօրինակ պատիւ և յարգ վայելող Խօթանասուն երկու տարեկան ծերունի Աստուածաբանը՝ Վոկտոր Վեօլքինգերը: Եմեն ուշիմ՝ ընթերցող կարող է տեսնել նորա վերջին նամակէն, թէ ինչ ճիշդ գիտութիւն, ինչ կրօնասէր ոգի և ինչ քարեղէն պնդութիւն միաւորուած են այս Վերմանացի դիւնականի մէջ: Ջիզուլիթական մոլեղնութեան կատաղի պլեքներն անզօր մնացին այս ապառաժի առջև և անսխալական Պապը նորա անդրդուելի փաստերու դէմ փաստերով պատասխանելու փոխարէն՝ աւելի դիւրին ճամբայ ընտրեց, այսինքն՝ բանադրանք ու նզովք կարգաց զլինին, այն մարդու զլինին՝ որ ի վաղուց անտի իր եկեղեցւոյ և ազգի ամենաջերմեռանդ սպասաւորն ու պարծանքն էր և է այժմ առաւել քան թէ առաջ: Բաց ի յայսմանէ՝ իր եպիսկոպոսի միջնորդութեամբ Պապն արդեւեց նորան դաս կարենալու համալսարանի մէջ. սակայն այս շանթերն ու արդելքները ի չեք դարձան:

(*) Շատ երեկի է մանաւանդ նորա "Պոնտի և Պապ" անուանեալ գիրքը, ուր Հռոմէական պապերու, ժողովներու և ջիզուլիթներու դարեւոր չարագործութիւնքն զարմանալի դիտնականութեամբ, պատմական փաստերով և պարզ ապացոյցներով յերևան հանուած են:

Բավարիայի կառավարութիւնն ալ որդիտականի իրաւունքը պաշտպանելով՝ Թոյլ տուաւ որ համարձակ շարունակէ իր վարժապետական վսեմ պաշտօնը և իսկոյն Վերմանիայի և Ավստրիայի գրեթէ ամեն կաթողիկոսական քաղաքներէն, համալսարաններէն, այլ և այլ ժողովներէն և ընկերութիւններէն հաղարաւոր կաթողիկոսներու ձեռքով ստորագրուած հանրագիրք ուղարկուեցան Նյուֆալ մարդուն, որք ի մի բերան համակրութիւն կը յայտնեն և կը քաջալերեն, որ հաստատ մնայանսխալականութիւն և եկեղեցական բռնակալութիւն քարոզող Ջիզուլիթներու դէմ սկսած պատերազմին մէջ: Այսու ի թէ մինչև անգամ և Հռոմի և Նէպոլի Խտալացի Պրօֆեսորները շնորհակալութեան թուղթ գրելու են նորան: Երբեօք մեր համազգի կաթողիկոսներն ևս նոյնը կանե՞ն: Եյս քաջ դիտնականին շնորհակալութիւն կամ համակրութիւն յայտնելով՝ նոքա նորէն բողոքած կլինէին Հռոմի դէմ . . . :

Ահաւասիկ Վեյլինգերի գրութիւնը ի 16-ն Մարտի 1871 ամի:

ՁԵՐԻ ՍՐԲԱԶՆՈՒԹԻՒՆ.

"Երկու գրութեամբ դուք պահանջեցիք ինձմէն, որ ես 1870 Յունիսի 6/18 Հռոմ հրատարակուած վճիռներու վերաբերմամբ բռնելու զիրքս բացատրեմ:

"Ձեր առաջնորդարանէն ես լսեցի, իբր թէ մտադիր էք ստիպողական ու պատժողական միջոցներ բանեցնել իմ դէմ, որք սովորաբար միայն կոպիտ յանցանաց մէջ մեղադրեալ քահանաներու դէմ կգործա-

ծուին և այն ևս ոչ միշտ : Ասեցի, թէ այդպէս պիտի վարուիք հետս, եթէ որ ես երկու նորայայտ կանոններուն որոշեալ ժամանակին չհնազանդիմ, այսինքն եթէ Պապի ամենազօրութիւնն և անսխալականութիւնը չընդունիմ :

"Ընդ նմին լսեցի, թէ նորերս գարձեալ Ղերմանական եպիսկոպոսներու ժողով մը գումարելու է Պուլքա :

Նոյեմբ 1848 թ. բոլոր Ղերմանական եպիսկոպոսները ժողով մը կազմեցին Վիւրբուրգ, եւ պատիւ ունեցայ այնտեղ հրաւիրվելու և մասնակից եղայ նոյն ակումբի մէջ արուած քննութիւններուն : Արդ, Արքեպիսկոպոսութիւնդ դուրսէ բարեհաճիք միջնորդել, որ և առաջնիկայ ժողովին թոյլ արուի ինձ՝ եթէ ոչ մասնակցելու ատենին՝ գոնեաւ ունենդրութիւն խնդրելու դէթ քանի մը ժամով :

"Եւս կցանկայի յատկապէս բարձր ակմբին առջև ապացուցանել հետագայ դրութիւնքս, որք մեծ նշանակութիւն կարող էին ունենալ Ղերմանական եկեղեցւոյ ներկայ վիճակի և իմ սեփական անձիս վերաբերմամբ :

"Առաջին՝ նորաքարոզ կրօնական հրովարտակները ի հաստատութիւն իւրեանց կրիմեն սուրբ Ղարբին, մանաւանդ Մատթէոսի 16, 18, Յովհաննու 21, 17 տուններուն, և անսխալականութեան գաղով՝ Ղուկասու 22, 32 տուններուն, ընդ որս նոքա, եթէ Ատակարանին համաձայն քըննուելու լինին՝ կամ մերժուելու են կամ պնդուելու : Արդ, հանդիսաւոր երգմամբ մը, զոր ես արդէն երկու անգամ տուած եմ, մէք պարտաւոր ենք՝ սուրբ զիւրքն ոչ այլապէս ընդունիլ ու մեկնել, եթէ ոչ

ըստ միաձայն վկայութեան հարց" : Իսկ եկեղեցական հայրերն ամենեքեան առանց բացառութեան՝ նոր հրովարտակներու մտքէն իսպառ տարբեր եղանակով մեկնած են վերոյիշեալ տուները, և գաղով յատկապէս Ղուկասու 22, 32 տուններուն՝ բնաւ բան մի գտած չեն նոցա մէջ, որ կարողանար անսխալականութիւն պարգևել Պապերուն : Ուրեմն եթէ ես այն տունները նոր հրովարտակներու հետ միաւորել ուզենամ, առանց որոյ վերջինքս Ատակարանի հիմքէն թափուր մնալու են, երդմնադանցութեան մեղք արած պիտի լինիմ : Եւ ես պատրաստ եմ գումարուած եպիսկոպոսներուն ապացուցանելու այս բանս :

"Ներքորդ՝ եպիսկոպոսաց վերջին ժամանակուայ հրովարտակներն ու յայտարարութիւնքը կուզեն բացատրել և կամ կիրորձեն պատմական եղանակով ապացուցանել, թէ Էւոմ նոր քարոզուած ուսմունքը յաղաղս ամենազօրութեան Պապի ի վերայ իւրաքանչիւր քրիստոնէի և յաղաղս անսխալականութեան նորա իմասին կրօնական որոշմանց իբր թէ դարերէ ի վեր և իսկզբանէ անտի միշտ կար և ընդհանուր կերպով դաւանելի եղած էր եկեղեցւոյ մէջ : Եւս պնդումը, ինչպէս որ ես ապացուցանել պատրաստ եմ, եկեղեցւոյ առաջին դարերու աւանդութիւնքը լիովին ուրանալէն և նոցա պատմութիւնը խանդարելէն յառաջ կուգայ. վասն զի ամենապարզ իրողութիւններուն և վկայութիւններուն միանգամայն հակառակ է :

"Ներքորդ՝ ես թոյլտուութիւն կիւնդրիմ նաեւ ապացուցանելու, որ Ռոմանական երկիրներու՝ Սպանիայի, Իտալիայի,

Հարաւային Ամերիկայի, Արլանտայի եպիսկոպոսները, որք չոտի մէջ անրաւ բազմութիւն կաղմողք էին, հանդերձ կղերականօք, դեռ սեմինարական կրթութիւն ստանալու ժամանակ արդէն ի մոլորութիւն վարուած էին պապական իշխանութեան նիւթոյն նկատմամբ. որովհետեւ նոցա դա սագրքերու մէջ յիշուած վկայութիւնքը մեծ մասով հնարուած, սուտ և մոլարբան են: Այս մտաղիւր եւ՛ ապացուցանել այս նախ այժմեայ հոգեւոր դպրոցներու և սեմինարներու մէջ շատ ընդունուած երկու գլխաւոր գրքերու վրայ, որք են՝ Ալֆոնզ Ալիգուօրի "բարոյական Աստուածաբանութիւնը" (մանաւանդ մէջը պարունակեալ ճառը յաղագս Պապի), և Գիզուիթ Պէրօնէի "Աստուածաբանութիւնը", և ապա չոտմէական Աոնսիլի ժամանակ բաժնուած Աորդոնի Աքքեպիսկոպոսի, Պիլարդի եպիսկոպոսի և վերջապէս Սէնայի Շվից Աստուածաբանի գրուածներու վրայ:

Չորրորդ՝ ես կապաւինիմ հետագայ իրողութեանը և թոյլտուութիւն կ'սնդրեմ զայն հրապարակաւ ապացուցանելու, թէ երկու ընդհանրական ժ. զոյնքեր և բազում պապեր արդէն ի.Ն. դարու մէջ ժողովներու կողմէն հանդիսիւ հրատարակուած և պապերու ձեռքով ստորագրուած դեկրէթներով (հրովարտակներ) Պապական իշխանութեան և նորա անսխալականութեան հարցը վճռեցին, և թէ 1870 թ. Յուլիսի 18ին հրատարակուածները առաջիններու որոշմանց հերքումն են և ուրեմն միանգամայն զուրկ ի կապիչ զօրութենէ:

Հինգերորդ կ'յուսամ նաև ապացուցանել, թէ նոր հրովարտակները բացէ ի

բայ անմիաբանելի են արդի Աւրոպական տէրութիւններու սահմանադրութեանց և մանաւանդ Քաթարիայի սահմանադրութեան հետ, և թէ տէրունական խորհրդարանի մէջ մանկու ժամանակիս նորերս այս սահմանադրութեանը տուած երդմանըս զօրութեամբ՝ ինձ իսպառ անկարելի է ընդունել նոր հրովարտակները և իբրև նոյն անհրաժեշտ հետեանք՝ "ունամ սանկտամ" և "կում էքս ապոստոլատուս օֆֆիցիօ" կոչուած բուլաները, և Պիոս Թ. սիլւարուսը, որք այս օրէն սկսեալ անսուտ վճիռներ համարուելու են և որք անհաշտելի հակաձառութեան մէջ կզտուին տէրունական օրէնքներու հետ: Այս խընդրոյս մէջ ես վկայ կկոչեմ Միւնխենեան համալսարանի իրաւաբանական բաժնի դատողութիւնը և ընդ նմին կ'սնդրեմ, որ յիշեալ խնդիրը միւս իրաւաբանական Փակուլտետներու քննութեանն ևս ենթարկուի, նոցա ընտրութիւնը Ձեր Արքագնութեան ազատ կամքին թողնելով:

"Իմ առաջարկած և կամ աւելի լաւ ասել՝ խնդրած առեանիս երկու պայման միայն կցանկայի յառաջ դնել, նախ՝ որ իմ ասելիքս հանդերձ սոցա դէմ գործուելիք ընդիմաբանութիւններով բառ առ բառ գրուէին և ապա ազատօրէն հրատարակուէին. երկրորդ՝ որ ինձ թոյլ տրուէր, ըստ իմ ընտրութեան գիտնական անձ մը ներկայ հրաւիրելու առենին:

"Եթէ այս մինն անկարելի լինի կատարել Աուրդա և Պերմանական եպիսկոպոսներու առջև, համարձակութիւն կառնում ուրիշ խնդիր մը Ձեզ մատուցանելու: Թող սրբազնութիւնդ բարեհաճի առաջ նորդարանիդ անդամներէն մասնաժողով

մը կազմելու, ուր որ ես կարող լինէի յառաջ բերել գործս վերոյիշեալ կարգով : Այս գերարգոյ պարոններէն շատերը Վոկտորներէն, օր մ' Աստուածաբանութեան պրօֆեսոր և ընդ նմին իմ վաղեմի աշակերտքս եղած են : Ալ ես կցանկամ յուսալ, թէ նոցա համար միշտ աւելի քաղցր կլինի՝ ողոր բանիւք, հանդարտ սրտիւ հետըս խորհրդակցել, և եթէ կարելի է հիմքերով ու վաստերով զիս ամոքել, քան թէ դատաւորական աթոռէն ի վայր պատուհասիչ վճիռներ շանթել իմ դէմ և այլ վճիռները, ինչպէս կըլսեմ, առոտս Ձեր արկանել՝ ի վրդովումն սրբազնութեանդ : Աթէ Արքայնութիւնդ յօժարէիք անձամբ նախադասել ժողովին և ցոյց տալ սխալմունքս վկայութիւններու և փաստերու մեկնութեան նկատմամբ, մեծ պատիւ կլինէր այս ինձ համար և ճշմարտութեան գործը միայն կշահուէր այդպէսով : Ալ եթէ Վոլք Ձեր Հովուապետական իշխանութեան գործադրութիւնն ինկատի կառնէք վերաբերմամբ դէպ ի ինձ, գէթ թող ներուի ինձ յուսալու, թէ այս այն գեղեցիկ, վսեմ, փրկաւէտ և Վրիստոսին նախ քան զամենայն յատուկ իշխանութեան ստորոգելիքը, կուզեմ ասել— վարժապետական պաշտօնը պիտի լինի, զոր դուք նախ և յառաջ բանեցնելու էք իմ դէմ : Յաղթում ես վկայութիւններով և փաստերով, ապա պարտաւոր եմ հրապարակաւ յետ և ինչ որ երբ և իցէ հրաժ իմ խնդրոյս վրայ և ինչ պնդումներէ : Ալ ի՞նչ կլինի սորա հետեանքը եկեղեցւոյ և ժողովրդի համար. — միայն օգուտ : Հապարակաւ անշիւ եկեղեցականներէն, բէրք բէրոյ աշխարհականներէն ինչ նը-

ման ինքնին և նորահնար կանաններն անընդունելի համարին : Այն իսկ մարդիկներէն անգամ, որք արդէն կանոններու հրահանգներու կամք յայտնած են, մինչև այս օրս ոչ ոք չստաց ինձ, թէ իրաւ նոցա ճշմարտութեան վրայ համոզուած էր : Բոլոր բարեկամներս և ծանօթներս միարեւրան կվկայեն, թէ նոքա ևս այս փորձը կանեն միշտ : "Ոչ մէկ մարդ չի հաւատալ այս բանիս", կլսեմ ես իւրողանչիւր օր ամեն շրթունքներէ : Այսանորոյ ինձ կըթուի, թէ առաջարկածիս նման մասնաժողով մը և ատենաբանութեանց աղատ հրատարակումը կարող կլինէր համապատասխանել անթիւ բազմութեան ջերմ փափաղին և պարզութիւն տալ գործին : Վոլքէ Արքայնութիւնդ Ձեր անուամբ նորերս հրատարակած հովուազրիդ վըրայ, իբրև աղբիւրի մը վրայ մատնացոյց ասեք, յորմէ ես մի գոհարար խրատ քաղել և ըստ այնմ կարծիքս ուղղել կարող էի. բայց պարտ կհամարիմ ասել, որ նա իսպառ հակառակ ներգործութիւն ունեցաւ վրաս, և յանձն կառնում ապացուցանել, թէ այն թուղթը սխալ ըմբռնուած, խանգարուած, ստահիւս և շինծու վկայութիւններով լիքն է սկզբէն մինչև վերջը, որք քանի մը յոյժ կարևոր իրողութեանց և հակադիր վկայութեանց լռիկ զանցառութեան հետ միանալով՝ ճշմարիտ աւանդութիւնը միանգամայն չըմանա պատկեր կներկայացնէ : Տարակոյս չունիմ, որ այս թուղթը Ձեր հրամանով գրող մարդը յիշեալ ստութիւններն ինքը յօրինած չէ և գիտեմ, որ միամիտ հաւատով զանոնք ուրիշներէն (օրինակի համար՝ Աորդոնիէն և ինչ) ընդունած է. սակայն և այն-

պէս՝ եթէ նա հակամախ իր գործն ապագայ ժողովին առջև պաշտպանելու, եւ պատրաստ կլինիմ առաւել եւս սաստկացնել հիմքերս, եւ կամ եթէ այդ ինձ չաջողի՝ հրապարակաւ խոստովանել նորա արդարութիւնը, եւ այս ամենը մէկ ժամու մէջ: Գործի կարեւորութեանը նայելով եւս կցանկայի գէթ մէկ պայման մ՝ առաջարկել, այն է խնդրամատոյց լինել թագաւորական կառավարութեանը, որպէս պատմական եւ եկեղեցական օրէնքներուն լիովին հմուտ պաշտօնաւոր անձ մը իբրեւ վկայ թոյլ տրուի ներկայ հանդիսանալ մասնաժողովին: Եւ որովհետեւ գործը միւս ամեն տէրութեանց համար եւս շատ նշանաւոր է, կարելի է յուսալ, թէ յայտնած պայմանն չի՝ մերժուիլ տէրութեան կողմէն:

"Եկեղեցւոյ անցեալ ժամանակի պատմութիւնը պարզ յերևան կհանէ, թէ իմ առաջարկութիւնս լիովին համապատասխան է թէ եկեղեցւոյ սկզբունքին եւ թէ նորա սովորութեանը: Եւ յսպէս կտեսնենք, որ 411 թուականին 286 Աթոռիկական եւ 279 Ղօնաբխութիւնական եպիսկոպոսներ միասին գումարուելով՝ Մարցիլիոս անուն կայսերական պաշտօնէի նախագահութեամբ երեք նիստ կազմեցին, վեճելի խնդիրը ըստ արժանոյն քննեցին եւ նախագահը յօգուտ կաթողիքական եկեղեցւոյ վճիռ կարդաց: 1433 թ. Բոհեմիայի կաթողիքսինեանք Բաղելի ժողովն եկան եւ 18 տարի առաջ Աոնստանդեան սինօդի հրատարակած հրովարտակը՝ յազազս հաղորդութեան ընդ մի կերպարանաւ՝ նոր խորհրդածութեան ու քննութեան ենթարկեցին, եւ այս բանիս հետեանքն էր

Պապական աթոռէն եւս ընդունուած Սուփակթաթը, որ Բոհեմիացիներու համար շատ կարեւոր, խորն աղբոյղ եւ հին վճիռները ջնջող զիջողութիւններ արաւ: Առաջարկած տտենիս աւելի նմանութիւն ունի Ֆրանսիական պատմութեան մէջ այնպէս անուանի բանակցութիւնը եպիսկոպոսին Լալուօի դը Փեռօն՝ Փլեսսիդ Մուռնէ անուն բողոքական պաշտօնէի ու գիտնականի հետ, որ 1600 թ. Հենրիկոս Գ. թագաւորի հաճութեամբ տեղի գտաւ ի Ֆօնդընբլօ: Հարկ էր ապացուցանել, թէ Մուռնէ սուրբ հաղորդութեան վրայ յօրինած զրբին մէջ բազմաթիւ տեղեր այլալաճ ու սխալ յառաջ բերած էր: Հենրիկոս ինքը նախագահեց ժողովին, ուր որ երկու եկեղեցական դասերէն եւս ամենաներհուն անձինք ներկայ էին որպէս վկայք: Թէեւ քանի մ' օրէն յետոյ, երբ որ Մուռնէի յիշատակած տեղերն արդէն մասամբ քննուած էին, վերջնոյս հիւանդութեան պատճառով ժողովն անաւարտ մնաց, քակայն եւ այնպէս այն ժամանակի յուզեալ սրտերու եւ կաթողիքական գործի համար բանակցութիւնը շատ օգտուէտ արդիւնք ունեցաւ:

"Սրբազնագոյն Արքեպիսկոպոս, բողոքովն Ձեր կամքին կթողում իմ խնդրած եւ հաւաստի եմ՝ Գերմանիայի անհամար Աթոռիկներէն եւս փափագուած ժողովն ձեռն զողով հրաւիրելի եւ իմ դէմ կոչելի անձանց ընտրութիւնը բանիբուն Աստուածաբաններու պակասութիւն չկայ ի հարկէ Ձեր թեմի մէջ, որք սրտի մտօք պատրաստ լինէին հետեւելու Ձեր հրաւերին: Եկեղեցւոյ դարեւոր սովորութիւնը, որ նոյն իսկ Պապերէն

և աստուածաբաններէն ընդունուած է, ցոյց կուտայ ակնյայտնի, թէ հաւատոյ վերաբերեալ խնդիր մը որչափ հոգեւորականաց, նոյնչափ և աշխարհականաց դիպող գործ մ'է և թէ վերջէնքն ևս իրաւունք ունին միջամտելու աւանդութիւններու ուսումնական զննութեան և ճշգրտութեան մէջ: Այս տեղ, ուր որ գործը պատմական փաստաբանութեան վրայ է, ես յօժար եմ ի բոլոր սրտէ ստորագրել իմ կարծիքս նաև Գերմանական ազգի կաթողիկոսական մեծանուն պատմաբաններու վճռին: Վիկերի, Ռոյմնի, Հեօֆերի, Լոնէթի, Կամիշուլթէի, Լօրենյի, Վէլզէի, Լեբախի նման անձինք թող կըշռեն և ասեն, թէ արդեօք պատմութեան ու կրիթիկայի նկատմամբ փաստաբանութիւնքս ուղիղ են, թէ ոչ:

"Որբազնութիւնդ որ մ'անձամբ գովասանք կարգացիք իմ գրքիս" "վասն առաջին, այն է՝ առաքելական աւուրց Եկեղեցւոյ", և այս դիրքս Կաթողիկոսներու կողմէն ևս ընդունելութիւն գտաւ Գերմանիայի մէջ իբրև հաւատարիմ նկարագիր ժամանակի հիմնադրութեան եկեղեցւոյ, և անդրալեռնական Զիլուրիթներէն անգամ առանձին տրուին մը չըլսուեցաւ նորադէմ: Արդ եթէ նոր հրովարտական իրօք ճշմարտութիւն կամիտիեն իրենց մէջ, ուրեմն պէտք է զիս յանդիմանել, որ Առաքելոց պատմութիւնը սխալ ու թիւր նրկարագրած եմ. ուրեմն պէտք է ասեմ, թէ զբքի այն ամբողջ մասը, որ նախկին եկեղեցւոյ կազմութեան, Պետրոսի և միւս առաքելոց փոխադարձ յարաբերութեան վրայ կ'ընդհատէ, հիմնովին վրիպական է, հետևաբար ուրեմն պէտք է որ իս իմ սեփա-

կան մատենան նշուվեմ և խոստովանիմ, թէ էջ Վուկասու առաքելական պատմութիւնն և ոչ առաքելոց թղթերը հասկացած եմ:

"Վատիկանի նոր վարդապետութիւնը քովանդակ ու լիովն էլիանոսի (տոտամ պլենիթուդինէմ պոտեստատիս) կուտայ Պապին որպէս ամբողջ եկեղեցւոյ, նոյնպէս և մասնաւոր աշխարհականի, քահանայի, եպիսկոպոսի վրայ, — իշխանութիւն մը, որ ի մի նուազ և բուն եպիսկոպոսական է և յատկապէս պապական. իշխանութիւն մը, որ միանգամայն հաւատոյ, բարուց, կենսական պարտուց, կարգի վերաբերեալ ամենայն բան իր մէջ կամփոփէ, զամենայն մարդ անմիջապէս կրօնէ, կպատժէ, ով և լինէր՝ թագաւոր և թէ մշակ վարձաւոր: Հրովարտակի խօսքերը դիտութեամբ այնպէս շարուած են, որ եպիսկոպոսներու համար այսուհետև ուրիշ դրութիւն ու հեղինակութիւն չիմնայ, բացի այն՝ որ ունին Պապի գործակալներն ու Վուկրակները: Այսպէսով ուրեմն, ինչպէս որ պատմութեան և սուրբ հարց վկայութեանը տեղեակ իւրաքանչիւր մարդ վկայել կարող է, նախկին եկեղեցական եպիսկոպոսութիւնը իր բուն էութեան մէջ կը քայքայուի և առաքելական հաստատութիւն մը, որ ըստ լիարեւրան խոստովանութեան եկեղեցական հարց՝ եկեղեցւոյ մէջ ամենամեծ նշանակութիւն և հեղինակութիւն ունէր, դատարի ու սին ստուերի նման յօդս կցնդի: Որովհետև միևնոյն թեմի մէջ երկու եպիսկոպոս, յորոցմէ մին նաև Պապ, իսկ միւսը միայն լոկ եպիսկոպոս է, անկարելի է երեւակայել. և պապական նուիրակ մը և կամ. նորա թեմական գործակալ մը չէ:

և չէ եպիսկոպոս և յաջորդ առաքելոց :
 “Կա կարող է, այո, շատ ահեղ զօրութիւն
 ունենալ շուրջ իրեն հաղորդուած իշ-
 խանութեան շնորհիւ՝ քանի որ պատգամ
 տուողը նորան բան մը կապուարէ. շատ զօ-
 րեղ է նոյնպէս և Պապի արտօնութիւննե-
 րով սպառազինեալ ճիգը ի թիւ կամ աղ-
 քատ արեղան, և ես լաւ գիտեմ, որ շու-
 մէն եպիսկոպոսներու առջև նոցա իշխա-
 նութեան այս տեսակ ընդարձակումն ինը-
 կատի կընեն՝ ստեպ ասելով, թէ՛ որքան
 որ անպարտելի լինի Պապը, այնքան և դուք
 զօրանալու էք, քանզի նորա իշխանու-
 թեան լիութենէն Ձեր վրայ ևս ճառա-
 գայթներ շողալու են հորդահոս : Բայց
 նուազ կողմի (մինօրիթէի) եպիսկոպոսնե-
 րը այսպիսի անտիական խոստմունքներու
 նանրութեանը քաջ վերահասու եղան
 Աոնսիի մէջ և իսկոյն իմացան*), որ Պա-
 պի տիեզերական քահանայապետութենէն
 յետոյ՝ նոքա թէ և դէռ եկեղեցական պա-
 տիւններ կրել կարող են, բայց կգաղարին
 այնուհետեւ ճշմարիտ եպիսկոպոս լինելէ :
 Այլ միթէ դուք ինքներդ չէիք, Արքայան
 Տէր, որ Յուլիոսի 15ին Պապին զգուշա-
 րար թախանձագիր մատուցանող պատ-
 դամաւորներուն յարեցաք, թախանձա-
 գիր մը, որին Արքայան Յօն Աթթիւրն**)
 առանձին ծնրադրութեամբ Պապի առջև
 աւելի պնդութիւն տալու յոյս ունէր :

“Եւ մենքս գիտենք, որ այս զգուշարար
 դիմադրութիւնքն ապարդիւն մնացին : Ի-
 րենց եկեղեցական ակնածելի պատիւն ամ-
 սոսող առաջնորդներուն այս սփոփանքը

(*) Սորան վկայ՝ “Համառօտ բովանդակութիւ-
 նը” — Անտիքի Յիսուպիս : Գ. Վ.

(**) Վիշակաւոր Արքեպիսկոպոս Սեօնի. Գ. Վ.

միայն շնորհուեցաւ, որ հրովարտակի մէջ
 ասուած էր, թէ եպիսկոպոսական իշխա-
 նութիւնը “օրինական” է (Պոտեստաս Օռ-
 դինարիա Սուբյեկթա, ինչպէս որ սովոր
 են ասել շուրջ կանոնիկոսները), և թէ
 Պապը իր պարտաւորութիւնը կհամարէ՝
 միշտ պաշտպան լինել նոցա, յարելով առ-
 այս մեծին Պրիզորի գղզգած բառերը, որք
 եթէ նորա միւս խօսքերու հետ ամբողջա-
 պէս յառաջ բերուած լինէին, աշխարհիս
 անշուշտ ցոյց տալու էին, թէ նորերս հաս-
 տատուած տիեզերական եպիսկոպոսու-
 թիւնը՝ իբրեւ հայհոյական կողպատութիւն
 խորին զգուշութիւն ի բաց մերժուելու էր՝ այն
 եօթներորդ դարու Պապէն :

“Եւ հասարակ որպէս ժողովէն առաջ,
 նոյնպէս և ժողովի մէջ իսկ դիմադրու-
 թեանց և յուշարար ազդմանց պակասու-
 թիւն չկար, և ինքներդ, Արքայան Տէր,
 յատուկ ստորագրութեամբ մասնակից ե-
 ղաք նոցա : Առաջ կողմի եպիսկոպոսնե-
 րը՝ Յունուարի 11ին Պապին ուղղած և
 Ձեր աջով իսկ ստորագրած ճառի մէջ
 յայտնեցին, թէ “եկեղեցական հարց խօս-
 քերն և արարողութիւնքն, պատմութեան
 ստոյգ վկայութիւնքն և՛ ոյն իսկ կաթոլի-
 քական բուն վարդապետութիւնը ծանր
 և անպարտելի արդելք կյարուցանեն ան-
 սխալականութեան խնդրոյ դէմ” : Եւ յսան-
 պարտելի արդելքներու հետազօտութե-
 նէն — ինչպէս որ նոքա կրտսն — զարհուրե-
 լով՝ խնդրեցին Պապին, որ այս տեսակ
 հետազօտութեան լուծը չըղնէ նոցա վրայ,
 այսինքն հրաժարուի անսխալականութեան
 տօգմաէն : Բայց երբոր Պապը անդրդուե-
 լի մնաց և կամեցաւ որ Աոնսիը խնդրոյն
 զբաղի, Գերմանական եպիսկոպոսները

մանրակրկիտ քննաբանութիւն պահանջեցին անսխալականութեան հարցի վերաբերմամբ: Այս պահանջմունքն մերժուեցաւ և եպիսկոպոսներուն ուրիշ բան չմնաց, եթէ ոչ լոկ խօսիլ՝ ամենայն ինչ ատենաբանութիւն իրօք անհնարին անող սրահի մէջ (տուլա): Բաղմամբիւ Խաւրական եպիսկոպոսներ տալած խնդրադրով մ' ուղեցին, որ Պապի անսխալականութիւնը ի կրօնական դաւանութիւն վերածուի, վասն զի երկու անձինք, երկուքն ևս Խաւրացիք և պարծանք աղգիս, այսինքն՝ Թովմաս Աղուինացին և Արքիմեոս Աղուօրին, եկեղեցւոյ այս երկու լուսափայլ ջահերը, նոյնը քարոզած էին: Արդ վաղուց յայտնի էր և իմ և Վերաթրիի կողմէն ևս արդէն ցոյց տրուած էր, թէ Թովմասն անթիւ ստայօղ վկայութիւններով խաբուած է և թէ իրօք իր ուսմունքն պնդելու համար բացէ ի բաց միայն ստայօղութիւններ և ոչ մի անդամ հարց և կամ ժողովներու բուն խօսքերը վկայ կրէրէ: Իսկ Աղուօրինի գալով՝ հմուտ Աստուածաբան մը միայն մէկ հայեացք ձգելով՝ նորա շարադրութիւններու վրայ՝ կարող է տեսնել, թէ նա Թովմասէն ևս վատ խաղ կխաղար վկայութիւններու հետ: Իմ նկատողութիւնքս այն խաբէութիւններու վրայ, որոց զոհ եղած էր Թովմաս, մեծ յուզմունք յարուցին Առով մէջ, և այն ժամանակ յայտնուած և իմ դէմ ուղղուած ատերակի մը հեղինակը կըսէ, թէ "ամենայն կողմէն փոթորիկ բարձրացաւ այդ պատճառով": Ուրեմն անշուշտ պէտք էր որ գործը զեթ քննուէր: Այս քննութիւնը ընդարձակ ու հիմնովին կատարուելով՝ ի հարկէ շատ հեռու կտանէր և անտարա-

կոյս յերևան կհանէր, որ Պապական անսխալականութեան ուսմունքը վիտութեամբ հնարուած, անհամար պատրանքներով ու խանդարմունքներով միայն մոծուած է եկեղեցւոյ մէջ և ապա բռնութեամբ, հին և անարատ ուսմունքներու ճնշողութեամբ և հոգեւոր տիրապետներու ձեռքի տակ դանուող միջոցներով և որոգայթներով տարածուած ու հաստատուած է: Այսպէս ուրեմն ամենայն ջանք, հակադրութիւնք և խնդիրներ ի չեք դարձան՝ ոչինչ թոյլ չարուեցաւ, և այնու ամենայնիւ իւրաքանչիւր մարդ ի նկատի ունէր այնքան յիշուած Պրոքետեան ժողովի օրինակը, ուր որ Յոյներու դանդառը, թէ եղծեալ պատճէներ ու դքքեր կրնէն առջևները, ամիսներ շարունակուող, շատ զգուշաւոր յուզարկութիւններու և վերաքննութիւններու առիթ տուած էր: Արեազնութեանդ քաջ յայտնի է, որ ի սկզբանէ անախ ճշմարտիւ ընդհանրական ժողովէ մը միշտ կպահանջուէր, որ կրօնական վճիռներ սահմանելու ժամանակ մեծադոյն փութով ձիշտ ու հասուն քննութիւն անէ աւանդութիւններու վրայ: Աւելինչպէս կտարբերի այս կէտին մէջ Տրիտենական ժողովի ընթացքը այն բանէն, զոր աշխարհ տեսնելու էր Առով մէջ 1870 թուականին: Տարակոյս անգամ չկայ, թէ Պորդոնիի դիւքը, որ նախապատրաստական մասնաժողովէն արդէն ընդունուած էր և հուսկ յետոյ ակնբեալ եպիսկոպոսներուն իբրեւ ապացոյց ծառայելու էր, մէկ ժամ անգամ չէր կրնալ հանդուրժել քննութեան:

"Ընդհանրական կոչեցեալ ժողովներէն ամբողջ եկեղեցական պատմութեան մէջ

ինձ միայն մին յայտնի է, ուր որ ոյժն իրենց ձեռքը բռնող հզորները, ինչպէս նոր ժողովիս մէջ, աւանդութիւններու որեւիցէ բաւարար մեկնաբանութիւնն արգիլեցին, այն է՝ Ադեսիայի երկրորդ ժողովը 449 թ.։ Այն յերազակային անուանեալ Սինոդի մէջ արդեւքը սպառնալի սաստմամբ և խռովայոյղ բռնութեամբ յերեւան ելաւ. իսկ Ատաիկանեան Առնալի մէջ անդամներու վրայ տրուած դործատեսութեան թիւրեգանակը, Պապի յանձնարարականմասնաժողովը և բաղմութեան կոյր կամքն էին, որք խնդիրներու օրինաւոր և մանրակրկիտ քննութեանը անդրտին խափանիչ հանգիստացան։ Այս քննութիւնն անշուշտ շատ խիթալի, անխորժ ու դժկամակ բաներ արտաքս կհանէր, բայց ընդ նմին և կիսկէր եկեղեցին այն մտայոյղ վարանքներէն, որք և Ձեզայժմ ողբալի կթուին։ Սակայն եթէ դուք այնու ամենայնիւ պատշաճ կհամարէք լիովին ազատ անուանել Ատաիկանի ժողովը, ուրեմն ապա բառին երևի թէ իսպառ ուրիշ իմաստ կուտայ, քան թէ սովոր են տալ նորան աստուածաբանական շրջաններու մէջ։ Աստուածաբանական մտք ժողով մը միայն այն ժամանակ ապա կկոչուի, երբոր ամեն տարակոյսներն ու դժուարութիւններն ազատ, ստոյգ քնննութեան ու կշռութեան ենթարկուած են, երբոր ամեն մի հակադիր նկատողութիւն թոյլ տրուած է և այն կանոններով հետազոտուած, զորս աւանդութեանց ճշգրիտ մեկնութիւնը կպահանջէ։ Որ ամենահամեստ սկիզբ մ'անդամ տրուած չէր առ այս, որ Ռոմանական երկիրներու անթիւ եպիսկոպոսաց բաղմութիւնը կամ

թէ կամք չունէր և կամ ճշմարիտն ու խաբէականը, արդարն ու սուտը ըստ արժանոյն իրարմէ զատելու հմուտութենէն իսպառ թափուր էր—կապացուցանեն Խաւիս լոյս տեսած և Հռոմ բաժանուած զբերը, ինչպէս են՝ օրինակի համար՝ Վիլարի անուն Մօնդովիի Վոմինիկեան եպիսկոպոսի մատենանք և ըն. ապացոյց թող լինի և այս փաստը, որ հարկւրաւոր անձինք վերոյիշեալ Խաւական եպիսկոպոսներէն Ալֆօնս Ալիզուօրիի իբր թէ անդպէսի հեղինակութեանը կարողացան ապաւինել՝ առանց բնաւ ամաչելու։

Ամենքին յայտնի է, որ երբ Ջիզուիթները վճիռ սահմանեցին՝ Պապի տարապայման միապետութիւնն եկեղեցւոյ ու տէրութեան, ուսման ու վարչութեան մէջ ի կրօնական օրէնք վերածելու, Սալբէթեո Դէլ Լեպէլէ — ինքնազոհութիւն մը տաց—անուանեալ բանը հնարեցին և կրքացան շատ մարդիկ, որոց մէջ և եպիսկոպոսներ կային, իրօք համոզել, թէ առ Աստուած ուղղեալ օրհնաբանութիւններէն ամենագեղեցիկը և քրիստոնէական նահատակութեան ամենավեճ օրինակն է, որ մարդս իր ողւոյ լոյսը, սեփական ճանաչողութիւնն և իր բուն համոզմունքը ուրանայ և կոյր հաւատով Պապի անսխալական վարդապետութեան դռն ընկնի, որ է միակ պարզ աղբիւր կրօնական ճանաչողութեան։ Ջիզուիթական միաբաններն իրաւ յաջողեցան հաւատացնել անթիւ մարդոց, որ մտքի յուլութիւնը ճշմարտին աստուածահաճոյ կրօնական ղոհաբերութեան յարգ ունի և մինչև անդամ այնպիսի մարդիկ զրդեցին յետս կալու պատմական կրիտիկէն, ոչք իրենց սովորական

կրթութեամբ քաջ ընդունակ էին այդ բանին: Սակայն Վերմանացի եպիսկոպոսները, որքան որ նոցա հովուականներուն նայելով ասել կարելի է, կուրութեան մինչև այս ստորին աստիճանը վայր չընկան: «Առաջ դեռ չուրացան մարդկային դիտութեան, մարդկային մտաց և դատողութեան իրաւունքն և սահմանը: Աւապացոյց՝ Ձեր իսկ նոր հովուականը, ուր որ ինքներդ պատմութիւնը վկայ կրերէք:

1. Թար Գօն Աիւբէլ եպիսկոպոսը սոյն բողեկոս ինձ գրած գրոյն մէջ բառ առ բառ, երես 9, կըսէ՝ "Աթթէ Պապը նոր յայտնութիւններ կուտայ. միթէ նա կրօնական նոր օրէնքներ կարող է լինել: Քաւ լիցի, նա կարող է միայն ասել, թէ այս և այն ինչ ուսմունքը սուրբ գրոց և կամ աւանդութեանց մէջ կ'ապրուանակի, ուրեմն յԱստուծոյ յայտնուած է, ուստի և արժանի ընդունելութեան և հաւատոյ": Ձեռ տարակուսիչ, որ սրբազնութիւնդ և միւս Վերմանացի եպիսկոպոսներ՝ անշուշտ այս խօսքերուն կ'համաձայնիք. հետեւապէս ուրեմն եկեղեցւոյ արդի շփոթեալ դրութեան մէջ խնդիրը միայն լոկ պատմական հարցի կվերաբերի, զոր ևս պէտք է քննել ու լուծել այն եղանակով ու կանոններով, որք անցեալ դարերու՝ այսինքն՝ պատմութեանը վերաբերեալ ամենայն տեքստի փաստերու սայդ քննութեան համար ի կիր կառնուին: Այստեղ թաքուն ազդիւրներ չկան, յորոցմէ միայն Պապի արտօնութիւն և իրաւունք ունենար. քաղելու: Առջին պապերն ու եպիսկոպոսները կեանք տալ իրենց վճիռներուն, հապա (դէբաս) թող հնազանդին ընդհանուր օրինաց, այսինքն՝ թող նոյն փոյթն ի գործ դնեն, վկայու-

թիւնքը նոյն իսկ զգուշութեամբ և բանաւոր քննութեամբ կշռեն, որնոր միայն և եթ կարող է ճշմարտութիւն ու վստահութիւն յառաջ բերել—այս է ընդհանուր համոզմունքը ամենայն ազգաց և դարուց, ամենայն բանագէտ անձանց՝ որք քաջ տեղեակ են պատմութեան:

"Այսպէս ուրեմն երկու խնդիր կայ, որոց վրայ պէտք էր և դեռ պէտք է պատասխան տալ:

"Առաջին՝ արդեօք իրա՞ն է, որ Քրիստոսի երեք խօսքերը Պետրոսի վրայ իսկզբանէ անտի բովանդակ եկեղեցւոյ և բոլոր դարերու մէջ այն մոքով հասկացուած են, զոր այժմ կուզեն յառկացնել նոցա, այս է՝ իբր թէ Քրիստոս այս խօսքերով անսխալականութիւն ու տարապօղման տիեղերական իշխանութիւն շնորհած է ամեն Պապերուն:

"Երկրորդ՝ արդեօք ճշմարիտ է, որ բոլոր ժամանակաց եկեղեցական աւանդութիւնքը, հարց գրուածներն և պատմական իրողութիւնները Պապի այս կրկին իրաւունքը ընդհանրապէս կստուգեն:

"Աթթէ վերոյգրեալ հարցերու պատասխանը Ո՛չ է, հապա պէտք չկայ՝ Գօն Աիւբէլի և այլոց նման՝ Սուրբ Հոգւոյ օգնութեան վրայ խօսելու, որ իբր թէ աւետեալ է Պապին, և այս առթիւ Պապին անկ և վայելէ կրօնական հնազանդութիւնը մէջ բերելու. քանզի բուն խնդիրն ևս, որ դեռ պատմական ապացոյցի կարօտ է, իսկ այս է, թէ արդեօք յիշեալ օգնութիւնը նա իրօք կ'վկայէ: Ո՞ր տեղ տեսանք մինչև այժմ այդ օգնութիւնը: Ո՛չ Աոնսիլի մէջ. վասն զի այն տեղ, ինչպէս Արդօնիի գլխաւոր գրքէն պարզ կերեւի, ակներև ստայօղու-

Թիւններէ անդամ յեա չքաշուեցան, աւանդութիւնները բռնօրէն վեր ի վայր խանդարեցին, և զօրեղագոյն փաստերն և հակադիր վկայութիւնները լռեւեայն մեկուսի դրին և կամ խապառ թաքուցին: Աւաւաւիկ այս է, զոր ես ապացուցանելու իրաւունք կ'ունենամ Զեղմէն:

"Աւարդ, Արեւազան Տէր, խնդրեմ ի միտ առէք, որ Այաթիկանի նոր ուսմունքը, որոյ համար մեզմէն հաւատ կ'ազանջեն այժմ, ըստ բնութեան իրին, ըստ վկայութեան Պապի, ըստ խոստովանութեան բոլոր անսխալականաց՝ հասարակաց հինաւան օրէնքէն կ'ազնայէ, որ խնդիրն այս տեղ յատկապէս եւրոպայէն, այսինքն՝ ինչ հաւատալն և ինչ չհաւատալը սահմանող կանոնի վրայ է: Ապագային իւրաքանչիւր Աթոռիկ Վերիտանայ, եթէ հարցուն թէ ինչո՞ւ կ'հաւատայ այս և կամ այն բանին, ստիպուած պիտի լինի ասելու՝ — "Այս կ'հաւատամ կմերժեմ այն ինչ, քանզի անսխալական Պապը զայն հաւատալու և կամ մերժելու պատուիրած է": Աթէ հաւատոյ այս նորահնար գերագոյն սկզբունքն արեւական լուսոյ նման պարզ կշիռայ Առբը Գլքին մէջ (ըստ ասելոյ Զիլուիթաց), հապա անկարելի է որ եկեղեցին ուրանար զայն մինչև այժմ. հապա պէտք էր որ նա իբրև հրափայլ լուսատու մը բոլոր ժամանակներու և բոլոր ազգերու եկեղեցւոյն մէջ տիրապետէր, ամենայն կրօնական կրթութեան թաղը կազմէր, և մէք ամենեքեանքս դեռ ակն ունիմք պատասխան լսելու այս հարցին, թէ ի՞նչ պէս մեկնել, որ եկեղեցին այն ուսմունքը զոր Պապը Զոհումբերի 18ին առ սրբադնութիւնդ ուղղեալ հրովարտակին մէջ

"կաթոլիքական հաւատոյ հիմնադիր սկըբունք և վարդապետութիւն" կանուանէ, նախ հազար ութ հարիւր երեսուն տարիներէն վերջը ի կանոն հաւատոյ վերածելու մաքին եկած է: Ի՞նչպէս կարելի եղաւ և ինչպէս պէտք է բացատրել, որ պապերն ամբողջ երկիրներու և անթիւ աստուածաբանական դպրոցներուն դարերէ ի վեր և մինչև այժմ թոյլ տուին ուրանալու հաւատոյ այս գլխաւոր սկզբունքը: Աւ միթէ կարելի՞ էր եկեղեցւոյ միութիւնը այնտեղ, ուր որ մարդիկ հաւատոյ հիման վրայ իսկ բաժան էին իրարմէ: Աւ թոյլ տուէք աւելցնելու՝ ի՞նչպէս պատահեցաւ, որ սրբադնութիւնդ ինքնին այնպէս երկար և այնպէս ուժղին պնդութեամբ նոր Վօդմայի դէմ ըմբոստացաք: Արովհետև նա պատեհ չէր, կըսէք դուք: Բայց հաւատոյ բովանդակ շինութեան բանալիքը հաւատացեալներու աջին յանձնելը, հիմնական օրէնքի հրատարակումը, յորմէ բոլոր միւսները կախուած են, միթէ կարող է երբէք "անպատեհ" դործ համարուել . . . : Աւ այսպէս մէք ամենքս խուճուպեալ կանգնած եմք անդունդի մը հանդէպ, որն որ Յուլիսի 18ին բացուեցաւ մեր առջև:

"Նոր վճիռներու սարսափելի հետեանքը չափել ուղեցողներուն յորդորանօք կառաջարկենք, որ Առնիլեան հրովարտակի երրորդ կանոնը չորրորդին հետ ուշի ուշով ի նկատի առնեն ու տեսնեն, թէ ինչ համաշխարհական տիեզերապետութեան և հոգեւորական ինքնիշխանութեան սխալեմ կերպնէ մեր առջև, անսահման վեր իշխանութիւն մ'ամբողջ եկեղեցւոյ և իւրաքանչիւր անհատի վրայ, զոր Պապերը

Գլխորդը Լէն սկսեալ իրենց յատկացուցին
և անթիւ բուլժաներով Ունաճ ասնկնաճն
սկսեալ քարոզեցին, և զոր այսուհետեւ ա-
մեն կաթողիկ հաւատալու և դաւանելու
ստիպուած է: Այս անբաւ իշխանութիւ-
նը սահման ու չափ չունի և Իննոկենտ
Գի տեսելով՝ ամեն բանի միջամուխ կլնի
ուր որ մեղք մը կտեսնուի, զամենայն մարդ
կպատուհասէ, բողոք մը չընդունել և վե-
հապետական (սուվեռէն) անսաստ կա-
մախորութիւն մ'է, քանզի ըստ վկայու-
թեան Բոնիֆացիոս Թի՝ ամենայն իրա-
ւունք և օրէնք "Պապի կուրճքին մէջ կամ
փոխուին": Աւ որովհետեւ նա այժմ ան-
"Խալկան է, ուստի մի հատիկ բառով՝
"Օւէն" (այսինքն թէ համօրէն եկեղեցւոյն
կղիմէ) կարող է ի քթթել ական ամենայն
ինչ զրութիւն, ամենայն ինչ ուսմունք,
ամենայն ինչ պահանջմունք, յանսուտ և
յանժխտելի օրէնք հաւատոյ փոխարկել:
"Երա հանդէպ չկայ իրաւունք, չկայ անձ-
նական և կամ հաւաքական ազատութիւն,
և ինչպէս կանոնիկոսները կըսեն՝ "Աստու-
ծոյ և Պապի դատաստանը միեւնոյն են":
Այս եղանակս իր ճակատին վրայ Ունա-
նական ծաղման դրոշմ ունելով՝ բնաւ չի
կրնալ թափանցել Գերմանական երկիր-
ներու մէջ: Իբրեւ Քրիստոսեայ, իբրեւ ա-
սո-ասթաֆան, իբրեւ պապագիր, իբրեւ Կա-
պապի Ես զէ՛մ կրնալ ընդո-նել այս վար-
դապետութիւնը: Չեմ կրնալ իբրեւ Քրիս-
տոսեայ, քանզի նա անմիաբանելի է Աւե-
տարանի հոգւոյն և Քրիստոսի և Առաքե-
լոց պարզ խօսքերու հետ. նա կցանկայ այս
աշխարհիս տիրապետութիւնը հաստա-
տել, զոր Քրիստոս կմերժէր. կցանկայ
գերիշխանութիւն դրաւել հաւատացեալ

ժողովրդոց վրայ, զոր Պետրոս կարգելէր
ամենքին և ինք իրեն: Չեմ կրնալ իբրեւ
ասո-ասթաֆան, քանզի եկեղեցւոյ բոլոր ճշ-
մարիտ աւանդութիւնքն անհաշտելի կեր-
պով հակառակ են նորան: Չեմ կրնալ
իբրեւ Պապագիր ընդունել զայն, քանզի
քաջ գիտեմ, թէ որքան արեան հեղեղներ
նստան Աւրուպային այս տիեզերապետա-
կան Թէօրիի իրադրութեան փորձերը.
որքան երկիրներ քարոքանդ արին, թէ
ինչպէս հին եկեղեցւոյ վարչութեան սի-
րուն շէնքը քայքայեցին, և թէ ինչ չարա-
գործութիւնք յարուցին, սնդեցին և ար-
մատով հաստատեցին եկեղեցւոյ մէջ:
Վերջապէս և իբրեւ Կապապի պարզ հա-
մարեմ ի բաց մերժել զայն ինձմէն. քան-
զի նա տէրութիւններն ու թաղաւորներն
և ամբողջ քաղաքական կարգերը Պապի
գերիշխանութեան առջև ի հնազանդու-
թիւն ստիպելով՝ և կղերի համար բացա-
ռիկ դիրքը պահանջելով՝ անվերջ և կորս-
տաբեր զիտութեանց հիմք կընէ ահու-
թեան և եկեղեցւոյ, աշխարհականաց և
հոգևորականաց մէջ: Չկամին նաև թա-
քուցանել, որ եթէ այս՝ հին Գերմանա-
կան տէրութիւնը կործանելու պատճառ
եղող ուսմունքը տիրապետ հանդիսանայ
Գերմանական աղղի կաթողիկ բաժնին վը-
րայ, իսկոյն ևեթ չարագուշակ խօթու-
թեան սերմեր ցանելու է և նորածին տէ-
րութեան մէջ:

Յ. Գ. Այս բոլորիս կրնթեանում շը-
ռոմէական կղերի և Գիղուիթներու պաշ-
տօնական լրագրի, այն է՝ Յիկլիայէ մէջ
(18 մարտի, 1871, էջ 664) հետեւեալը.
"Պապը քաղաքական օրինաց գերազոյն
դատաւորն է. նորա մէջ՝ իբրեւ իրենց վախ-

Ճանակէտի մէջ՝ կմիանան և հողեորական և աշխարհական իշխանութիւնքը, քանզի նա տեղապահ է Վրիստոսի, որն որ չէ թէ միայն յաւիտենական Վահանայ է, այլ թագաւոր թագաւորաց և տէր տէրանց”:

Այս համարձակ գրութեան համար հեղինակին ուղարկուած անթիւ հանրագիրներէն, որք գրեթէ ամեն օր լրագիրներու մէջ կը հրատարակուին, հետեւեալը միայն յառաջ կը երեւի, որ ստորագրուած է Միւնխենեան համալսարանի ԿԿ Վաթիկի պրօֆեսորներու ձեռքով: Յառաջբանէն յետոյ թուղթն այսպէս կը արունակի:

“Գերմանական եպիսկոպոսներու մեծագոյն մասը անքրիստոնեայ բռնակալութեան ձեռքի տակ նուապտ պաշտօն մը յանձն առնելով՝ կամեցաւ մեր խիղճը վրդովել, անթիւ բարեպաշտ ու ազնիւ սրտեր շփոթման ու տագնապի մէջ արկանել, մեր հին կրօնի հաստատուն դաւանողները հալածել և զմեզ ամենքս՝ ինչքան որ ձեռնհաս են՝ կաշկանդել Հռոմէական բռնակալի կապանքով, որ մարդկային բանականութեան և իրաւանց, աւանդութեան և Աւետարանի տեղը բռնելու կը յանդգնի: Ուր պիտի տանէ այս չար ձեռնարկութիւնը. ի՞նչ կը առնայ Վաթիկեական աշխարհի և մեր հայրենեաց վիճակը, եթէ կաթոլիկական եկեղեցւոյ գոգին մէջ այսուհետեւ թոյլ չըտրուի ուսումն ու դիտութիւնը, սրտի արդարութիւնն ու մտքի ազատութիւնը կրօնատէր բարեպաշտութեան հետ միաւորելու:

“Այս վտանգաւոր ժամանակին, երբոր արտաքին նեցուկները կը փլին, բարձր ուսումնարաններու պարտաւորութիւնն է՝ հանդէս ելանել իբրեւ վերջին և Աստուծով՝ իբրեւ անխորտակելի ապաւէն ունահար եղած ճշմարտութեան:

“Եւ նախ քան զամենայն, մեծապատիւ տէր, Ձեր վրայ ուղղուած էր ազգի աչքը. ազգի սնկալութիւնը դուք կատարեցիք և ձեր յայտարարութեամբ ի ^{16/28} Մարտի փրկաւէտ յառաջադիմութեան գրաւական մատուցիք կաթոլիկական աշխարհին, ուսումնական ազատ հետադադարութեան իրաւունքը պաշտպանեցիք և Միւնխենեան համալսարանի յիշատակարաններու մէջ անմոռանալի պատմական թերթ մը աւելցուցիք:

“Մէկ կողմէն իրաւանց և արդարութեան հակառակ ձեզմէ պահանջուած Խաչահայան կոչեցեալ հնազանդութիւնն և միւս կողմէն դժուար, բայց սրբազան պարտաւորութիւնն ի միտ առնելով՝ դուք անվեհեր կերպիւ ուղիղ ծամբան ընտրեցիք:

Մեծարգոյ տէր, ուրեմն ամուր կեցէք պատերազմի մէջ՝ պատսպարեալ դիտութեան պնդակազմ և լուստփայլ վահանով, և թող դա մեղուղեան վահան դառնայ քրիստոնէական հաւատոյ անկասկիչներու դէմ:

“Ակեղեցական պատմութեան այս խորհրդաւոր դարձակէտի վրայ աներկիւղ Վերաթրիի հարցը յիշելով, թէ “Արդեօք Աստուած ձեր խաբէութեանց կարօտ է”*), մեք և մեզ հետ հապարաւոր ուղիղ սրբ-

(*) Փրանսիական եպիսկոպոսի խօսքերն են՝ Զիզուիթներուն ուղղեալ: Փ. Ա.

տեր, մեծարդոյ տէր, ձեզ նման կպատասխանենք պարզ ու հատու բառով՝ Ո՛Շ”:

Այս օրերս Միւնխենեան համալսարանի ստուդիւններն ևս փառաւոր հանդիսիւ շնորհակալութիւն յայանեցին Ղեօշլինգերին նորա զրութեան համար և ընդ նմին խնդրութիւն, որ նա պրօֆէսոր կրմնայ համալսարանի մէջ:

Փ. Վ. արքանէան:

Ե Կ Ե Ղ Ե Յ Ի

Հոգեւոր միաբանութիւն և ժողով հաւատացեալ Վրիստոնէից կը կոչուի Լեկեղեցի:

Ուրբ գրաց մէջ փոխաբերաբար այլ և այլ անուններ կը տրուին Լեկեղեցւոյն Վրիստոսի՝ ինչպէս՝ Հարան Վրիստոսի, Վիճակ, Ժառանգութիւն և ցանկալի Բաժին Աստուծոյ, Մարմին Վրիստոսի, Հօր Աստուծոյ, Այլի Տէառն, Նոր Աշիւ, և Նոր Լոյսադէմքն:

Վրիստոնէական Մի Լեկեղեցին յերկուս կը բաժանուի նկատմամբ աստի և երկնային կենաց անդամոցն, այսինքն՝ ի Օրհնորէալ և ի Յաղնական:

Օրհնորէալ Լեկեղեցւոյ անդամք կը բաղկանան ի միաբանութենէ կենդանի հաւատացելոց ի Վրիստոս, որք տակաւին աշխարհի վերայ կեցով՝ իբրև զօրականներ Վրիստոսի երանական կենաց յուսով սպառազննուած, առ Աստուած և առ ընկերս անկեղծ սիրով՝ և հաստատուն հաւատով կմարտնչեն ընդդէմ որոգայթից սատանայի, ընդդէմ պատրանաց

աշխարհի և ցանկութեանց մարմնոյ, մինչև զհոսանին ի նաւահանգիստ յաւիտենական կենացն:

Իսկ Յաղնականն է ի Վրիստոս նրնջեցեալ Սրբոց գումար, որք ճշմարտութեամբ Աւետարանին պնդեալ, և սրբութեան զրահներով կուռ վարուած՝ մարտնչեցին հաւատոց վահանաւն յաստիս, և յաղթեցին չար այսոց մեքենայից, հակառակ կալով մեղաց՝ գործեցին զարդարութիւն, և վերաալմալով ի վերինն Լըրուսադէմ (յերկինս)՝ անպատում փառաց յուսով և ակնկալութեամբ երանաւետեալք են:

Թէպէտ և ըստ հաւատոցն միաբանութեան և ըստ կոչման հաւատացելոց Մի է Լեկեղեցին Աստուծոյ, բայց ըստ ժամանակին և ըստ այլ և այլ ներքին և արտաքին հանգամանաց՝ այլ և այլ անուամբք ևս կոչուած է, նախ՝ Նահապետական Լեկեղեցի՝ սկսեալ նախաստեղծ մարդոյն օրերէն՝ մինչև ցԱրրահամ. երկրորդ՝ Խորայեղեան Լեկեղեցի, որ հօրն հաւատոյ Արրահամու և Աստուծոյ մէջ հաստատեալ ուխտիւ տեւեց ցՄովսէս մեծ մարդարէ. երրորդ՝ Մովսիսական կամ զրաւոր օրինաց Լեկեղեցի, որ Սինայի Աստուածային սահմանադրութեամբ ճոխաւորով և ընդարձակուելով տեւեց ցգալուստ Փրկչին:

Վրիստոսի Լեկեղեցին Մի է յաղագս միութեանն Աստուծոյ, միութեան մկրտութեան, միութեան հաւատոյ, միութեան յուսոյ, և միոյ սիրոյ հաւատացելոցն, ևս և յաղագս միոյ Միջնորդի խաղաղութեան ընդ Աստուած և ընդ մարդիկ. Բնդհանրականէ, որ հոգւով և ճշմարտութեամբ

վերածնեալ և յանուն Ս. Երրորդութեան երկրպագու բոլոր հաւատացեալները յինքնն ժողոված կամփոփէ, թէ Հայ, թէ Ռուս, թէ Հռոմայեցի, թէ Յոյն, թէ Ասորի ևն. բայց և այնպէս ըստ զանազանութեան աշխարհական դրից՝ և ըստ այլեայլութեանց ի պաշտամունս ինչ՝ կրկնուի Արեւելեան և Արեւմտեան, իսկ ըստ տարբերութեան ազգաց, քաղաքաց և գաւառաց՝ կրկնուի Եկեղեցի Հայոց, Եկեղեցի Յունաց, Եկեղեցի Երուսաղէմի, Եկեղեցի Անտիոքայ, Եկեղեցի Ասիացւոյ ևն: Սակայն սոքա ամենքը Մի են, եթէ կայ սոցա մէջ միութիւն Հոգւոյ, միութիւն Սիրտութեան, Հաւատոց, հաստատուն և անկեղծ սիրոյ, ևս Հաղորդութեան:

Եկեղեցին Վրիստոսի Բնդհանրական և համանդամայն Սուրբ է՝ ըստ սրբութեան Գլխոյ իւրոյ Յիսուսի Վրիստոսի, ըստ սրբութեան հաւատոցն, և ըստ սրբութեան վարուց հաւատացելոց:

Այս երեք յատկութիւններէն զատ ունի Վրիստ. Եկեղեցին չորրորդը, որ է Առաքելականութիւն, որ կնշանակէ ոչ միայն ի ձեռն Առաքելոց կամ ըստ օրինի ընտրուած և կացուցուած Յաջորդացն հաստատեալ, այլ և նոյն Աստուածեղէն Հոգւոյն շնորհօք և ճշմարտութեամբ լինելու և կրպականէ նոցին ի Վրիստոսէ ուսած և ընդունած անեղծ և անարատ հաւատքը և քարոզութիւնքը, և հաւատացելոց միշտ կրմաստակարարէ զայնոսիկ ողջմտութեամբ՝ առանց յաւելուածոյ և կրճատման՝ ըստ բացայայտ ճշմարտութեանց՝ Նոր Ատակարանի:

Յայս վայր համառօտ գրուածներէս պէտք է մակարերել ուղղակի, թէ՛ երկրի

վերայ Վրիստոսի հոգւոր արքայութիւն բաղկացնող Աթոռիկէ Եկեղեցւոյ մէջ իսկապէս նախ այն Վրիստոնեայք միայն կը գտնուին՝ որ Ս. Գլխոյ մէջ կը կոչուին անբեալ, նոր արարած, արդար, սուրբ, ճշմարիտ հաւատացեալ ևն. որոց անուանք դրոշմեալ լինելով յաւիտենական Անուոյդարութեան մէջ՝ անտարակոյս պիտի ժառանգեն փրկութիւն, զորս մինակ Աստուած կարող է ճանաչել և ոչ մարդը՝ թէպէտ մարգարէ կամ առաքեալ ևս լինի, ինչպէս Աղիա չճանչցաւ եօթն հազարները (Գ. Թադ. Ժ. 14: Հռոմ. Ժ. 4), և ոչ Փիլիպպոս կարողացաւ ճանաչել զՍիմոն մոգ (Գործ. Բ. 13. Ա. 1—11): Ուստի չէ զարմանալի, զի կը գտնուին Հաւատացելոց մէջ կեղծաւորներ, խարդախներ, նենգաւոր և մոլորներ՝ կերպարանուելով անկեղծ հաւատացեալք, Վրիստոսի անխարդախաշակերտք, աննեղաստուածասէրներ և եղբայրասէրներ, կամ պարկեշտ սրբակացներ, և իբր թէ երեւոյթներէն պարզամտութեամբ պատրուած մարդիկ:

Ըստորում Աթոռիկէ Եկեղեցին է Վրիստոսի խորհրդական սուրբ մարմին, Հոգւոյն սրբոյ կենդանի տաճար, բայց և այնպէս ոչ ամենայն դեմ համարելով զանձն անդամ այս Եկեղեցւոյ, կամ երեւելապէս ի նմա գտնուելով, մինչև անդամ լինելով մասնակից սրբազան խորհրդոցն՝ ճշմարտիւ նորա մէջ է: Այն դժբաղդաբար բազում են այնպիսի անձինք՝ որք թէ և սկզբնական մեղքերէ սրբեալ են լուսաւոր Ս. Աւագանի մկրտութեամբ ծնուելով, այլ առանց զղջման և յետս դառնալոյ՝ հանապազորդեան անօրէնութեամբ և ներդործական մեղօք կը թաւալին ի

տիղմն գարշութեանց: Շատերը կան, որ թէև յեկեղեցի կը կանխեն և հոգեոր խրատներ լսել կցանկան, բայց երէք չեն զգալ ճշմարտութեան գիտութիւնը՝ և ոչ կուզեն վարքերը: Բազումք կան՝ որ թէև բազմիցս կը մերձենան Ս. Հաղորդութեան խորհրդական Մարմնոյ և Երեան Կենարարին, այլ անարժանութեամբ աւելի դատապարտութիւն կընդունին քան թէ ի փրկութիւն անձանց: Որպիսիք և այլ բազմապիսիք թէպէտ Վրիստոսի Եկեղեցւոյ և Ենդաստանի մէջ խիստ շատ կրնան ընենլ և կը գտնուին, այլ ցորենով խառնուած որոմներ, և բարեաց հետ խառնուած չարք կը համարուին:

Վրիստոսի Սէ, Ս-րէ, Կաթողիկէ և Եւթալիական Եկեղեցիէն իրօք և յայտնապէս արտաքոյ կը մնան, և Սրբոց ի հաղորդութենէ անմասն են և կը զրկուին ի փրկութենէ այն ամենայն անձինք՝ որք են 1) յայտնի կամ գաղտնի անհաւատք, հայհոյիչք, ուրացողք և մոլորեալք. 2) ընդհանուր Եկեղեցիէն դատապարտուած հերետիկոսներ, որք յամառութեամբ և կամակորութեամբ կուրանան կամ կմերժեն ի Վրիստոսէ՝ յԱռաքելոցն և ի մարգարէից որոշակի քարոզեալ Հաւատոյ էական ճշմարտութիւնքը, կը խանգարեն Եստուածաշունչ գրոց վարդապետութիւնքը, և իւրեանց ախորժած և լսելեաց սիրածներուն համաձայն նոր իմն և ինքնահնար վարդապետութիւնք կը յաւելուն ի կորուստ անձանց և ինքեանց լսողաց և հետեողացն. 3) վերջապէս իւրեանց Ծնող և Մայր Եկեղեցւոյ հաւատքէն և վարդապետութիւններէն բաժանելով զանձինս մոլորեցողիչներու պատրանօք, և

ևս Վրիստոսի ընհանուր Եկեղեցւոյ հաղորդութենէն կտրուելով՝ նոր եկեղեցի ձևացուցանող հերձուածողներ և աղանդաւորներ: Որոց ամենուն և նմաններուն ոչ աստ և ոչ ի հանդերձելուք չիք փրկութիւն: (Ի Օրին Գ. 2 Ժ. 32: Յայտն. Ի. 19: Ի Տիմ. Ի. 18: Գաղ. Ե. 6—9: Ե. Եփ. Ի. 19: Եբբ. Ժ. 25, 31, 39: Ի Պետր. Ի. 19, 20, 22):

Պ Ա Տ Մ Ա Կ Ա Ն

ՊԼՏՄՈՒԹԻՒՆ

ԱՆՑԻՑ ԱՆՑԵԼՈՑ ՍԵՒԱՆԱՑ ՎԱՆՈՒՑ.

(Շարունակութիւն):

ԳԼՈՒԽ Գ

Պիպտած Ենապարիս և ստանկել ազատութիւն նորին:

Հնագոյն աւանդութեամբ հռչակեալ էր ի բազում տեղիս առ բազում բանայոյզ անձինս, որպէս և ժողովողն մեկնութեան Խոսրովու և այլոց սրբոց Հարց՝ Մովսէս վարդապետն Երզնկացի ի մեկնութեան Շնորհաւ Բեդ Կէրին, յայն բանսն «Ե զեորհուրդն՝ զոր խորհիք՝ խափանէ Տէր. և զբանն զոր խօսիք մի՛ մնասցէ առ ձեզ,» ասէ այսպէս, թէ դեք և թէ մարդիկ անյազաբար միշտ խոկան ի նենգել: Որպէս և ի Սեփանայ կղզոյն անցիցն է յայտ. վասնորոյ և զերգս ասի երգել, ի յայտնիլ դաւաճանող թշնամեացն: Եւ զոր ըստ աւանդութեան պատմեն՝ այսպի-

սի ինչ է: որպէս թէ՛ Հազարացի լեռնա-
կան Լեզկիք կամ Ալանք դիտելով թէ՛
գիւրամուտ ոչ է կարելի լինել չարաթոյն
արանց ի կզգին Ալմանու, վասնորոյ իբր
դրացի բարեկամ վաճառական ձեացեալ՝
միամիտ աղանաբարոյ Հարցն ժամանա-
կին, նեն բաւոր դարանակալ հնարագի-
տութեամբ, յայնպիսում պահու և ժա-
մանակի, որ և շրջապատ քնակիչք յահէ
երեզակաց եկեալ ժողովեալ էին ի կզգին,
գիտելով զտեղին յուսալի ապաստանարան
ի հինից երեզակաց, որպէս և յայլում
պատահմունս՝ բազմաց է եղեալ պատա-
պարան: Ամին իրի և յայս նուազ ի ժո-
ղեվել երկրական դադթականաց յայս
կզգի, յուսակտուր եղեալ յիշեալ երե-
զակաց, զայս նենդաւոր հնար վաճառա-
կանութեան ի դործ արկեալ՝ խնդրանօք
հաճեցուցանեն զվերակացու կզգոյս, իբր
թէ զվաճառելի զտղրանս նոցին՝ կնքեալ
արկեղօք աւանդ ունին դնել ի փոս,
մինչ ի դադարել մրկացն աւազակու-
թեանց. և ըստ վերոգրելոյս միամտու-
թեամբ ընկալեալ զբանս խնդրողացն՝ հա-
ճին վանականք և առ նոսա բարեբարք
գտանել, թոյլատրեն զի բերցեն զարկեզս
իւրեանց: Արոց աւել քան զքառասուն
մեծամեծ արկեզս, յիւրաքանչիւր արկեղ՝
երկերկու գինեւորս ամենայն պատրաստու-
թեամբ զինուց ամրացուցեալք, և միայն
երկուս՝ իբր վերակացուս արկեղացն ապա-
տաքայլս ընդ նենդաւոր աւանդիցն եկեալ
առաքեն ի կզգին, զի ըստ պաշաճ ժա-
մու գիշերոյն բացեալ զարկեղան, հանեալ
և յայնց յարկեղաց զընկերս չարութեան
իւրեանց, անհնարին ոճիրս դառնութեան
և արեան ճապաղեն դործեսցեն, թէ ա-

նապատաւորացն՝ և թէ դադթական ժո-
ղովելոցն:

Բայց անհնարաւ որացն արագահատ հը-
նարաղիւտ անակնունելի պահուն, անքուն
ակամբ պահպանողն, որ և ոչ թողու ըզ-
գաւազան մեղաւորաց ի վեճակս արդա-
րոց, զարմանալի հրաշագործ դիպուածով
միով մերկեաց զնորամանկ խաբելութիւն
չարահնար թշնամեացն այնոցիկ: Վանդի
վարժապետն ժամանակին, ի գանել զմա-
նուկ մի վասն դաւառութեան իւրոյ, որ
ոչ է քաջ սիրտեալ, որպէս զայլ ընկերան,
այս մանուկ առնալ զգիրքն, զնացեալ
մերձ յարկեղաց, իբր առանձին յանքոյթ
տեղի, անդ կամէր սերտել զգան իւր:
Եւ ըստ մանկական ոտոտս բնութեան
ձեռս արկեալ ի փակաղաղ և ի կողպական
արկեղն միոյ, խաղայր ընդ նմա. յանկարծ
մանուկն լռեալ զայնպիսի բարբառ յար-
կեղէն, Ալի վախճալ իսկ, զմալը. զար-
հուրեալ պատանւոյն, իսկ և իսկ գնա-
ցեալ առ վարժապետն իւր՝ ազգէ նմա
զայս դիպուած. և նա այլ հարկաւոր ա-
րամբ դան մերձ արկեղացն, ըստ ձեռոյ ման-
կանքն, և ինքեանք՝ ձեռն արկանեն յայլ
արկեղ միոյ փակաղաղն, լսեն և ի նմանէ
զնոյն բան, Ալի վախճալ արբ, զմալը:

Այլա կալեալ զիբր վերակացու կայլց
զաղտաքայլ զերկու անձինսն, յայտ է
թէ, որոց մին էր Ալի, տեղեկացեալ ի նո-
ցանէ զդարանակալութեանց իշխանի նո-
ցին և զվաճան մտաց զաղելոցն յարկեղ-
սըն, որք հայէին ի կորուստ բոլոր ի կզգին
պարփակելոց, հոգեւորականաց և աշխար-
հականաց, ի միում այնր գիշերի:

Չառաջինն՝ թէպէտ վանականքն կա-
մեցեալ են անարդանօք վարել զարսն

չարագործս անտի ի կղզւոյն, բայց ժողովեալ գաղթականք՝ անհամաձայն եղեալ վանականացն, որոշեալ են, տանել զքոյր արկեղծն ի գաղաթ լերինն, ուր են տաճարք տուրք Առաքելոց և Յոհաննու Կարապետին, և անտի ամալ ի ծովն: Վասն որոյ ըստ նաւաւարացն Յովնադուստեն, քաւ լիցի մեղ Տէր, մեք անպարտ եմք յարեւել չարանիւթ արանցս այսոցիկ. զի դու Տէր Աստուած բարեբար մեր, զիտելով զչարանախալութիւն սոցա առ պաշտօնեայս եկեղեցւոյ քում սրբոյ, և առ հաւատացեալս միասնական Աստուածութեան քում, ուստի իրաւամբ ետուր զթշնամիսն մեր ի ձեռս մեր, զի տեսցեն և այլ չարասէր թշնամիք մեր և երկիցեն յերեսաց ահաւորիդ, զի դու Տէր յամենայն ժամ ընդ մեզ ես և ոչ երբեք թողուս ի ձեռանէ քումմէ:

Ապա յօրինեալ միտքան Հարցն որոց զհոգեւ խորհրդակուռ զերզս խաղաղականին. «*ՂԷ Խորհեալ Դէլ Տէրն,*» զնոյն երգըն երգելով բացեալ զարկեղծն, բարւոք վերահասու եղեալ և վերստին ամրացուցեալ զնոսին, երգելով և զհետեւեալսն. «*Եւ զսորհուրդն՝ զոր խորհիք՝ խափանէ Տէր, զի Աստուած ընդ մեզ է. և զբանըն՝ զոր խօսիք՝ մի մնացել առ ձեզ, զի Աստուած ընդ մեզ է, և այլն. որով ամացեալ զարկեղծն ի դարէ անտի ի ծովն, որ ըստ խողիցն տեսունահրաման՝ ամենեքեան խեղդեցան ի ծովակն Գեղամայ ի կղզին Սեփանու. և յայնմ օրէ նոյն երգ «*ՂԷ Խորհեալ Դէլ Տէրն,*» Գնաց յեկեղեցիս մեր, իբր զանձ հայրենի. որով յայտ իսկ է թէ՛ որքան հոգեւրկալք էին Հարցն ժամանակին, որք իսկ և իսկ յօրինամար*

զխորհրդակուռ զերզն զայն՝ փառաւորեցին զտուիչն բարութեան իւրեանց, և թողին մեզ ապագայիցս յիշատակ յաւիտեանական:

Իսկ զԱլին իւր ընկերաւն ի գաղաթան լերինն թաղեալ մերձ Առաքելոց տաճարին, և չար յիշատակ նոցա կայ մինչև ցայսօր յայտնի նշանօք:

Ու ի թէպէտ առաւել կամ համեմատ սմա՝ նշանք և հրաշագործութիւնք ի դարձս դարս եղեալք են իննամոցն Աստուծոյ, բայց կամ հեռաւորութեամբ ժամանակին, կամ յայլ սահմանս զանազան Տէրութեանց, և կամ զանցառութեամբ պատրաստի եղեալ գրասիրաց՝ բազումք մեզ անձանթ կան մինչև ցայժմ, որպէս և սոյնանման և առաւել հրաշալին ևս ի սոյն կղզի պատահեալն ունիմք պատմել ի տեղւոջ իւրում:

Այժմ ասել զայլ մերձաւորն սոյն ժամանակի, որ ևս ի շարժմանն վնասարեւ եղեալ է սուրբ Մեծարանիս:

ԳԼՈՒԽ Ե

Եւ ի Խորհուրդնէս սարք Տաճարաց և յեկեղեցիս Խորին:

Արդ՝ ըստ յայտնութեան հաւատարիմ պատմադրաց, Հայաստան աշխարհ, որպէս յեղւղակոյ՝ նոյնպէս և ի դեռնաշարժից՝ մերձ ընդ մերձ կրեալ է զգերութիւն, զուերութիւն և զամայութիւն. որով և սոյն Սեփան կղզւոյ շնուածքն քանիցս անգամ աւերեալ և անշքացեալ են. թէպէտեւ վերստին ի ձեռս բարեսէր Հարց և բարեպաշտ ժողովրդոց հետգհետէ, ընկալեալ է զվերանորոգութիւն իւր:

Օյ յաւուրս Մխիթարայ Առաջնորդի և Բարսեղ Վարդապետի վերջստին նորոգութիւն եղեալ է սոյն Աէվանու նշանակեալ վանօրէից և սենեկացն, ըստ ցուցանելոյ ի յորմունս եղեալ արձանագրութեանց (1654. ՌՆՂԳ): Վանգի Տփիխս քաղաքացի, ի տոհմէն Չիթաղեանց, բարեսէր երեք եղբարք, որդիք Խաղայի՝ Սուլուխան, Օւլ և Օռհրայ, եկեալ ի սուրբ ուխտս, յաւուրս Փիլիպպոս Աթոռեկոսի, տեսեալ սոցա զաստուածաճաճոյ կենակցութեամբ զաղգաօգուտ միաբանութիւն երկնաքաղաքացի Հարանցն, և զեանգարումն շինուածոց, և զանընթիւն չաշխարհայնոց, ջերմեռանդ յօժարութեամբ յարդար վաստակոց իւրեանց ձեռնարկեալ շինեցին վերանորոգմամբ, որպէս զՏաճարսն, նոյնպէս և զհարկաւոր յիշատակսն, զորս ի կարգի յիշատակեաց ունիմք գրել յանուանէ յիշատակաց տուողացն, որքսն ստուգելն իցեն կարեւորք:

Միայն այս բարեպաշտ Սուլուխան և եղբարք, ի միում փոքր տետրակի տեսանի՝ թէ զկնի նորոգութեան տաճարոցն, այլ և զերիս կանթեղս մշտավառս խոստացեալ են թողուլ, և յա՛ր յամէ զձէթ կամ զձիթագինսն տալ, այժմ այդ գինք ձիթոյն՝ թէ ոչ ի կայից յիշեալ բարեպաշտ ուխտօղ Չիթաղեանց, բայց ի հասարակ աստուածապաշտ և բարեսէր ժողովրդոց ժողովին, ոչ թէ երուեք, այլ և բազում կանթեղք զցայգ և զցերեկ յամենայն ժամերգութիւնս լուցեալ վառին:

Արձանագրութիւնք յանուն սոյն Չիթաղեանց, ուք կան յորմունս յիշեալ եկեղեցւոյն սուրբ Աստուածածնի և Առա-

քելոց, բովանդակին ի սոյն միտս, որ ինչ ի վերոյ գրեցան. վասնորոյ և ոչ երկրորդեմք զշարադութիւն նոցա, զի անյարիրք են և լինի աւելորդ կրկնաբանութիւն:

Բայց գտանին ի վերայ Առաքելոց Տաճարի երկու ընկուզեայ դրունք արևմտեան և հարաւային կողմանց, որք յոյժ զարմանալի ճարտարապետական նկարուք և հիանալի փորուածովք իբր քերուք զետ ասղանի յօրինեալք ի հնագոյն ժամանակաց: Մանաւանդ հարաւային դուռն՝ կարի առաւել ճարտար մտաց և շնորհակերտ ձեռաց ներտպութիւնք են. նմին իրի և զնոցին մակագրութիւնսն, որ ի շրջապատ իւրաքանչիւրոցն զլեազրովք գրեալ են ի նոյն ճարտարաց՝ արժան համարիմ աստանօր նոյնութեամբ տառից և բառիցն գրել:

Նախ յարևմտեան դուռն, որ հնագոյն է՝ գրեալ է այսպէս. «Ի թուին Հայոց ՌԻՆ, նորոգեցաւ դուռն սուրբ եկեղեցւոյս, հրամանաւ Իշխանաց Իշխան Վրդին, և ձեռամբ Յօհաննիսի հիւսանն, որք ընթեռնուք, յիշեսցիք»:

Հարաւային դրան արձանագիրն է ի ձեռտանաւորի այսպէս. «ԾԱԼ թուականին, երեսուն և հինգ թիւ աւելի յաթուակալութեան Տեառն Սարգսի, ի խանութեան Աղուպ պէկի, ծաղկեցաւ դուռն Տաճարի, Առաքելոցն Վրիստոսի, հրամանաւ սուրբ վարդապետի, եռամեծիս Վանիէլի, և սիրելի որդւոյ սորին Նպիսկոպոս Տէր Ներսիսի, ձեռամբ սորին աշակերտի՝ անարժանիս Աբրահամի, նաև եղբօր մեր սիրելի շնորհօք ի լի Վրիգորի, յոտս անկանիմ ամենայնի, հայցել Տեառնէ պարգև ձրի, բարունապետիս համայն

աղղի և ծնողացն իւրոց բարի, Կարապետ քահանայի և մօրն Համուռլի:

Սօքօք տեսանին, թէ՛ արեւմտեան դըրան թուականն է ըստ Փրկչականին 1176 և հարաւայինն 1552: Յառաջնոյն մինչև ցայժմ՝ յորում եմք 1830 ամի Տեառն՝ անցեալ են 654 և յերկրորդէն 178: Առաջինն ժամանէ յաւուրս Գրիգորիս Կաթուղիկոսի և Կիւ Մանուէլ կայսերն: Եւ երկրորդի ժամանակն հասանի՝ Բարսեղ Կաթուղիկոսի Հայոց, Օսմանցւոց տէրութեան Սուլթան Սուլէյմանի, և Պարսիցն Շահ-Թահմազին, որ յայն աւուրսն աւերելով զԵրևան, Կախիջեան նահանգօքն էառ ի ձեռաց Օսմանցւոց. և զկնի եկեալ, զօրաց Սուլթան Սուլէյմանին՝ վերստին էառ յետս ի Պարսից:

Իսկ ի յայս երկու դրանց արձանադրութեանցն, այլ ուրեք ի պատմութեանց ոչ ելին մեզ ընդ յառաջ, թէ՛ Քուրդ Իշխանաց Իշխան ուստի՞ կայր Ռուս թուին (*). զի թէ՛ Ղարսի Իշխանն Սիւնի ըստ ցանկի պատմութեանց, երբ երկրորդ հատորի 401 թղթահամարի՝ լինիլ

(*) Ի 1815 ամէ հետէ Հայազգի ոմէ Մելքոն անուն՝ եկեալ աստ ի Տփլիսայ վարէր զձգնաւորական կեանս, զամենայն ժամանակն կենացն միաժամ պահելով և ճաշակելով զշորարեկ հաց և ջուր: Այսպէս՝ որ Մելքոն ձգնաւոր կոչուի, ընդ խտրութեան կենացն՝ նաև զցայդ և զցերեկ առաւել պարսպէր ի մշակական աշխատասիրութեան: Սա եբաց զհիմն սուրբ Յարութեան Տաճարին որ ի զուխ լերին կղզւոյս, և որ թաղեալ էր ընդ հողով խորագոյն, և ի հիմանէն վերականգնել կամր զնոյն եկեղեցի, զոր և կարէր իսկ հայթայթելով, սակայն վախճանն նորա խափանել գործոյն: Եւ որպէս զըջալ յառս սոյն Յարութեան Տաճարին, նոյնպէս և զըջալստս սուրբ

պարտ էր Քուրդ անուն Իշխան Սիւնի, զոր միք ի նշանակեալ տեղին ոչ գտաք զայդ անուն, թէ՛ և՛ զտանէաք անդ՝ ժամանակաւ յառաջ լինէր զի անդ Հայոց

Առաքելոց և սուրբ Կարապետ Տաճարացն հարեաց և ընդարձակեաց զթանձրութիւնս հողոյն և քարին թիկանքն իւրով միայնակ կրելով և հեռացուցանելով ի բաց, որով և ի զուխ լերին մեծաւ մասամբ ամրիոնաձև յարդարելով տափարակավայրս, որ բազմաձիգն աշխատանաց է գործ. յոր ջանասիրեաց այսպէս բարեկատու և բարեխրատ՝ յընթաց կենաց իւրոց զամ 40 իւ շափ. որով և գեղեցկաբարձար շքեղադացոց զզուխ լերին որ յառաջն լեալ է աւերակ և մացառիտ, որպէս վկային ականատես ծերունիք ի միարանաց անապատիս: Նոյնպէս շինեալ է սա անձամբ անձին ճարտարարուեստութեամբ ի չըջալստ սուրբ Առաքելոց և սուրբ Կարապետ Տաճարաց զբազմասնեան կենակարանս բաղկացեալս ի իրձթաց և ի սրահից, նաև զպայտաձեղուն գաւթ Առաքելոց Տաճարիս: Ի շինել սորա զայս գաւթի ի բառնալն զհողն յատակին՝ երևեալ է ի միջավայրի գաւթին գերեզման սոյն Իշխանաց Իշխան Պ. Բրդին, որ ծածկեալ կայր և էր անյայտ յաւուրս սոյն պատմագիր Մանուէլ վարդապետին: Ահա տապանագիրն նորա:

ԱՅՍ Է

ՀԱՆԳԻՒ

ՍՏ ՊԱՐ

ՈՆ ԲՈԻ

ԲԴԱՅ

Վասն ճնադգեաց առնս պսորիկ Մելքոնայ սոյն Մանուէլ վարդապետն ի վերջ պատմութեանս, ի յիշել զանուան ժամանակակից միաբանաց անապատիս՝ գրէ այսպէս. «Մելքոն Թիֆլիզցի, բազմարուեստ, արի և անձանձիր աշխատաւոր ի շինուածս վանուց հիւանութեան, որմնադրութեան, մոմակաղմութեան, և յարակայ պարտիզպանութեան և խաւարտեղինաց անպակաս աշխատաւորութեամբ, բաւականացուցանող ամենեցուն. յետ այսպիսի անդադար աշխատա-

Թիւն Ղ՛Ա, գրի, իսկ այս Քրդի Թիւն ՌԵ արձանացեալ է :

Նոյնպէս Վանիէի և Ներսէսի պատմութեանցն ոչ պատահեցայ : Ըմենախոնարհաբար խնդրեմ՝ զի գտանօղ չարք, կամեղ բարք զպակասութիւն Թրքոսցեն, որպէս և ի սկզբան սոյն դրուածոյս խնդրեալ եմ :

Գտի թէպէտ զՍարգիս վարդապետ մի Առաջնորդ Աշխնու, յառուրս Գրիգորի Մարգիսարոսի (1044 ՎՊՂԳ)՝ իմաստասէր և լեզուագէտ, առ որ զրէ Մարգիսարոս այսպէս. «Նէ կարօտիմք քեզ մերձեանալոյ մեզ յազնականութիւն այսպիսում իրողութեանց, ապա թէ չէ, աղօթիւք օգնեցեն մեզ » :

Եւ և Սարգիս վարդապետ մի Աշխնեցի յառուրս Օաքարիայ Իշխանի (Ապատաւրի) վասն քննութեան Սոյ ժողովոյն ընդ այլ չարց ժողովեալ էին ի Լօռի քաղաք, որք անմիաբանք եղեն ի միջ ժողովոյն. բայց անդանօր ի Լօռու Խաչատուր վարդապետն առաջի մնացեալ բարեմիտ հոգեւորականաց և Օաքարիայ Իշխանին երգեաց զհրաշարին զայն երգ. «Խորհուրդ խորին, անհաս, անսկիզբն, և յայնմ օրէ մնաց յամենայն եկեղեցիս մեր զայս խորհրդակուռ երգս երգել ի զգեստաւորել պատարդամատոյց ժամաբարոց :

Եղեալ է և Կարապետ Նպիսկոպոս մի Էջմիածնեցի Առաջնորդ սոյն Աշխնու փախուցեալ ի Մէլքիսէթ Աթուղեկոսէ,

նացն յօթնեակ կարգս ժամերգութեանց անպակաս աղօթաւոր, քաղցրաձայն դպիր և անթերի սաղմոսերգու, առ որ ասել զարդ անապատի, ոչ է սխալելի, և իմ հոգեղս փարկելի :

Ծ ԵՂԻԱ ՎԱՐԴ.

յարեցեալ ի Սարգիս Նպիսկոպոս, որ զարդացեալն էր յանապատին Սիւնեաց, և նորոգեալ զայս վանօրայս և զմենաստանս, զՎիմ և զՎուառուց և զայլ անապատսն, զորս և աստուածահաճոյ կարգադրութեամբ ծաղկեցոյց. յորմէ ուսեալ և Կարապետ Նպիսկոպոս, բարեկարգեաց զանապատն Աշխնու :

Որպէս յառաջագոյն խոստովանեալ եմ, վասն ոչ գտանելոյ իմ աստ հետագոյն հեղինակ պատմութեանց, ունիմք յետ և յառաջ սայթաքել, մինչև զեւս մեր շաւղաց դացուք : Քանզի ներկայ հալըն կամին ցուցանել մեզ թէ ի Մաշտոց վարդապետէ սկսեալ՝ Բարսեղեան կանոնիւք վարեցեալք են միաբանք Աշխնու մինչև յայժմ. բայց յոյժ բարեղոյն է ասել, յիրուի յառաջն Մաշտոցիւ՝ այն Բասիլեան կանօնք մտեալ են ի Աշխն, սակայն յանցանել ժամանակաց և ի փոփոխել, Տէրութեանց և ամայութեանց վանօրեից, ամենայն բարեկարգութիւնք՝ վեր ի վայր տապալեալք և անյայտ մնացեալ էին, մինչև ի (ժամանակս) Սարգսի Նպիսկոպոսի և հետևողացն նորա, որ սկիզբն արար ի Սիւնեաց գաւառ ի Մաքենիս կոչեցեալ վանուց, ուր և Մաշտոց վարդապետ զառաջինն անդ էր զարդացեալ և սնեալ :

Եյս Սարգիս Նպիսկոպոս՝ սկիզբն էր առաջնորդ Մաղմոսավանից, ի նոյն գաւառէ Արագածօտան, ի գեղջէ որ ասիւր Յարենի, մերձ ի Կարբի, որ և մականուամբ Պարոն-Տէր կոչուր սոյն Սարգիս Նպիսկոպոս : Էրաշար պատահամբ իւրիք և ինքըն հրաժարեալ յԱռաջնորդութենէ իւրմէ, դնաց ի սուրբ Երուսաղէմ. պատահեալ ի ճանապարհի՝ Տրապիզոնի կիրա-

կոս անուն Վահանայի միոյ, առն առաքինասիրի, ընկերացեալ միմեանց խորհին՝ ի վերագարծի իւրեանց ի պատշաճ տեղւոջ մենարանս հաստատեալ աղօթեսցեն ընկերակցարար, ըստ դրութեան Բաաքել Պատուհի ԻԱ :

Որք եկեալք ի Սիւնեաց գաւառ հիմ նարկեցին զԱստուածահաճոյ բաղձանս իւրեանց, և օր ըստ օրէ յաջողի ըստ կամաց իւրեանց, եկեալ բազմութեանց հոգեւորականաց և աշխարհականաց յարին ի սոսա ջերմեռանդ սիրով . նմին իրի միաբան խորհրդով Սարգիս Ապիսկոպոս և Սիրակոս Վահանայ եօթն զլուխ կանոնական բարեկարգութիւնս սահմանեցին կրօնասիրութեան իւրեանց, որք են այսոքիկ :

Բաաջին քան զամենայն, յամենայնի հնազանդ լինել Եռաջնորդին :

Երկրորդ՝ յամենայն աւուր յայգոյն և յերկոյնի գեորհուրդս մտաց և զյանցուածս աւուրն խոստովանել :

Երրորդ՝ ոչ ունիլ ումեք առանձին ստացուած ինչ, և ոչ պահել ինչ ի սենեկի, և ոչ ուտել բնաւ անղէն, յանձն արարեալ զամենայն խնամն՝ նախ յԱստուած և ապա յԵռաջնորդին :

Չորրորդ՝ զամն ողջոյն պահօք անցուցանել, բայց յաւուրց կիրակիի և շաբաթու և տէրունական տօնից . իսկ ի մնոյ և ի զինուոյ իսպառ հրաժարիլ :

Հինգերորդ՝ յաւուրն միանգամ ճաշակել, և հաւասար բաժանել զկերակուր մեծի և փոքու, և ընթեռնուլ զգիրս ի սեղանի :

Վեցերորդ՝ յամենայն շաբաթս և ի Տէրունական տօնս զգիշերն հովմամբ անցուցանել, և յառաջատուն անխափան պատարագ մատուցանել :

Եօթներորդ՝ ի հարկանել կոչնակի, ամենեցուն միաբան գնալ յեկեղեցին և ի սեղան, ըստ թեամբ և խոնարհութեամբ :

Եւ ի վեր քան զամենայն, իրր զլուխ ամենայն կանոնաց եղին զայս, այսինքն է ամենեցուն ջանալ սուրբ պահել զմիտս իւրեանց և ձգնել ի մեռուցումն ախտից, ի խոկումն աստուածային իրաց և յընթերցումն գրոց :

Ազին և կարդ և ձև ի կրօնաւորական սքեմս, զի խանգարեալ էր այն, և յօրինեցին ղեկեղեցական զլեւոսս, ըստ իւրաքանչիւր աստիճանի, և որոշեցին ղժամանակ պաշտամանց իւրաքանչիւր ժամակարգութեանց . սահմանեցին և զայլ բազում բարեկարգութիւնս, որովք կառավարին ցայսօր ամենայն կրօնաւորաց վանորայք Հայաստան աշխարհի, մինչդի ի Առաքուց և ի Իմ հռչակեալ Ենապատքն ևս՝ յընկերաց և ի դաստիարակելոցն ի սոցունց ուսան զկրօնաւորական վարս :

Բանդի Երեսն Մակայի, որ մականուամբ Պեղու կոչիւր, գնաց ի գաւառն Սասալուրսկոնի (1622 Ռ. Հ. Ե.), և մտեալ ի կղզին Իմ կոչեցեալ, նորոգեաց զվանսն, և ժողովեաց անդ զբազմութիւն առաքինի անձանց, և առաջնորդէր նոցա ըստ նախակարգեալ կանոնաց . և ի բազմանալ կրօնաւորաց, անցին և ի Առաքուց, ուր և ժողովեցան կրօնաւորք բազումք :

Սոցին նման և Սարապետ Ապիսկոպոս յիտ ամաց ինչ եկեալ ի Սէփան կղզի բարեկարգեաց ըստ վերոգրեալ կանոնաց :

Յայտ է թէ՛ Մխիթար Ապիսկոպոս և Բարսեղ վարդապետ և այլք՝ ի սոյն Սարապետ Ապիսկոպոսէ ուսեալ են զկրօնասիրութիւն (1654 Ռ. Շ. Գ.), զորս ի վեր

անդր յիշեցաք, և զնորոգութիւն տաճարացն ի Չիթաղեանց յերից բարեպաշտ եղբարց: Վանդի ժամանակ Վարապետին յառաջ և մերձաւոր է սոցա, որով հաստատի հեղինակ լինիլ նորա՝ սոցա:

Եւ ի վերայ այսր ամենայնի տարակուսելի մնացին Աթոռակալութիւն Տեառն Սարգսի և իշխանութիւն Աղուպ պէկի. վասն զի Թուական Աղուպ պէկին Երեւ. նոս սկսանի ի ՊԶ Թէն, իսկ արձանագրութիւն հարաւային դրանն է ԶԱ և ԼԵ աւելի, որ լինի Ռ.Օ. ուստի եղև մեզ անդիտելի և ապագայ հետևողաց տաժանելի. Օ. ի Թէպէտ պատմիչն՝ միայն զԲարսեղ Եպիսկոպոսն դնէ (պատճառ) վերստին շինութեան, բայց մեք յարձանագրութեանց ի յորմն տաճարաց տեսանեմք, որ Միթարն նոյն ժամանակի, Սէվանու անապատի Եպիսկոպոսն է, և Բարսեղն երկրորդ կամ Քէփէլ (փոխանորդ) նորին Միթարայ. վասնորոյ մեք վասն շինութեան զերկուսն ի միասին գրեցաք:

ԳԼՈՒԽ Ե

Օգտել պարահոծ Բարսեղ վարդապետին Սէվանու:

Բայց զգալի անյաջող դիպուած սոյն Բարսեղ վարդապետին աստանօր ուրոյնարար դրեմք առեալ յԱռաքել պատմէ (ՅԵ) և ի Չամչեանէ (Գ. 648), որ ասէ այսպէս. «Եւ Բարսեղ վարդապետ Առաջնորդ Սէվանու՝ արար նորոգութիւն ինչ ի վանս. և ապա պատահեալ աղետալի իմն դիպուածոյ՝ մեռաւ: Վանդի ի Թուին Հայոց ՌՆԻ, յամսեանն Ապրիլի եղև յայնուսիկ կողմանս ժնակնունելի

ցուրտ սաստիկ յոյժ, որով սառեցաւ ծովն Վեղամայ, մինչ բնակչոց կողոյն Սէվանայ շրջել համարձակ ի վերայ սառինն. և ի Թուլանալ ցրտոյն Թուլացաւ փոքր մի և սառնն, որոյ աղագաւ իջ նաւել կարէին և ոչ ի վերայ սառին շրջել զօրէին, և ի պիտոյից կարեաց պակասեալ տարակուսէին. խորհեցան ապա ջարդել զԹուլացեալ սառնն և այնու բանալ ճանապարհ: Սմին իրի Բարսեղ վարդապետ էառ ընդ իւր զԱրեղայ մի և զՍարկաւադ մի և զերիս աշխարհականս, և մտեալ վեցեցունց սոցա ի փոքրիկ նաւակ *), սկսան խորտակել զսառն և բանալ ճանապարհ. և ընդ անցանել իւրեանց յառաջ, հատուածք սառինն, որք ի յետուստ մնային, վերստին եկեալ առ միմեանս կցէին: Եւ իբրև հասին նոքա ի կէս ծովուն, սկսաւ շնչել հողմ ուժգին և ցրտազին ի յետ կուսէ. զայն տեսեալ նոցա՝ փութացան դառնալ յետս, բայց ոչ կարէին, մի՞ զի հողմն ընդդէմէր, և երկրորդ՝ զի ճանապարհ նոցա փակեալ էր և ոչ գոյր նոցա զօրութիւն վերստին բանալոյ, ոչ յայսկոյս և ոչ յայնկոս: Եւ յառաւել ևս սաստկանալ հողմոյն սկսան ճօճալ զնօրօք հատուածք սառինն և յենուլ ի վերայ նաւակին, և վտանգել զնա. և ապա ի յաճախել շարժմանն շրջեցաւ նաւակն, և ծածկեցաւ ի ներքոյ հատուածոց սառինն և սուզաւ ի ծով, յորմէ երկու ոգիք միայն ապրեցան, այսինքն Սարկաւազն և աշխարհական մի, իսկ այլքն հանդերձ Առաջնորդաւն ընկղմեցան: »

(*) Փոխանակ ասկոյ զլաստ, վանդի յայնժամ ոչ գոյր նաւ, այլ լաստիւ վարէին, որպէս պատմեն միաբանքս:

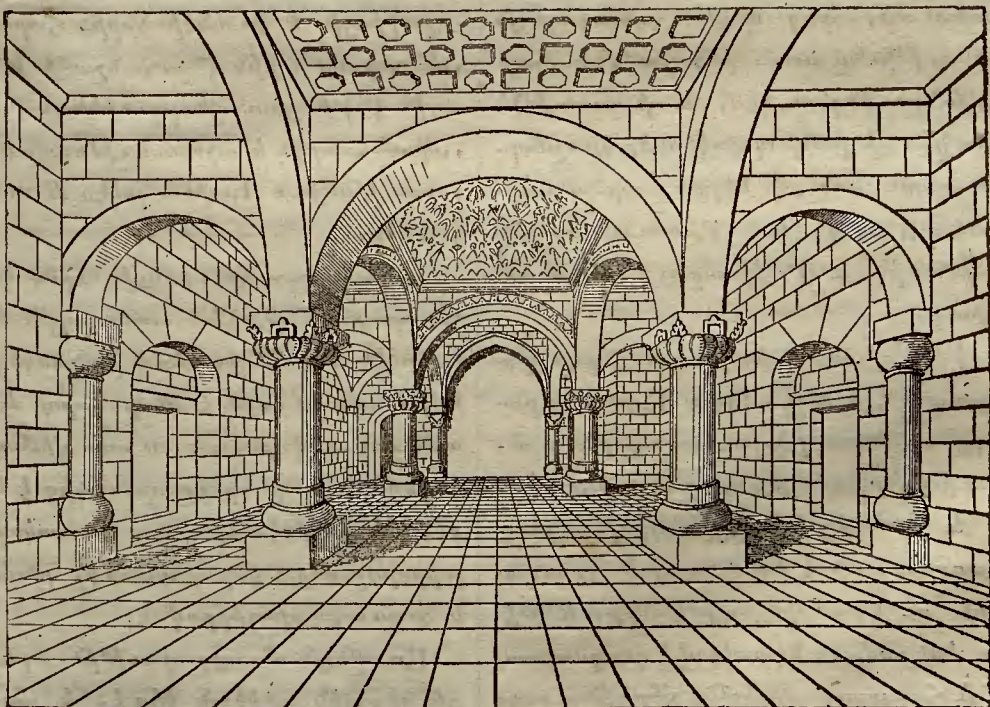
Այս վերոգրեալ բանք պատմեաց՝ զԴարսեղ վարդապետն որպէս Առաջնորդ ցուցանեն վասն պատահեալ դիպուածոյն. բայց յարմարադոյն է Փոխանորդ կամ վեքիլ ճանաչել. որովհետեւ՝ Մխիթարն ըստ ցուցանելոյ արձանագրութեանց, պատուաւոր Ապիսկոպոս և Առաջնորդ ճանաչել, և զինի անյաջող դիպուածոց Բարսղին, տակաւին Մխիթար վարեալ է զԱռաջնորդութիւն իւր ի Սէփան, ըստ վկայութեան այցում արձանագրութեան:

Նաեւ յաւուրս այս Մխիթար Առաջնորդի՝ և Աբրայ Մխիթար վարդապետ հեղինակն Վէսեակեցւոյ եկ' ալ է ի ման-

կական հասակին (ի Սէփան) յուխտ, ըստ պատմութեան վարուց նորա, և վասն փակեալ աչաց նորին հրաշիւք սուրբ Աստուածածնի տաճարին Սէփանու լուսաւորելոյն՝ երգեալ է աստ՝ «Մինչ կոյրն էի խնդրեցի, զի ի Աուսէդ լոյս տացի, և այլն»:

Իսկ Մխիթար Ապիսկոպոսն զկնի Բարսղի ծովակուր լինելոյն, Անբ'տա վարդապետի վեքիլութեամբն, որպէս տեսանի ի մէջ ողջունագրի իւրոյ առ Թիֆլիզու մերտօն Իշխանան, վասն յիշատակ տուեալ խանութացն, որ ի միասին ընդ Անգրիասին գրեն զաքն գիր՝ վարեալ զամն ձիգս զառաջնորդութիւն իւր՝ վախճանի յամի Տեառն 695, ՌՃԻԴ:

(Շարանակելի)

ՆԱՐԵԿԱՏԻ ԵՐԵՒԱՆԻ ՏԱՃԱՐԻՆ ԳԵՂԱՐԴԱՅ

ուժն ուղի է, կամ քառասուն քառակուսի դադ Պարսկց: Չեղունը գմբէթաւ որ բարձրացած է, և հարաւային կողմէն բոլորչի լուսամուտ ունի: Յատակէն քսան ուղի բարձր է: Բեմը, սեղանը և խոհրդանոցը մի և նոյն վիմէն գործուած է անբաժան: Այս եկեղեցւոյ հիւսիսարդմն միխորչ կայ ուժն սանաչափ դիրքով, կրկին կամարով զատուած, յորում կան դերեզմաններ և հաղիւ հաղ կը նշմարուին երբեմն արձանադրութիւնք գտնուիր: Աղբը հիւսիսային դասէն կենէ, սեփրակ և անախորժ ջուր, որ եկեղեցւոյ և գաւթին յատակին ներքեւէն կանցնի և ի դետակ կը թափի: Հիւսիսային որմին վերայ՝ կամարաց ներքեւ՝ քանդակեալ փորուած է վիթխարի դուլն եղին՝ ունեւով մանեակ ի բերան, յորմէ արձակուած շղթաներով կապուած կան երկու առիւծ դէմ առ դէմ, և մի արծիւ թևատարած կը սաւառնի սոցա վերայ՝ որ մազովք ու կոցով մի գաւորն բռնած ունի: Այս պատկերի դուշակութեան վերայ մի ծանօթութիւն գտանել զժուարէ: Օսոյ եկեղեցիս փորել տուած է Պառ իշխանը, որոյ իշխատակազմութիւնն ինչպէս և շինութեան եկեղեցւոյ՝ հարաւային որմին վերայ՝ ուժն և կէս տողով պարզ փորագրուած է:

Ի Տէրութեան բարեպաշտ Աստուածասէր թագաւորին Վրաց Աւագին Եւ Վահնահ և որդւոյ նորա Օսթարիայի եւ Պարսկ որդի Վասակայ, թագէն Խաղբակայ, զանձաղին արարի ի տէրանց աշխարհիս զվեճահոյս և Վրիվանս լերամբ և դաշտաւ և ամենայն կազմութեամբ որ կայր ի նմա (.) փորեցի ի վիմէ տուն Աստուծոյ իշխատակ ինձ և որդեաց իմոց և ս

,,մուսին իմ Խութլու խաթունին (.) Եմաւ իւր զաւէն Կէն Ե Դուռն ուրիշ Վեղար իւր լաւի*): ,,

Այս տաճարի կից արևելեան կողմն միմեանց մէջ փորուած մի և նոյն վիմէ՝ դեղեցիկ երկու եկեղեցի կայ, ներքինն խաչածէ և վերոյիշեալ եկեղեցւոյ նման՝ բեմերն՝ աստիճաններն՝ սեղաններն և խորհրդանոցներն բոլորովն մի և նոյն միապաղաղ վիմէն քանդակագործուած են: Աոցա դռները քարաշէն գաւթին հիւսիսային կողմէն հանդէպ արև. հիւս. սեան: Աոցա մէջ չըկայ ոչինչ արձանադրութիւն կամ յիշատակարան, ուստի և չէ յայտ յորո՞ց շինեալ են և թէ իւր: Վարժիք կայ՝ զի այս երկու եկեղեցիները ի հոռւ շինուած լինին, և սոցա անուամբ մենաստանս կոչուած լինի Այրիւշի: Թէև առաւել հնագոյն վիմափոր մատուռ կը նշմարուի վանուցս մէջ, բայց զայսպիսի աւելի ճշգնարան կարծել հաւանական պէտք է լինի:

Չորրորդ վիմափոր եկեղեցին՝ որ քան զերիս եկեղեցիս մեծ և զբիթէ նոցա տանեաց վերայ է, որոյ դուռը քարաշէն եկեղեցւոյ դուրսը՝ մեծ վիմին արևմտեան հարաւոյ անկիւնն է, յորմէ հինգ քայլի չափ յատաճանալով կը մտանուի յեկեղեցին: Փորուածքը չորս սիւներու վերայ ներքնախարսիներով և վերնախարսիներով կամարազարդ և բոլորովն մի և նոյն վիմէ է: Չեղունը սրածայր գմբէթաւոր փորուած է, և մի լուսամուտ ունի: Դիրքը քառակուսի է. բայց սեղան, բեմ և այլ

(*) Նոտրով նշանակածներս այլ տեսակ գրով և գուցէ եղբէն զրգած է:

հարկաւոր տեղեր չունի, և գրեթէ գետինը հաւասար է:

Այս եկեղեցին փորել տուած է Պառչ իշխանի որդի Պապակ՝ ինքեան և ամուսնոյն ի յիշատակ. որոյ արձանագրութիւնը հիւս. արև. սեան վերնախարսխէն սկսեալ՝ կրօնութեամբ փորուած է այսօրինակ:

«Ազնականութեամբն Աստուծոյ ես
 ,,Պապաքս որդի Պառչոյ և ամուսին իմ
 ,,Բուզուքան փորեցաք զժամատունս
 ,,յինքնարուն») վիմէ յիշատակ հոգոյ մե-
 ,,րոց և զաւակ մեզ անմահ ի հալալ
 ,,արդեանց մերոց (.) և եղև առաջնորդու-
 ,,թեամբ Տէր Մարգարի**) թիվ. 21, 1,
 (1288),»:

Այն եկեղեցւոյ հարաւ. արևել. սեան վերայ հնազոյն ձևերով և փակաղրովք փորեալ է հետեւեալ ոտանաւոր արձանագրութիւնը տառնց թուականի:

«Ասորք նշան Տէրունական(»
 ,,Սիմաւան Վ շին (զուցի, Լաբդապի-
 ,,պէն) լեր պահապան
 ,,Հոգոյ նորա պատաստարան
 ,,Եւ անցանացն քաւարան(»
 ,,Որ ետ պարդես անանցական
 ,,Եւ ինչ զեցոյս սուրբ Վեղդան (Վե-
 ,,ղարդան)
 ,,ՂԱմուտ քոս հրաշագան
 ,,Օտարարեալ բանիւ Աստուածա-
 ,,կան
 ,,Եւ յիշատակ անջնջական
 ,,Եւ բիս (զուցէ Բարեբա) միշտ յա-
 ,,ւիտան(»:

(*) Ի Ստորագ. երկից. զաւ. Երարատաց. Շահիւ. մնաւոր գրուած է:

(**) Անդ Գրէգորի:

,,Պայծառութիւն տ. ւնից լրման(»)

,,Բոլոր ամաց հանդիսարան(»)

,,Օր ստացաւ բազում բաղձամբ

,,Ի զուարճութիւն նորոգ մանկանց

Բերեալ Կանն է,»:

Վերոգրեալ վիմափոր եկեղեցւոյ վե-
 րայ ի հարաւակողմն՝ մի ե. նոյն վիմին մէջ
 փորուած մատուռներ կան, թէ առան-
 ձինն և թէ միմեանց մէջ, որոց ոմանց
 մէջ սեղաններ կան պատարագելոյ աղա-
 զաւ, և նոցա միոյն ունեցած արձանագրու-
 թեանն հազիւ կարողացայ քաղել հետե-
 եալ թուական և անունը, որ է, «Ի թը-
 վիս 210: Գրիգոր,»: Վիմնապէս արե-
 ւելեան կողմը՝ ի նորն իջանելու դրան
 հանդէպ՝ միեւնոյն վիմէն փորուած մի-
 մեանց մէջ մատուռք կան. որոց միոյն
 մէջ ի վերայ պատին փորեալ է, «սուրբ
 Գրիգոր Հայոց», . ներքին հիւս. կողմի
 մատուռն դրան վերայ դրուած է «Ի թը-
 վիս . . Գ. . . մեջտեղի մատուռն հիւս.
 պատին վերայ՝ սեղանին կից՝ «Ամենա-
 սուրբ Երրորդութիւն», քանդակուած է:

Վանուցս արևմտեան կողմը՝ արտա-
 քուստ՝ պարսպին կից՝ մենաստանին վե-
 րայ բաշտցած սեպտցեալ մեծ վիմին դրկին
 մէջ՝ նոյն վիմէն անբաժան հիմն ունենա-
 լով՝ մի այլ բլրածե վիմակափոր կայ, որ
 կրկին յարկերով բոլորովն փորուած է,
 միայն երևան քարահիւս զարդարեալ է: Այս
 երկայարկ փորուածքը կրկին բաժանուած է
 մատուռներու, և ունին վեմքարեր, սուրբ
 խորհրդոյ սեղաններ և խորհրդանոցներ՝
 առանձնութեամբ կրօնաւորաց պատաշա-
 զելոյ համար: Այս մատուռնց իւրաքան-
 չելոց մէջ հանդերձ պատարագչօք հազիւ
 չորս չորս հոգի կը տարունակուին: Վեր-

նայարկ մատուանց հարաւ. արեւելեանին մէջ հարաւ. հիւսուածոյ պատին պատուհանին վերայ հետեւալ թուականը կայ.
 «Ի թուիս. ՉԼ. նորոգեցաւ սուրբ Աստուածածինս:»,

Այոցիկ մատուանց արեւմտեան երեսին տաշուած և հիւսուած քարից վերայ ոչ սակաւ արձանագրութիւնք կան, յորոց թուական ունեցողները կարեւոր համարեցի օրինակել:

Այոյն երեսին հարաւային եզերքին մօտ, կամ շարժական սանդղովք ելանելու և ներս մտանելու դրան հարաւային կողմը փոքրիկ պատուհանին ներքեւով հետեւեալ արձանագրուած է կարճ և երկայն տողերով:

«Ի թուիս ՉՕ: Ես Օաքարեան ելի, սուրբ Աստուածածնիս, նորոգեցի զԱստուածածնիս ի հալալ արդեանց իմոց և զնոցի զՎէմարիին հոլն Ի դահեկան. և զԽոյահայրէն Արթուրի Հասանայ Ի դահեկան (.) և ետու ընծայք սուրբ Աստուածածնիս, և սպասաւորք խոստացան Բ. ժամ. . . . Ա. ինձ Սաքրանայ. ովոք զայս հայրենիքս այս եկեղեցոյս հանցէ, ՅձԲ. Հայրապետաց նզովեսցի . . . »:

Այոյն դրան հիւսիսային կողմը:

«Ի թվ. ՈՒՕ. ես Ստեփաննոս Աուրիկեա . . . ց ետու զեմ հայրենի հոլն զՎարայ Փաւղոց ետու ի սուրբ ուխտս յառաջնորդութեան Հաւր Գրիգորոյ. Գ. աւր ժամ ի տարոջն Ստեփաննոսի (.) որեւ խառնեցաւ ի Սարգիսի մեծաւ աշխատութեամբ: Բաւր ժամ Սարեմ տրոյ դաւրն (') հաւրն ու դաւր մաւրն, և և Բաւր Սիրիբախտին. . . . »:

Սորա ներքեւ չորս տողով:

«Ի թու. ԽԹ: Վրիստոսասէր իշխանաց իշխանքն Օաքար և Իւանէ վերստին զարձոյց զժուրն Ամանահայրէ: ԽՂ. և Ուրբաթ ի սուրբ ուխտս (.) զԱւարն որ է Ուրբաթ. . . և բնակիչք սորա խոստացան զԱւազ խորանն զԱստուածածին բովանդակ տարին պատարագել զՎրիստոս յանուն նոցա. . . »:

Այոյնպէս երեք տողով:

«Ես Ազիզս սնեալ ի տան Խութլու իսաթէթունին և Պաււոյն Հոս Ի դահեկան (.) և սպասաւորքն խոստացան ի տարին Աւար ժամ. որ խափանէ Դեմնայ պարան է:»,

Ամանապէս վեց տողով:

«Ի թ. ՈՒ: Ես տէր Ստեփաննոս Ք. զուա . . . Ի. . . Կթողիկոս եղէ միաբան սուրբ ուխտիս Այրից վանաց յառաջնորդութեան հաւր Գրիգորի (.) և ետու զԱրիկի առաքելոց նշխարն և սուրբ Նշան ծննդոց Յոհան. և բնակիչք տեւ զայս խոստացան ինձ զտաւն Փոխման Տիրամարն. Գ. . . աւուրն յամենայն եկեղեցիս պատարագել զՎրիստոս . . . »:

Այոյն մատուանց ստորայարկ վիմին արտաքուստ երեսի վերայ քանդակազործուած տառնէն աւելի խաչեր կան. յորոց երեք հատին վերայ խիստ մաշուած և դրեթէ դժուարանշմարելի արձանագրութիւնք կային, որոց միոյն հազիւ թուականը և մի քանի բառերը կարողացայ ընթեռնուլ:

«ՈժԻ Թվակ

«Հո յոյ

Անգնեցաւ սուրբ նշանս ի բարեխառնութիւն

.

Վերոյիշեալ մատուռներէն մի քանի քայլ դէպ յարեմուտս հետու վիմափոր մեծ այր կայ, երեսը բոլորովն բաց, որ վտանգաւոր դիրք բռնած է, յորմէ արդէն միմեծ կտոր փրգած անկեալ է ստորեւ:

Վան այլ ևս վիմափոր և դեմնափոր պրեր*) յորս են մատուռներ, որք երբեմն ասպատակող հրոսակներէն և ազգի ազգի թշնամեաց արիւնարբու ճիրաններէն զերծանելոյ աղագաւ՝ շրջակայ Հայկազն բռնակչաց և վանականաց և այլոց ասպատանարաններ եղած են, որոց բազումք արդարեւ անառիկ բերդեր և անմատչելի ամրոցներ կը ձևանան ցարդ:

Ի շրջակայս երբեմն բաւական զիւղեր և բնակիչներ գտնուած են: Այժմ սակաւ

(*) Ի սոցանէ միոյն մէջ՝ որ քառորդ վերստի չափ հեռաւորութեամբ դէպ յարեմուտս՝ ի վանս դնալոյ ճանապարհին ձախակողմը ժայռի ներքեւ է, մի քանի տարի առաջ մերազնեայ մանկունք ունեւ խաղացած միջոցին՝ մինն միամտութեամբ նոյն ժայռի ներքեւ գտնուած փոքրիկ ծակէն ի ներքս կմտանէ, և ահա կտեսնէ մի քանի լաներ. անմիջապէս իմաց կը տայ վանահօր Միքայէլ Վարդապետին շամոյեանց: Ար կը փութան անգր, և սակաւ ինչ ևս փորելով կգտանեն մի հատ երկաթ վարագուրի, որ այժմ դրուած է հիւսուածոյ եկեղեցոյ խորանին վերայ և երկու հատ զանգակ մին՝ որ միւսէն դոյզն ինչ մեծ է, հետեւեալ արձանագրութիւն ունի. «Յիշատակ է զանգակս Խօճայ», «Նուրվերտու որդի Աւետիքին — սուրբ Գեղարդայ: ԹՎ. ՌՃԺ.», «Սորա վերայ կան նաւ փորագրուած պատկերներ՝ 1) Խաչելութեան Քրիստոսի, 2) Աստուածածնայ Յիսուս Որդի ի գիրկն՝ ոտից վերայ կանգնած, 3) Ս. Գայիանեայ և 4) օրհնելոյն Քրիստոսի զմանկունս: Իսկ միւս զանգակին վերայ գրեալ է, «Յիշատակ է Գեարդնեցի Առաքելի որդի Գրիգորին ի դուռն սուրբ Գեղարդին: ԹՎ. ՌՃԽԸ ին

զիւղօրայքն*) կան, իսկ գտնուածներէն շատերուն մէջ ևս Թուրքեր և Պարսիկներ և Վրտեր կը բնակին ինչպէս ի Հայոց — Թաւ զիւղն, յՈղջաբերդն և յայլոն:

Աստ արժան է յաւելուլ, զի Գեղարդայ շրջակայ երկիրը առհասարակ բարեբեր է, այլ երկրագործութիւնը աւելի մշակուած է: Վարուցանքը ընդհանրապէս ցորեն և գարի է: Մի քանի տեսակ և այն դոյզնագիւտ պտղատու ծառեր կը գտնուին իտեղիս անդիս: Լեռները ամայի են դրեթէ:

Բնակչաց բարոյական և մտաւորական վիճակները ցաւալի դրութեան մէջ են, և բաւական ժամանակի ու անխոնջ աշխատութեանց կարօտ են զայնս բարեփոխելոյ համար:

Այլազգի բնակչաց մեծ մասը աւագակորարոյ և ծոյլ են. կը սիրեն աւելի այլոց աշխատութիւնը վայելել:

(*) Յօրոց չորս զիւղօրայքն Գողթ, Մէհրապ, Քուրաքէնտ, և Թէպէ - Պաշ՝ վանքին կալուածքներն են՝ Միքայէլ վարդապետի ջանիւք գնուած: Առաջինը թէեւ նախ բոլորը Պարսիկ բնակիչ ունեցած է, բայց այժմ 12 տունը Հոյք են և վերեւ քարափան վերայ կընակին, և 8 տուն Պարսիկ են, որք ստորեւ ձորին մէջ կընակին: Մի քահանայ կայ, և ժողովուրդը Գեղարդայ մէջ կը կատարէ իւր հոգեւոր պարտաւորութիւնքը: Երկրորդը՝ 12 տուն Հայ, երրորդը՝ 30 տուն, և չորրորդը 18 տուն Հայ բնակիչք ունին, և ամենուն մի եկեղեցի և մի քահանայ կայ, որ և նոցա մանկանց կարգալ ևս կուսուցանէ:

Բ Ա Ն Ա Ս Ի Ր Ա Կ Ա Ն

ՀԱՅՈՑ ՈՒՍՈՒՄՆԱՍԻՐՈՒԹԻՒՆԸ : ԱՆՀԵ-
ՌԱՏԵՍ ԵՒ ՎՆԱՍԱԿԱՐ ՀԵՏԵՒԱՆՔՆԵՐԸ :

Հայ ազգը ուսում սիրող և յարգող
ազգ է եղել և է : Նորա անցեալին փոքր
ի շատէ ծանօթ Հայը կարող է ապաքէն
յիշել թէ երրորդ դարից սկսեալ մեր բազ-
մարդիւն թարգմանիչք և նոցա յետագայ
սերունդը որպիսի եռանդով և ճշմարիտ
ուսման սիրով՝ երամ երամ դիմում էին
դէպի ժամանակակից լուսաւորեալ մայ-
րաքաղաքները ուսումն առնելու նպատա-
կով : Վանի քանի արժանայիշատակ մա-
տենագիրներ ունինք քրիստոնէութեան
սկզբնաւորութիւնից մինչև վերջին դարե-
րը, որոնք մեծ ճիշդ ունեղութիւն յանձն
առած յանուն ճշմարիտ ուսման և վար-
դապետութեան՝ իրանց անունը անմահա-
ցրել են Հայաստանեայց եկեղեցւոյ տօնե-
լի սրբոց շարքում, որով և արմատացրել
են հետզհետէ Հայի մէջ ուսումնասիրու-
թեան գովելի ձգտումն ու նախանձը : Ուս-
ման սերն արդարև Հայի առաջին շարժա-
ռիթն է եղել դէպ ի լուսաւորութեան
ասպարէզը և մեծամեծ օգուաների է տի-
րացրել նրան : Այս սիրոյ արդիւնքն է ա-
հաւասիկ որ այժմու արեւմտեան լուսաւո-
րեալ ազգերը Հայոց ազգն համարում են
առաջին արեւելեան ազգ, որ իւր բարձր
և վսեմ կոչումը տակաւին կատարած չէ
աշխարհիս երեսին :

Իսկոյ պէտք է խոստովանել որ միւսնոյն
ժամանակ ուսման սերը, կամ լաւ ևս ա-

սել, այդ սիրոյ անխտիր յագեցնելը երբեմն
մեծամեծ վնասներ է հասցրել մեր ազգին,
որովհետև փոխանակ հարազատ ազգու-
թեան և կրօնի վիմի վերայ -- ժողովրդա-
կան թարմ և պարարտ ոյժերով հիմնո-
ւած սեփական ուսումնարաններ ունենա-
լու, Հայն դիմում էր օտարի գիրկը, պատ-
րաստ էր ընդունել ամեն ազգից և ամեն
դաւանութիւնից ևս ուսման գանձը : Այն
ինչ այժմու երեւելի ազգերի անընդհատ
դոյութիւնը ոչ ապաքէն իրանց մայրենի
եկեղեցւոյ և աւանդութեանց վերայ հիմ-
նուած ուսումնարաններով է հաստատ-
ւում և զարգանում . թողնե՛նք տակա-
ւին մեր տարադրեալ ազգը -- ահաւասիկ
ուրիշ ազգեր գովելի յառաջադիմութեամբ
ձգտում են ամրացնելու իրանց ազգային
դոյութեան խարիսխը կրօնի և մայրենի ե-
կեղեցւոյ վիմի վրայ : “Общественное
воспитание въ Ресси” (հասարակա-
կան կրթութիւն Ռուսիայում) անունով
գրքի հեղինակը՝ բաղդատելով Անգղիայի
նախանձելի ուսումնարաններն Ռուսաց
ուսումնարանների հետ, և ի թիւս այլոց
այժմու բարձր, միջին և այլ առանձին ու-
սումնական ուղղութիւնն աչքի առնելով
Ռուսիայի բողոքական և զօրեղ տէրու-
թեան ոյժի համեմատութեամբ՝ բոլոր իր
հետադատութիւնքը և դիտողութիւնքը
հետևեալ խորհրդածութեամբ է կնքում .
“Ուրեմն, ասում է, Ռուսական ուսումն-
արանը գլխաւորապէս պէտք է ամրանայ
,,ուղղափառ եկեղեցւոյ հիմանց վերայ,
,,նորա ժողովրդի բնածին և վսեմ ձգտ-
մանց և թելադրութեան վերայ, ուսումն-
արանական բաղկացութիւնը իր լոյսով
,,պէտք է գտնի եկեղեցական գերագոյն

,,խմբի մասերից : Այս շաղկապը (ուսուսման և եկեղեցւոյ մէջ) մէկ կողմից աւելի բարձր կդառնէ՝ ուղղափառ եկեղեցւոյ նշանակութիւնը, աւելի շօշափելի (անհրաժեշտ) գործունեայ կձեւանէ հասարակաց օգտի համար մեր եկեղեցական դասը, կբարձրացնէ սրան իրաւամարդկութեան աչքի առաջ . միւս կողմից այդ շաղկապով մեր ուսուսմանը, աւելի սրբաւայր տեղի կդառնայ և կունենայ աւելի ազգային նշանակութիւն, (197 երես) : Այս խօսքերը, որ ուսական ուսուսման համար է գրել յիշեալ գրքի հեղինակը, ոչ միայն շատ հաւանական են և ընդունելի, այլ և միանգամայն ստոյգ և իրագործելի են առ հասարակ, մանաւանդ Հայկական կեանքի վերաբերութեամբ, ինչպէս փորձով երևում է՝ այդ Անգղիացւոց և Գերմանացւոց ուսուսման քննարկի ընթացքում : Բայց ի քաղաքական միութիւնը՝ այդ ազգերը ունին և ժողովրդական համազգային միութիւն իրանց սեփական միաշաղկով կրթութեամբ, որն իսկապէս ազգային է ժողովրդական աւանդապահ և ծաղկեալ դպրոցների ուղղութեամբ կեանքի հետ կախուած ամրացած : Աւելորդ է մանրապատում նկարագրութիւն անել նոյա դպրոցների պատմական կեանքի, ընթացքի, և այժմու արդիւնաւորութեան նկատմամբ, բաւական է ասել՝ որ այդ հոշակաւոր ազգերն ևս մեզ նման դարեր ապրելով (թէպէտ ոչ մեզն չափ)՝ իրանց հարազատ անկողնապաշտ յոյժերով, իրանց մայրենի լեզուով, կրօնի և աւանդութեան վերայ հաստատուած դպրոցներով ու կրթութեամբ ոչ միայն վայրենեաց կարգից առաջակարգ քաղաքակր-

թեալ լուսաւոր ազգերից ընտիրներն են հանդիսանում աշխարհիս երեսին, այլ և հոգեկան զարգացման և վսեմ բարոյականութեան պարարտ սերմերն իրանց ազգութեան մէջ կրելով՝ իւրեանց ապագայն ևս ապահովցրած են և ներկայիս հսկայաքայլ յառաջադիմութեամբ աւելի վսեմ և անգին օգուտներ են մատակարարում ընդհանուր մարդկութեանը : Իսկ Հայ ազգը այդպէս չէ ապրել . նորա աչքը միշտ օտարին էր նայում, ոչ թէ անընդունակութիւնից կամ հոգեկան յոյժերի պակասութիւնից ստիպուած, այլ մի առանձին անհեռատես և բողբոջին վնասակար օտարասիրութիւնից թելադրուած : Այս պատկում էր այն, նորա ուսուսման ծարաւը շարժում էր նրան մի աղբիւր որոնելու, բայց նորա մէջ զգուշութիւն չէ տեսնուում այդ աղբիւրը ընտրելու ժամանակ : Աւաման գինը նա գիտէ արդարեւ, բայց նա ուրիշ կերպ է ներկայացնում նորա նշանակութիւնը : Ասումը լաւ բան է, ասում է պարզամիտ և անուսումն Հայը, ուսումը մարդուս աչքը կբանայ, մարդուս լաւ պատուի ու անուան կտիրացնէ — ուսումը շատ լաւ բան է, այսքանը նա որպէս և իցէ գիտէ, միայն (ինչպէս վերը յիշեցինք) նա չգիտէ ջոկել և ընտրել դորա ձեռք բերելու միջոցները : Արտեղ ինչ ուսուսման է բացուում — ինչ ազգի և ինչ կրօնի կլինի լինի — առաջին մանողը Հայն է եղել : Այս ցոյց է տալիս որ Հայը թէ և ուսումնասէր է՝ բայց անհեռատես է, որովհետեւ նա ամենայն յօժարութեամբ դիմել է անխափ օտար ուսուսմաններ և երբէք չէ մտածել որ այդպիսով իր ազգութեանը կամ կրօնին կվնասէ : Ինչ

պիտի անեն, ասում է միամիտ, բայց միևնոյն ժամանակ ուսումի վսեմութեան միտքով յափշտակուած Հայր, միթէ՞ տաւում է, կարելի է, խել այն՝ ինչ որ մի բընական ան կողոպտելի և սուրբ ստացուածք է: Միայն ի հարկէ նա մտածում է յատկապէս իր անձի վերաբերութեամբ, և իւր չափով է չափում առանց կշտելու իր որդւոյ վիճակը՝ որոնք պէտք է միանգամայն տարբեր և օտար պայմանների տակ մեծանային և դաստիարակուէին, նա և առանց մտածելու որ թէպէտ իրան ոչինչ չեն տաւում և չեն էլ կարող անել, բայց իր որդիքը արդէն կամայ ակամայ ընկճուում են օտարի ոյժին և անհետանում են իրանց հարազատ տղութեան և կրօնի հորիզոնից բոլորովին աննշմարելի և դուրէ շատ բնական կերպով: Սորա տալացոյց օրինակները բաղմամբ իւր են, որոնք ներկայացնելը բնաւ մեր դիտաւորութիւնը չէ: Մեր ասածները “Уезуиты въ россіи,” տաւումով դրքի պատճառաւ է, որ նորերում լոյս անտաւ Պետերբուրգի մէջ: Քաղեւնք այդ դրքից թարգմանելով այն՝ ինչ որ վերաբերում է Ղիզուլիթների դործութեանը Ռուսաստանի Հայերի մէջ: Ղիզուլիթներն, ինչպէս ընթերցողը կտեսնէ հետեւեալ քաղուածից, սկսել են իրանց դործը Ռուսաստանի Հայերի մէջ՝ Աշտերխանում, Խրիմում, և Մոզդուկում: Այդ դրքի մէջ հետեւեալ կերպով է պատմում Հայերի մասին, “1720 թուին, Պապուցին Հ. Մատնի (Թերեւս Հայ) Պարսկաստանի և Պովկասի գաղթականների հետ միասին անցաւ Հաշտարխան և Ալօրնսկի նահանգապետի թոյլատուութեամբ Հայոց թաղում կանգնեց մի

,,վայտակերտ եկեղեցի “Пята веркинь, Марня, անունով: Այդ եկեղեցւոյ, առաջին անգամներն եղան Հայերը, որոնք ընդունել էին Հ. Մատնի քարոզութեամբ Պաթուրիկութիւն (Պապականութիւն): Հռովմականների (Պաթուրիկների) առաքինութիւնը Հայերի մէջ շատ յաջող էր գնում: Հայոց Ստեփաննոս Ապիսկոպոսը այս մասին հայորդեց Հաշտերխանու Ռուսաց Արքեպիսկոպոսին՝ թէ Պապուցիները սկսել են որսալ ոչ միայն Հայերին, այլ և ուղղափառների (Ռուսաց), և սորա հետ միասին Հայոց Ապիսկոպոսը ինչպէս առաջարկել է նորան՝ Պապնացած Հայերի ցուցակը: Թ-բ գարի սկիզբը Հաշտերխանի Պապուցիների համար շատ ցաւալի և նշանաւոր ժամանակ էր: Հաշտերխանի վաճառական Հայ - կաթողիկոսներն Սարատովից՝ Նիժնի - Նովկորօս էին ձանադարհորդում և նրանց այս ձանադարհորդութիւնը յարմարին միջոց էր Ղիզուլիթների համար (որոնք Սարատովում են եղել): Սորա (Ղիզուլիթներն) սկսեցին անմիջական հաղորդակցութիւն ունենալ Հաշտերխանի Հայերի հետ, և աւելի հաստատուն բարեկամութիւն վարել նրանց հետ: Հետեւաբար Հայերը խնդրեցին որ իրանց հոգևորականների փոխարէն Ղիզուլիթները լինին, որոնք միևնոյն ժամանակ ստացան իրաւունք հովուելու Հաշտերխանի ծխական եկեղեցին: Այս Ղիզուլիթներն իրանց բնակարանի մէջ բացին մի ազնուականների Պանսիօն կամ Ղեմարան երկու դասանից բաղկացած, որտեղ իրանք Ղիզուլիթներն էին ուսուցանում Վա-

,,յեղազրութիւն, Վկարչութիւն, Արք.
 ,,պատմութիւն, Վրիստոն. վարդապե-
 ,,տութիւն, Ընդհանուր պատմութիւն,
 ,,Ռուսաց պատմութիւն, Թուարանու-
 ,,թիւն, Երկրաչափութիւն, Ռուսերէն,
 ,,Վաղղիերէն, Վերմաներէն և Վատի-
 ,,ններէն: Եւ յապնուականների Պանսի-
 ,,նից զատ՝ Ղիզուիթները բացին եկեղե-
 ,,ցւոյ մօտ մի վարժատուն նոյնպէս երկու
 ,,դաստանից բաղկացած, որտեղ սովորեց-
 ,,նում էին Հայերէն: Ընդհանրականների
 ,,Պանսիօնի աշակերտների թիւը 10-ից
 ,,աւելի չէր պատահում, իսկ վարժատու-
 ,,նը 30-ից աւել էր լինում: Ղիզուիթ-
 ,,ներն իրանց խորամանկութեամբ աշխա-
 ,,տում էին գրաւել ծնողաց, և նոքա ար-
 ,,դարեւ գրաւում էին ոչ միայն Հայերին
 ,,կամ միւս օտար ազգերին, այլ և Ռուս-
 ,,ներին: Ղիզուիթներն (ասում է Հեղե-
 ,,նակը) Հաշտերխանցի Հայերի կեանքի
 ,,պարզութիւնը շփոթեցին, նորա մէջ
 ,,մտցրին հակառակասիրութիւն, զեր-
 ,,դաստանների մէջ խարութիւն, զանա-
 ,,զան անբաւականութիւններ և վատ օ-
 ,,րինակներ: (Տես մասն Բ. երես 278—
 ,,279): Խրիմի վերաբերութեամբ ասում
 է նոյն հեղինակը, «Ղիզուիթներն Խրիմ
 ,,մօտն 1706 թուականներից. Հայոց
 ,,Եպիսկոպոսը թոյլ առեց նրանց ժա-
 ,,մերդութիւն անել Հայոց եկեղեցում.
 ,,Ղիզուիթների քարոզութիւնը շատ յա-
 ,,ջող էր գնում, որովհետեւ Բաղչխարա-
 ,,յում արդէն 80 Հայ ընդունեցին Վա-
 ,,թոյիկութիւն, «Միտեղում էլ ասում
 ,,է թիզայի Ղիզուիթական միաբանու-
 ,,թեան վանահայր Առնսը աշխատում
 ,,էր տեղաւորցնել Ղիզուիթներին Սոդ-

,,դուում: 1808 թուին մենք տեսնում
 ,,ենք Ղիզուիթներին Սոդդուում երեք
 ,,անդամներից բաղկացած,,:

Եւսպէս ահա մեր աղանաբարոյ ան-
 հեռատես Հայերը աննշմարելի կ'ըպով՝
 կուրօրէն յափշտակուած գայլազեւս ոչ-
 խարնրի խաբուսիկ խոտտումներից և ար-
 տաբին շքից՝ ընկնում էին նրանց թա-
 կարդը: «Նոքա՝ յայանի բան է՝ դրանում
 ոչ մի վատութիւն չէին նկատում, ոչ մի
 թշնամութեան կամ խաբեբայութեան
 կասկած չունէին նրանց վերայ. Ընդ հա-
 կառակն՝ ինչպէս վերին յիշեցինք, մի-
 միայն իրանց վերայ դատելով և ճանաչե-
 լով գործի լաւութիւնը յարտաքուստ՝
 առանց աջուձախ մտիկ տալու զիմում էին
 լիանալու ուսման աղբիւրներից. եթէ հա-
 ցի տեղ քար ևս տային նրանց (ինչպէս
 որ իրօք պատահում էր), նոքա միւսն ոյն
 պատրաստականութեամբ և եռանդով
 ընդունում էին: Հայն երբէք չէր մտա-
 ծում, որ իր ժամանակաւոր խաղ ու պա-
 րը պէտք է երբեմն իր սրդւոց համար լաց
 ու թաց պատրաստէ. նա չէր հաւատում,
 որ այդպիսի պղտոր աղբիւրներից ստա-
 ցած ուսումը կարող է հալել ու մաշել
 Հայի բարոյական ուժեր: Եւ յէր որ՝ այն
 ազգը—որ երբեմն իբրեւ քաղաքական կեն-
 դանի և նշանաւոր ազգ միլիոնաւոր ժո-
 ղովորդի անունով էր հռչակուած՝ այսօր
 հազիւ հազ չորս միլիոն ժողովորդի ու-
 բուական թիւը կտեսնէ միայն անուամբ:
 Երդեօք մեր Տաճկաբնակ ազգայնոց մէջ
 մինչ ցարդ չէ՞ թաղաւորում այդ խաբու-
 սիկ ու խորդացնող ժանտախտը: Երդեօք
 Հայ - Վատիկի, Հայ - Ղուտերական ևն.
 անունները Հայութիւնից խորդացնող և

դէպի այլ ազգութիւն որոացող անուններ չեն անհետաքննութիւնից և անտարբերութիւնից առ մայրենի կրօնն ու լեզուն հետեցած: Հարկաւոր է յիշել մեր Շաւմախցի ազգայնոց վիճակը և աչքից թողու մի այդպիսի կենդանի օրինակ. այս տեղ ափի բերան կռէ ամեն ճշմարիտ Հայ: Թողնե՛ք միւսները, Պօլսոյ միջև Վաղդիական Վիցէյը մանելու աւելի պատրաստական մասն Հայերից է բաղկանում՝ թէև այն տեղ Հայոց լեզուի և Հայոց կրօնի ուսումն չկայ բոլորովին. և դարմանք չէ ուրեմն որ մեր Պօլսոյ ազգայինք կամ Հայոց Ամեն. Պատրիարքը և ազգային վարչութիւնը այսպէս սառն են նայում այդ հարցին, մանաւանդ կրօնի վերայ: Արօնն եմ՝ ասում, որ բաց ի այն՝ որ կրօն է և մարդուս հոգեկան կարեաց առաջինն է, այլ և մեր ազգութեան առաջին և վերջին միակ կապն ու պահպանն է մեր լեզուի հետ այս դարեւոր ժամանակներից հետէ: Մենք կարծում ենք որ մեր Տաճկաբնակ ազգայինք մեր ազգութեան մեծաթիւ մաս դալով և ունենալով յարմարաւոր պայմաններ, աւելի եռանդով պիտի դիմեն ազգային կրթութիւնը իրանց ոյժերով սեփականելու. թէև ինչպէս լընըր ցոյց են տալիս փորձերի հետ միասին, նոքա միևնոյն տեսակ յափշտակուած փափազներով ու ցանկութիւններով փոխանակ այդ անելու՝ աւելի աշխատում են օտարից դանել իրանց ուղածը: Այս բանին ապացոյց կարող է լինել ի թիւս այլոց նոյն իսկ Պօլսոյ Վաղդիական Վիցէյը և այլ մանաւոր օտար դպրոցներ՝ որոնք նոյնպէս զուրկ չեն Հայերի գթասրտութիւնից, թէպէտ նրանցում բաց ի Վաղդիականը

կամ առհասարակ օտարինը՝ — ազգային ոչինչ չկայ: Պօլսոյ կամ առհասարակ Տաճկաստանի Հայ եղբարք ընթացքը մեղադրել աւելորդ է, ի հարկէ քանի որ նոքա ազգային վարչութեան շնորհիւ հեազհետէ կճանաչեն մեր այժմեան ազգութեան վիճակն ու կարիքը. յուսալի է որ այդ նորաձեւութեանց և առհասարակ սնտի և խորուսիկ նորասիրութեան (Վաթրանկայ) ցեցը նրանց մէջ չունենայ աւելի օրինաւոր և ինչպէս կարծուում է, Աւրոպական զարգացման նշանակութիւն, և մեր սիրելի Պօլսեցի եղբարք խելքերը զուխներն ժողոված՝ արդէն կմտածեն և կզգան մեր ժողովրդական այժմու կարօտութիւնը մանաւանդ դաւառներում: Աւր մնայ որ նոքա ունին նիւթական կարողութիւն և մանաւանդ իրաւունք սեփական ուսումն նարաններով ամեն չարեաց դէմն առնել: Աւրեմն Տաճկաստանցի Հայ եղբարք մանաւանդ նրանց վաստակաւոր Առաջնորդներն թող յիշեն սրբազան առաքեալի խօսքը՝ «Ոչ միայն լսելիք են արդարացեալք, այլ պահելիք և առնելիք»:

Ռուսաստանի Հայերի մտաւոր զարգացման վերայ մի դադափար տալու համար քաղենք կարճագոտ տեղեկութիւն Աովկասեան արքունի ուսումնարանների հոգաբարձուի տարեկան հաշուից: Ակնեւել փորձերն ու իրողութիւնքը և Պ. Հոգաբարձուի հաղորդած մի քանի տեղեկութիւնքը (որոնք առհասարակ Աովկասեան արքունի ուսումնարանների աշակերտելոց մասին են և ի թիւս այլոց վերաբերում են մեր Հայ երիտասարդութեանը ևս,) ակամայ կամօք մտաբերել են տալիս մեզ, սիրելի ընթերցող, Վազար Փար-

պեցւոյ հետեւալ խօսքերը, որոնք թէպէտ Ն. Բ. զարի Հայ երիտասարդութեան վիճակն ներկայացնելու համար են տուած, բայց Ժ. Բ. զարի համար ևս կարելի է ասել, «Տխրում էր երանելին Մաշտոց, երբ տեսնում էր այն Հայ երիտասարդների բազմաշխատ գործառնութիւնքը, որոնք ասում է Ղազար Փարպեցին մեծաքանակ, ծախսերով, հեռադնաց ճանապարհորդութիւններով և երկարամեայ ուսումնասիրութեամբ մաշտում էին Ասորեաց դպրոցներում»։ Այս նկարագիրը շատ պարզ ապացոյց է մեր Հայերի եռանդոտ ուսումնասիրութիւնը ցոյց տալու համար. հիմայ էլ մի Լեւոնյն տխուր պատկերն ենք տեսնում, բայց ոչ մի Լեւոնյն մի թարական արդասիքով. մեր այժմու նորաբողոք երիտասարդութեան երկարամեայ ճիգն ու ներդրութիւնքը օտարութեան և նիւթական կարօտութեան մէջ, նորա անձնամաշող աշխատակրութիւնքը, ծաղկաթիթիթ օրերի զոհաբերութիւնը ի սէր ուսման՝ ամենքին էլ դմայեցնում են արդարեւ, բայց ի այդ, ո՞ր դիտէ՞ քանի քանի բարոյական զոհեր ևս նուիրում են անակնունելի զէպքերին, թէև այդքան նահատակութիւններից յետոյ մեր երիտասարդութեան վերջը—ցաւ է յիշել՝ այլոց սանձարձակ կամապաշտութեան կամ երախտագործութեանն է մնում ազատան։ Ահաւսիկ Ղազար Փարպեցւոյ նկարագրութիւնից մենք կարող ենք կշռել սոհասարակ մեր նախնի և այժմու Հայերի արժանաւորութիւնը ուսումնասիրութեան ասպարիզում, մինչ մեր սուրբ թարգմանիչք և նոցա աշակերտք ճշմարիտ սիրով առանց

շահասիրական նպատակների և սնտիփառական դրութեան մարտիրոսավայել ներդրութիւններ էին կրում ուսումնասիրութեան և ուսումնի տարածելու համար ի փառս Աստուծոյ և ի մշտնջեն սուր բարօրութիւն ազգի, մենք այժմու Հայերս մեծ մասամբ մի Լեւոնյն դառնաչարչար ներդրութիւնքն ու զրկողութիւնքը կրում ենք անտրտունջ մի վկայական կամ աստիճան ստանալու կոպիտ սնապաշտութեամբ, և փոխանակ մարդկային գեղեցիկ արժանաւորութիւնքը մեր ազգի վտարանդի վիճակին նպաստաւոր անելու, մենք երբեմն անուսումն, երբեմն թերուսումն աւելի յարգի ենք համարում անցնել մեր կեանքը զիւսնատանց մէջ առանց մի օրինաւոր կրթութեան և արդիւնքի, առանց մի որոշեալ նպատակի և ուղղութեան։ Այսպէսով ահաւսիկ, ինչպէս տեսնում ենք Հոգաբարձուի հաշուից և զիտենք փորձով, ի թիւս այլոց, մեր Հայերն ևս թողնելով համալսարանական կամ այլ բարձր ուսումնարանները հեռում են մի աննշան ծառայութեան մասնէ և անցնել իրանց կեանքը առանց արդիւնքի և օրինաւոր կրթութեան. իսկ համալսարան զնացող Հայերը արդարեւ մեծ մասամբ վրայականի (Տիպլոմի) հրապոյրքով են շարժում, թէև այն տեղից աւարտելուց յետոյ նոյնպէս երեսի վերայ ընկած են մնում առանց արժանաւոր գործունէութեան. այս խօսքերս հաստատում են նրանով որ մինչ ցայժմ այսքան ուսանողներից և համալսարանում աւարտողներից ոչ մի Հայ ուսումնական չենք ճանցել և չունինք։ Ն հարկէ լաւ կլինէր քան չգնալ և զիւսնատնելում փոքեցնել ի-

րանց կեանքը, ընտրել վարժապետական մաս. կամ միթէ, մեր Հայերի համար բաց ի ուսուցչութիւնը կամ սակաւարդին զրազրութիւնը՝ քահանայ դասնալը մի պակասաւոր դործ է կամ միւսներէց ստոր. մեր կարծիքով շատերն աւարտելուց յետոյ մի քանի ժամանակ պատրաստուելով հոգեւորականութեան՝ շատ աւելի պատուաւոր և արդիւնաւոր ապալայ կունենային—հակառակ սխալ կարծիքների, և մեր քահանայական և առհասարակ հոգեւորական դասու զարգացման անտիճանն էլ բարձրանալով մեր տղէտ քահանաների թիւը պակաս կը լինէր:

Յիշեալ Հոգաբարձուն ասում է, յիշոր յիովկասեան ուսումնարանները լիքն են յաշակերտներով և բոլորն էլ եռանդով յշարունակում են կրթութեան գործը: Մէզ հանրապէս յիովկասու վարժարանները լիքն են աշակերտներով, այնպէս որ ելրէմն հարկաւոր է լինում չը: զուհիւ աշակերտներին, : (Այս տեղեկութիւնները շատ ուրախալի են ընդհանրապէս յիովկասուց ոյ վերաբերութեամբ, բայց ցաւային այս է, որ տեղացիք առհասարակ չեն մտածում իրանց զլետ վերայ և փոխանակ Բարեխնամ Տէրութեան հոգսերը թիթեցնելու ու օժանդակելու:) Այս խօսքերը հաստատուում են Պ. Հոգաբարձուի հեռուէալ խորհրդածութեամբ: “Արիտասարդների իրաւաբանական մասն դիմելու պատճառն է մեծ մասով ոչ թէ նրանց հակումն դէպ ի այդ ասպարէզը, այլ մի հասարակ հաշիւ՝ որքան կարելի է շուտով ու հեշտութեամբ ձեռք բերել համարարանական վկայականը (Տիպում), որը ճանապարհ է տալիս նրանց ազատօ-

րէն մտնել քաղաքական ծառայութեան բոլոր մասեր, մի քանիսը նշանակվում են իբրեւ ծառայող սպասելով բաց տեղի: յովկասու չորս վարժարաններում 85 աւարտողներից 10-ն ուղարկուել են արքունի հաշուով համալսարան կամ բարձր ուսումնարաններ, 20-ն իրանց հաշուով են ուսանում այդ բարձր ուսումնարաններում, իսկ մնացածները (50ը) զուցէ տեղաւորուել են զսնազան դիւանատներում, չհայելով որ հոգաբարձուն հրաւիրում է առհասարակ աւարտողներին նուիրել իրանց վարժապետական պաշտօնի, որը տալիս է նրանց չափաւ որ ուժիկ և թռչակ:

Ահաւասիկ աւելորդ ծանրութիւն են պատճառում. թողնե՛նք միւս յիովկասեան ազգերը,—մեր Հայերը կարծենք կարող են այս բանին օժանդակելու յանձն առնելով զոնէ երեխայից նախակրթական մասն իրանց վերայ, մանաւանդ որ գիմնադիւաններում և պրօգիմնադիւաններում (գիմնադիւան—եօթն դասատուն ունի, իսկ պրօգիմնադիւան—չորս) մեծաթիւ աշակերտք պատահում են ստորին դասատներում, այլ ոչ վերին, ուստի և մեծ դժուարութիւն է յառաջ դալիս ընդունելու ժամանակ: Այս դործը մերոնց համար դժուար չէ, եթէ հեռուին իսկապէս իրանց մի քանի դպրոցների վիճակը բարւոքելու սկզբնական կրթութեան մասով. այդպիսով նոքա տէրութեանը թեթեւութիւն պատճառելով՝ միւսնոյն ժամանակ մեծ ծառայութիւն կմատուցանեն ազգի մտաւոր յառաջագիմութեանը. յայտնի է որ Տէրութեան ուսումնարանների մէջ դասախօսութիւնը Ռուսաց լեզուով է,

ուստի և մանուկների համար մեծ դժուարութիւն է և միանգամայն փնաս անծանօթ լեզուով սկսել ուսումը. ըստօրում նախ որ՝ նա այդպիսով գիտութիւնից և ուսումից զուրկ կմնայ, և երկրորդ որ անգիր անելով օտար լեզուի բառեր՝ կրթանայ նորա միտքը. վասն որոյ կարևոր է համարուում նախ մայրենի լեզուի միջոցաւ զարգացնել երեխայի միտքը և պատրաստել նորան այնպէս՝ որ նա կարողանայ հեշտութեամբ ըմբռնել ընդհանուր ուսումնարանների այս կամ այն ուսման մասունքը, ինչպէս այդ ձևով ընթանում են այժմ Բրուսիոյ ուսումնարաններն ևս նորա օտարալեզու հպատակների համար:

Ղովկասեան արքունի ուսումնարաններում ուսում առնող Հայերի թիւը Պ. Հոգաբարձուի որոշմամբ հետևեալն է: Վարժարաններում և նախակրթարաններում Պոլսաներից յետոյ աշակերտների մեծ մասը Հայերից է բաղկանում (500ի չափ), զաւառական ուսումնարաններում մեծ մասն առհասարակ Հայերն են: *):

Այսպէս ուրեմն Ղովկասեան ուսումնարանների Պ. Հոգաբարձուի արժանահաւատ վկայութիւնից տեսնում են՝ որ մեր Հայերը շատ սիրով և մեծ թուով ուսանում են Տերութեան ուսումնարաններում. եթէ վեր առնենք Մոսքուայի

Ազգարեան Ղեմարանի և մասնաւոր ուսումնարանների Հայ աշակերտների թիւը որ մինչ 150ի կհասնի, տերութեան զինուորական կամ քաղաքական ուրիշ ուսումնարանների Հայ աշակերտները, որ թերեւս 50ից աւել լինի, նմանապէս Պետերբուրգու, Մոսքուայի, և Գորպատի համալսարանների և այն բարձր ուսումնարանների ուսանողաց թիւը՝ որ 150ից աւել կարող է լինել, եթէ ասում եմ վեր առնենք այս բոլոր կրթուող Հայ աշակերտեցող թիւը հոգաբարձուի ներկայացրած թուի հետ միասին, տեսնում ենք որ 1795 Հայ միայն Հայոց դաւանութեան Տերութեան ուսումնարաններում կրթուում են մեծ մասամբ իլանց օրական ապրուստը ապահովելու համար ի հարկէ: Բայց այդ թուի հետ պէտք է գումարել և մեր ազգային ծխական և հոգևոր դպրոցների աշակերտների թիւը, որ գուցէ դուրս կըլինապատիկից աւել լինի:

Խօսքս վերջացնելու ժամանակ միանգամ ևս հրաւիրում եմ ընթերցողին ուշադրութիւն դարձնել վերեն ներկայացրած մի քանի մտածմունքների վերայ մեր ընդհանուր Հայերի նկատմամբ: "Որ ունիցի ականջս լսելոյ՝ լուիցէ":

ԾԻՆԱԿԱՆ ՈՒՍՈՒՄՆԱՐԱՆՆԵՐ

Ե.

Արարատի շրջաբերականիցը մի ներքին ուրախութեամբ տեղեկանում ենք Հայերի զանազան տեղերում արած ջանքին և գործին՝ իւրեանց որդւոյ՝ (թի, ազգիկ-

(*) Պ. Հոգաբարձուն այս որոշելու ժամանակ ի նկատի է ունեցել ընդհանուր թիւը վարժարաններում և նախակրթարաններում, բայց եթէ վեր առնենք այն տեղերի Գիմնազիէքն ու Գրոգիմնազիէքն, որտեղ Հայ ժողովուրդը շատ է, այն ժամանակ կտեսնենք որ նրանցում մեծ մասը Հայերն են, յետոյ Ռուսներն ևն:

պարտականութիւն է և բնական համե-
տութիւն. մեծի պարտքն է և պարծանքն
է լինել և գործել մեծագոյնը, իմ համար
նշանակութիւն ունի աղքատ գեղջուկի
գործը, թէ և իւր պէս դարձեալ աղքատ
և գեղջուկ լինին այդ գործերը՝ այդպէսին
էլ ուղիղ համեմատութիւն է: Ոչ ինչ
բան անտեղի չէ՝ քան թէ անդործութիւն
և մեռելութիւն մէկ խօսքով: Երկրա-
պործութիւնը ամենահաստատուն հացն
է մարդու համար՝ ապահով լինելով երկ-
րապործութեան հացովը. մարդս կարող է
լինել երջանիկ՝ միայն թէ գիտակցութիւն
ևս ունենար իւր այդ ասուած երջանկու-
թեան: Եւ նա, որ ուսուցանում է զիւ-
ղացուն, տալիս է նորան ահա այս գիտակ-
ցութիւնը՝ որով և կացուցանում է նորան
երջանիկ:

Ե.

Հասարակաց օգտին ծառայելը քրիս-
տոնէական և մարդկային պարտք է. նա
ինքն իւր վարձատրութիւն, մխիթարու-
թիւն, յոյս, նպատակ և ամեն բան էլ է
բարոյական կողմի համար. բայց զայով
նիւթականին, և մտածելով՝ որ մարդս
ըստ մեծի մասին նիւթական է, ապա հե-
տեացնելու է, թէ նորան ևս պիտոյ է և
նիւթական փոխարինութիւն:

Երկնքի և երկրի բարեքը վայելելով
մենք պաշտում ենք զՆստուած. արքայու-
թեան ակնկալութեամբ լինում ենք առա-
քինի: Եւս համառօտ խորհրդածութիւն-
քը առաջարկելով ժողովրդին և ժողովըր-
դի հովիւներին՝ դառն անք մեր միւս մասին:

Ե. Յ.

Բ Ա Ր Ո Յ Ա Կ Ա Ն

ՎԱՍԱԿԻ ԱՊԱՀԱՒԱՆԲԸ.

Վշտերից չարատանջ Հայ—Վասակն ուրացած
Շրջում էր թափառուն անհանգիստ երերված.

Եւսպէս նա քրտնաթոր արեւով միջօրեայ

Կանգ առաւ հանդիման կաղնու տակ հինօրեայ.

Ծաղկեցան ծուռկերը, լիք տուեց արմունկին,

Խոր հոգւոյ քաշելով աչք ածեց դէպ երկին.

Եւ կարծես բեր ասել, բիւր նիդակ ու սուսեր

Երկնքի թափուհին սիրան ի խոր կրցէր:

Նա կրկին հառաւ, և ձայնով դող ի դող

Կողկողաց դէպ արեւ, որ կալած լիկ լիքով

Սպիտակ որպէս ձիւն փետրային ամառից

Վամենում չէր ցոյց տալ մի մարդու մեղսալից,

Իւր պատկեր կուսական, մի մարդու դաւաճան,

Որ բերել էր ամօթ մարդկային վեհ անուան.

Հառաւ, կողկողաց դառնութեամբ լայալին

Դէպ ի հարսն ամբիժ կամարին երկնային:

Ղուսատու՛ք փառահեղ, թափուհի՛ք աստղերի,

Գերազանձ նաղելիք կապուտակ կամարի,

Որ անկարգ այս երկրին պարզեւում ևս դու կանք,

Զօնելով հողածին լուսածին փայլաշաւք:

Դու, որիդ կենարար շողերովը ջերմիկ

Կցնծայ ու կերգէ և՛ ամեն մի լուռնիկ,

Աղաչում եմ նայիւր լռուառիս քաղցրաբար

Կհասնէ՞, ո՛հ, արդեօք տանջանացս կատար:

Ո՛հ, դու, աչքդ՝ ստուծոյ՝ ի հսկումն աշխարհիս,

Երբ կգայ ինձ փրկել րոպէն իմ մահիս,

Ո՛հ, ասա, աղաչեմ, արդեօք Տէրն երկնքի,

Երբ այստեղ հասանէ վախճանը իմ կեանքի,

Վճռած չէ՞ մասնեղու աղէտքի մշտական

Մի ինձ պէս... սարսափիմ... աղղաղրութ դաւա-

ճան՝

Սեղաղրութ՝.. նա կրկնեց, և հոգին տատանեց,

Դաւաճա՛ն՝.. հեկեկաց, և արցունք յորդ թափեց,

Վա՛շ ու վա՛շ լռուառիս, ի՛նչ սարսափ ա-

հարկու...

Ուղարկիր, ի՛վ երկնք, ինձ մի շանթ մահատու...

Եւս գոչեց, թմրեցաւ և մի նինջ ծանրացած

Արնալից աչքերին Վասակի ընկաւ ցած:

Պատառված էր սիրտը, վրդովւած և հոգին
Սևատանջ երևոյձը խայթերով մոլեգին
Յանցաւ որ իշխանի սիրտը սև վատթար
Բիւրաւոր աղէտքով տանջէին չարաչար :

Դադարում չտուին նորան ևս պատկերներ, —
Վեր ցատքեց փրփրած և թռաւ դէպ սարեր,
Կանգնեցաւ եղլորքին անյատակ մի ժայռի
Եւ սրտով յուսարեկ և հոգով անարի,

Տանջանքից փրկուելու խորհում էր նա հնար,
Դիւատանջ օրերին միանգամ տալ կատար,
Ակնածեց չորեքշուրջ, դէպ ի հող, դէպ և թեր
Բարդ ի բարդ նա տեսաւ լողալիս սև ամպեր,

Իւր հառաչք քամու հետ արձակեց հառ ընդ
Հատ,

"Ո՛վ ձորեր անյատակ, դուք ժայռեր ձիւնապատ,
Որոնցդ հերիք է գէթ քամի մի թնթեւ
Որ քարեայ զանգուածներ կործանէք դէպ ներքեւ,

"Ո՛հ, ընկէք քանդուեցէք իմ գլխին չարա-
ջան,

Ծածկեցէք իմ փոշին սուրբ հողի անարժան :
Ո՛հ, ինչպէս կատաղի դէպ խրճիթն անմեղիկ
Հէգ հովուին թնդում է անխնայ փոթորիկ

"Կործանել ուղիւով այն անմեղ արարած,
Որ ի սեր, որ ի բաղդ ընկերին է ուխտած :
Երանի՛, երանի՛, որ իմ անձըս թշուառ
Կարենար զոհ գնալ մի շանթի մահարար...

"Բայց վիժե՛մ թող մարմինս այս ժայռից վայր
Ի ձոր,

Որ ոսկերքն իմ փտած անձաւքումս դարեւոր
Գերեզման գտանեն, կամ թուգկան հողմերով
Ցրիւ դայ իմ փոշին շրջակայ կողմերով :

"Ձկայ ինձ փրկութիւն ո՛չ մի տեղ յաւիտեան,
Ո՛հ, եղայ ես ծախող հէգ ազգիս սուրբ արեան.
Զգում եմ, որ ահա սառել է իմ արիւն...

Մաղթում եմ վերջապէս, ով երկինք, թողու-
թիւն"...

Հեկեկաց և կամեր խորքի մէջ անյատակ
Գլորիլ և դառնալ դժոխքի նահատակ.
Բայց ոգին Մասիսի ճակրեղով լվեարաց.
Երեւաց աչքերին Վասակին ազգուրաց :

— Կ'աց թշուառ, կ'աց անմիտ, և լսիր իմ խօս-
քին,

Տեղ չունի ոչ ուրիք քո մարմին, քո հոգին,

Թէև ծանր են քեզի ցուրտ կեանքիդ դառն ա-
ուրբ,

Բայց չլինի որքաներկես պիղծ արեամբդ այս ա-
փունք :

"Իմացիր, քանի որ լուսնակը դողդոջուն,
Կիպլէ յԱւարայր, և քանի կարկաջուն
Կվաղէ այդ դաշտի Տղմուտ, արնահոս,

Կամ այն ինչ կշռջին ստուերներ լուս, անխօս
Գերեզմանք քաջերի, կամ տխուր հառաչանք
Բուերի՛ յետ կտայ ճեղքերիս արձագանգ. —

Կտիրէ ամբարիշտ և գոռող քո հոգուն
Մասիսին սպասաւոր մի ոգի միշտ անքուն :

"Թող երբեմն իջանէ դէմքիդ նինջ իւր սփոփիչ,
Բայց հոգիդ սորանից ստանալ չունի ինչ :

Կան մոքեր—նրանց երբէք մոռանալ չէ հնար.
Կան ստուերք—որոնցից թաղչելու չկայ ճար" :

"Իմացիր, որ թէև չառնու քեզ իմ հայեացք,
Բայց կըգաս, որ հետքիցդ եմ ուղղած իմ ընթացք.
Զհաւատաս աչքերիդ լմէ ինձի կտեսնես,

Գաղտնի ահդ ցոյց տալով միշտ քեզի առ երես՝

"Սարսափանք, զարհուրանք, տատանման ելէջ,
Պատրաստ կամ թափելու սեւամաղձ սրտիդ մէջ.
Քեզ անէծք յօրինել — երգում են անդադար
Մասիսի ոգիներ ի նորայն ի կատար :

"Վկայ է այս խօսքիս քո պղծադործութիւն
Եւ կեշտոտ փառքերի քո փափազն ապարդիւն,
Անգան զղջմունքիդ և արցունքն անագան,
Որ դժուր պիտ լինի անձդ ինքն ինքեան :

"Գարշ վատթար մատնութեամբդ ուխտին Տեառն
որդոյ

Կմաշէ չարչարանք ցաւաբէկ սիրտը քո :

Եւ մահը միշտ հեռու քեզանից կտախէ,
Երբէք քուն սփոփիչ աչքիդ մօտ դալու չէ :

Դեռ երկար պիտի խնդրես կատարածը կեանքիդ,
Բայց ի դո՛ւր, — շատ դժուար կհասնես բաղձանքիդ,
Թողնում էմ քեզ ահա իմ անէծքը վերջին, —
Փոխանակ որ հասցրիր նախատիք քո ազգի՛,
Ուրացար և անգին երախտիքն Յիսուսի՛,
Թող մնայ քեզ բաժին ծանրութիւն ցաւերի՛,

Հ. Ղ. — Կառնանց

ԱՅՐԱՐԱՏ ՈՂՋՈՒՆԱՐԵՐ

Ջարժի՛ր Մուսայդ Արարատեան, ա՛ռ զքնարդ հողնուսդ
Արի կաց շքեղապէս ի վեհ լերին բարձրադիտակ,
Հուրջ յաջմէ և յահեկէ սրացի՛ր ի թե արծուանման,
Եւ նշմարէ ուշի ուշով շիջեկավառ փառք տան Հայկեան:

Քանզի երկինք պայծառ սպիտակ
Նազելի դիմօք հայի յԱյրարատ,
Ողջոյն ցնծութեան նոր բաղդ յուսալի՛ր
Ճախրէ ի Հայաստան սուրբ աջն Անեղին:

Ո՛վ քնարդ՝ հառաչալսօս, բաց զդիմակդ սևօրակ,
Եւ արտասուաթոր վակունս քո արդ ճմլեր յարեան վտակ,
Լիավառ յոյսն Արամեան շքեղ փայլէր յաշտանակի,
Առկայծեալ որպէս ճրագ նուաղեցաւ ի տան անկեան:

Մատամբն երկնային յուսաւորի պիժմ,
Լուսով զօրանայ աշխարհս համայն
Պատրոյկըն օծեալ սիրով ամահին,
Օծէ և զսիրտս Հայկեան զաւակին:

Ո՛վ ցնծութեան ժամ՝ գեղեցիկ, ո՛վ վայրկեան ուրախառիթ,
Զի՞ տեսիք ի Հայաստան յանցեալ աւուրս առաջին,
Այսպէս անշուր, և աւերակ, և ի պերճութեանց փառազուրկ,
Այսպէ՛ս տխուր, և սևազատ զմանկտիս Հայկասերունդ:

Մուսայդ հոգերգու, ո՛չ պսպէս անշուր,
Ո՛չ պսպէս տխուր զՀայաստան սիրուն,
Այլ ծիծաղազարդ զգէմս չքնաղ
Յաւերժ ճոխանայր վիճակաւ անցաւ:

Հայեաց և տես շուրջանակի ընդ չորս ոլորտս Հայաստանի.
Զվիճակն երջանկական, և զփայլուն փառքն առաջին,
Որպէս էանց անշուրն եհաս, և կոծարան դարձաւ հանուր,
Եւ վարադոյր սև մթութեանց եկաւ պատեայ մակերևոյթ:

Արուսեակն Հայկայ շողայ յամպերաց,
Արուսեակն է այն Հայկական փառաց,
Այժմիկ երեւի գեղեցիկ նշան,
Նշան միութեանց սրտից Հայկազանց:

Ո՛վ դու գիշերային Արուսեակ արծաթագոյն քո սուրբ ճակատ
Կաց մի վայրիկ այսպէս պայծառ մի թագչի՛ր յամպս կապուտակ,
Քանզի զքեզ քաջ ծանեայ, ո՛վ դու իմ՝ վաղնմի կորուստ,
Ե՛կ սևազատ մեզ սրտիս, եկ փարատիր ի վերուստ:

Սրդ պայծառափայլ երեւիս չքնաղ
Անհետ սրանաս չհայիս ի Հայս,
Դու ասողիկն ես մեր հզօր Հայկին
Տո՛ւր ինձ պատասխան յանցեալ վիճակէն:

Սրտառուչ կարգաց պատասխան առ իս ձայնեց զգալի՛
Զի՞ կաս առ իս ակնալիչ, ո՛վ դու Մուսայդ բարձրանիստ,
Ասողիկն եմ ես Հայկազանց, ինե անցին շատ հզօրք,
Անյաղթ բազուկք դիւցազանց ինե խաղայր յասպարէզ:

Յաղթող աստուծոյն Հայկն Յաբէթորդին,
Քաջ հանդիսանայր ընդ հզօր բաղին.
Բազուկն Արամայ ի հանդէս խաղայր,
Բռնամեաց բանակ խաղալիք դառնայր:

Տիրորն Նրուանդածին և Հանձարեղ ըստ Քերթողին,
Ճոխ անուամբ Հանդիսանայր ի վիպասանս ժամանակին,
Անկուն ի քաջ արանց, և աջակից մեծ արքային,
Ընդ նիզակին ընկերանայր և լնադրն փեսային.

Արտաշէս քաջին գործքն աստուածանայր,
Արեգակն երկնից ի յապուշ դառնայր.
Գոռայր յարեմուտս սասանէր Համայն,
Աւաղ վիճակիս ի վախճան կարգայր.

Վեհ Տրդատն առիւծակերպ բարձրահասակն Արշակունի
Սրանայր արծուօրէն դողայր բռնոքն հիւսիսի,
Աջողակ աջոյ բազկաւ միշտ անվիանտ ի մեծ մարտի,
Ուղղածիք ի նպատակս քաջք, և հուժգու անկանէին.

Աշխոյժ արծուիք Սմբատ և Վարդան.
Կորովիք արանց Մուշեղ և Վահան.
Այսպէս իմ որդիք քաջօք քաջացան,
Եւ ի Հայս թողին փառաց տեսարան.

Վսեմ շինուած գերապան՝ Գահակալաց բազմարան,
Վաղարշապատն, Արմաւիր, չքնաղ Անին, Արտաշատ,
Ճոխանային մանկըտիւք, կայտառ արամիք գեղեցիկ,
Զօրէն վառվառ սուրբ քարանց բոլորէին շուրջ Թագին

Հիասքանչ կամար, ոսկեղէն պալատ
Նմանեալ երկնից զարդիւք պերճանայր,
Վարդարմատ Արեգն հիանայր յայնժամ
Ի ծագել իւրում փողփողէր Համայն.

Ուրախ զուարթ գեղափայլ ոսկիագոյն իմ ճաճանչ
Ծածանէի մշտապէս ի սիրտս որդւոց խանդակաթ.
Թագազարդեալ իմ ճակատ պերճանայի փառաւոր,
Աշխոյժ որդիք Թորգոմեան կայտուէին միշտ այն օր.

Անհետ սրացան ընդ ամաց բաղդին,
Մնաց յիշատակ մահարցանք նոցին.
Իմ յերես ածին սեւթոյր պաստառ,
Մնաց իմ բաժին ճակատապիւր թշուառ.

Պայծառ արեւ դիւցազանց ի հորիզոն մարեցան,
Աղեղնաձև յաղթաբազուկք ամիրոփեցան ի դամբան.
Նրախ, Մասիս ձիւնափայլ անջինջ փառացս նշանակ,
Իմ անտերունջ քաջ որդւոցս են յուշարար յաւիտեան.

Ասաց պացաւ ի յամպս խաղաց,
Եւ վճիտ ճաճանչ առիս արձակեաց.
Գնա՛ ո՛վ Մուսայդ, գնա՛ յԱյրարատ
Որ ի Հայս կարդայ աւետեաց պատգամ.

Ողջունաբերն Այրարատ աւետատու հայրենեաց,
Վսեմ ծնունդ մեր Վեհին ի Հայաստան երկնեաց,
Յազապատաց խանձարուր սիրոյ կաթամբ դիեցոյց,
Գամ քան զգամ զօրանայ սիրտինաց ձայն կացոյց.

Ահա ես լռեմ, իմ սիրտս է ցաւոտ
Թող տայ աւետիս Այրարատ հօր,
Օրերս վշտալի, խոցեր ես վաղեմի
Որչափ աստ յամեն ցաւերս նորոգին.

Առ քիզ հրաւեր ողջունի՛ առ քիզ կարգամ Հայաստան
Սեւապսակ վայրեօքրդ ցնծա՛ սրտիւ մանկական.
Սիրոյ գրոշակ սրբափայլ հովանացեալ ծածանի,
Պահէ՛ զօրդիս անվնաս զինչ թեւարաց արծուի.

Ժամք տգիտութեան չքանան այժմիկ
Ճառագայթք ուսմանց ծածանին հեղիկ,
Մանկունք Արամեանց ի պարտեղ շրջեն
Այլազան ծաղկօք պսակ յօրինեն:

Երգեմ՝ քեզ նոր սիրոյ ողջոյն տամ հին վշտացդ սփռիւմը,
Մեղրանուշ մեղուն ձայնակից մղր տայցեմք քո մանկանց,
Յաշխարհաճեմ մշտապէս, թեւակցեալ սիրարար
Միշտ գեղգեղեմք զպատգամս յունկս որդւոցդ անդադար:

Եւ, կրկնագիրն ի սիրտս Հայութեան
Շաղկապէ անդոծ սիրտք օտարացեալ,
Սիրտք տատակաբեր զսէրս յղանայ,
Սիրոյ սուրբ բողբոջ աճունմն զօրանայ:

Կաթուղիկէն յամպաճեմ, պայծառախալ զերդ Արփի,
Շքեղակերտ յօրնուած և բաղմարան մեծ վեհիս,
Բաղկատարած յարածամ և յերկինս բարեմաղթ,
Միշտ հայցելով ի յէկն առնել որդւոցս բարեբաղդ:

Մեր սուրբ դիտապետ շուր Հայաստանի,
Երկինք պարգեւէ Հայկազանց սեռի
Քաջարթուն Հովիւ Գեորգ Ահհափառ,
Գահակալ արի, Պաշտպան Հայրենեաց:

Սովաւ դարձցի սուրն օգապար ընդ ձախմէ կոյսն Հայաստանիդ
Սովաւ բարձցի բուռն բազուկ. ազատարար փրկանք Ազգիս.
Սովաւ բարձցին տգիտութիւնը, պայծառ ծարի ուսման գարուն
Ի բուրաստանս մտաց սրտից գեղատեսիլ փթթին ծաղկունքն:

Արուեստ գիտութիւնք ի քեզ երևին
Կարթագեալ սրտից կրթիչ գեղեցիկ.
Զեփիւռ երկնային արի հեղաշունչ
Հոտաւէտ բուրն թերթաբաց ծաղկունք:

Սովաւ ճախրին փառքն Արամեան յանխառունակ յերկիրս Հայ
Սովաւ պճնի փողփողնէջ փառակորդս վեմ ճակատ.
Սովաւ լիցիս բարեխառնիկ տխրազգեցիկ Հայաստան.
Փառազարդեալ պերճանաս այժմ և միշտ և յաւիտեան:

Օն անդր իմ որդիք յառաջ ընթացէք
Միութեան սուրբ կոպ հաստատ պահեցէք,
Զեզ կոչէ երկինք սուրբ եղբայրութիւն,
Կացէք դուք յայս սէր յաւերժ հաստատուն:

Լևոն Սարգսիսի տէր Բարո-նի-նեանց

Յիշէք

Տ Ե Ս Ւ Լ.

Առաւօտեան արշարուսին

ժինչ դէմէի, չգիտեմ ուր,
Բռնադատեց ինձ մի ծերիկ
Դէպ մի պարտեղ հոտաբոյր:

Ուր ընդառնալ գոյնն ծաղկանց
Յիշել տուին ինձ կեանք անանց.
Բայց և նոցա անոյշ հոտով
Իսպառ եղէ ես զմայլած:

Ուրախութեամբ սիրտս լինալաց,
Միտքս դիպաւ պէսպէս յուզմանց,
Երբ ծերիկն անակնկալ,
Ինձ բերկրութեան զուռն երաց,
Քաղեց ծաղկունք. կայեց ի փունջ,
Առջարկեց ինձ զուարթալէմ,
Թէպէտ լռիկ և անշշունչ,
Բայց երևիւր խորհրդալէմ:

Միտք ծերունոյն շատ անյապաղ
Եղև իսկոյն ինձ զգալի,
Այն է—հետեիլ անդանդաղ,
Ուր նա ինքն յիմեղ կամի:

Տխրառւրախ կարապետիս
Մինչ հետեւէի միամիտ,
Յանկարծ մի ձայն ասաց սրտիս,
Թէ "Մի՛ պարծիր և զու անմիտ":

Պտտելով այս պարտիզում,
Հանդիպեցաք ճոխ գահերի,
Որք զարգարված շատ անկիւնում,
Կսպասէին նստողների:

Ո՛ւր են արդեօք այս փառքերի
Ժառանգները, ո՞վ ծեր բարի,
Մեծ զարմանքով տխուր ծերին
Ես պարզօրէն չեմ հարցրի:

Կանգնեց ծերը հանդարտօրէն,
Յողոց հանեց խիստ դառնօրէն,
Չհոը պարզեց գահը դէպի,
Ասաց "և զու նստի՛ր, որդի:"

Երբ ես նստայ դահի վերայ,
Սիրտս լցաւ զուարճութեամբ,
Կարծէի թէ անմահացայ
Մի անպատում երջանկութեամբ

"Նայի՛ր, որդի, ծերը ասաց,
Այս պարտիզի գեղեցկութեան,
Կարծես թէ մի վիճակ անանց
Նուիրված է սա մարդկութեան":

"Զուարճացի՛ր, որքան կարես,
Պայծառութեամբ այս պարտիզիս,
Զի վաղ արդէն մեր առաջէ
Կպարզվի մի լայն ասպարէզ:"

"Անդ կտեսնես հանդիսարան
Քաղցր ու դառն տեսարան,
Եւ այս փառքի ժառանգներին
Անդ պատրաստած գաղտնի դարան":

Սակայն իսպառ ես զմայլված
Պէսպէս հոտով սիրուն ծաղկանց,
Չզգայի ես մի այլ վիճակ,
Քան զայն վսեմ ու գերազանց:

Ծերիկն ասաց "Բաւ է որդի,
Արի՛ գահէդ վաղվաղակի,
Ինձ հետեւի, ուր ես գնամ,
Մո՛ւտ այն դռնով, որ կրանամ":

Իմ ծերիկը երբ մօտեցաւ
Շրջապատին բարձրադիտակ,
Կարծես զուռն ինքնին բացաւ,
Որ երևումէր ամսափակ:

Երբ ներս մտի, ո՞չ, ի՛նչ տեսի, —
Մի ընդարձակ ասպարիզում
Անթիւ մանկտի մարդկան սնոխ
Համեստ խաղերով պարապվում:

Միւս կողմումը պատասպարան,
Բաց դռներով և անման,
Կախած ճակտին մի վերնագիր, —
Կարդացի ես "ՈՒՍՈՒՄՆԱՐԱՆ":

Ուր լռութիւն լծագաւորած
Շուտով զրաւեց իմ հայեացք,
Բայց ինձ և մի յուսալի ձայն
Քաջալերեց տեսանել զայն:

Տեսակ տեսակ մանուկներով
Տեսի միջում՝ դասաւորված,
Ո, ոնք և համեստ ջանքերով
Ուր անխոնջ էին զբաղված:

Աստ մի հոյակապ շինութիւն
Դարձեալ ունէր մի վերնագիր—

"ԱՐՀԵՍՏԱՆՈՑ ԵՒ ԳԻՏՈՒԹԻՒՆ"

Ոսկեզօծած գեղեցկագիր,
Որպէս փայլուն իւր մակարդակ
Դրաւումէր արդէն մեր հայեացք
Ներքին դրութեամբ և նոյնգունակ,
Փողփողում էին մեքենայք,
Որով կարծես գուշակվում էր
Թէ մի Ազգի բաղդ ու վիճակ
Դորա մէջը կաշկանդված էր,
Պսակելու իւր նպատակ,
Այս լայն դաշտի և միւս կողմում
Ներկում էին քաջ մշակներ,
Առատապէս և սերմանում
Ցանումէին պարարտ սերմեր,
Թաւանման մարգագետին
Յանկարծ բացաւ մեր առաջին,
Ուր և հոսանք պարզ վտակաց
Իմ սիրտ և ուշ գրաւեցին,
Փոքր անցած նկատեցինք
Հովիւներուն և հօտերուն,
Ոմանց նիրհով քնած տեսինք,
Ոմանց արի, հսկող, արթուն,
Աստ մի յոգոց ծերը հանեց,
Փոքր ինչ խոնջ տալով ոտից,
Եւ դէպի ինձ ձեռք պարզած,
Ո՛հ, ապուշ միտքս կաղըուրեց,
Եւ եթերից արեգական
Ոսկեզօծող ճառագայթով,
Մինչ փայլումէր հովիտն այն,
Յանկարծ տխրեց աղօտ լուսով,
Քանի մի քայլ դեռ չփոխած,
Մեր առաջն գետ մի բացաւ,
Մինչ նայում էին զարմացած,
Ցեսի ծերին միւս կողմն անցած,
Դե՛հ, իմ որդեակ, դե՛հ, ընթացի՛ր,
Քանի պարզէ, և դու անցի՛ր,
Աստ փոքր մի առնունք հանգիստ,
Զի այս ուղին դժուար է խիստ",
Այս ասելով ծերը նստաւ,
Գետի ափում տնքտնքալով,
Ուր և մի թառաչ հանելով,
Դլորեց արտասուք իւր աչքից.

Հարժեց գլուխը տխրազին,
"Դու դե՛տ թշուառ, ասելով,
Որքան արիւն թանկագին,
Անյայտ արիւր քո հոսանքով".
"Որքան աչքեր ծնողական
Աղի ջրով կուրացուցեր,
Եւ որքան մարմին պատուական
Քո սուր հոսանքով կորուսեր".
"Գե՛տ դու, դո՛նէ քո Արարչից
Զվախեցա՛ր, անագորոյն,
Մի՞թէ չար անխիղճ մարդկանցից
Ուսար պղպէս բնութիւն".
"Արի, արի անբաղդ որդիս,
Հարունակենք մեր այս ուղին,
Որքան նստենք, ցաւէ սրտիս,
Զէ՛ սփոփելու և իմ հոգին
Բարձրացաւ դէպի շուտով
Կարծես ստորոտ մի սև սարի.
Քաջաղերեց և ինձ փութով,
Լինիլ զգաստ, ժիր, և արի,
Մինչդեռ և ես անհանգիստ
Այս Սուրբսեան ճանապարհ
Կընթանայի վշտացած,
Մի ընդարձակ դաշտ ու հովիտ
Մեր առաջն տեսի բացված,
Կարծես այստեղ մի յոյս Վերին
Պիտի հասնէր մեր թիկունքին,
Եւ սփոփէր սրբելով
Արտասուքն աչքից իմ ծերին,
Բայց բազմութիւն արանց կանանց
Ուր իմ հայեացք գրաւեցին,
Աստ մի վիճակ թշուառ մարդկանց
Իմ ուշ ու միտքս խլեցին,
Ո՛հ, ինչ եմ տեսնում, բարի՛ ծեր,
Թշուառ, անտէր, որը մանուկներ,
Դորա մի՞թէ չունին այստեղ
Եւ տուն, և հարազատ հայրեր,
Դեռ արեւը հորիզոնում
Փայլ էր տալիս ամպերին,
Լուսինը սիրուն հասակում
Այց էր եկել աշխարհին,
Կարծես թէ նա կարօտապէս,
Դէպ իւր եղբայրը ուսատու.

Ընթանում էր արագապէս
Սրտի փափաղն առնելու,
Երբ որ զորքա եղբայրական
Բարե համբոյր տունն միմեանց,
Հուտով հապա հրաժարական
Ասաց արեն, էլ չերեաց:
Մինչդեռ լուսինը լողում էր
Պարզ երկնակամարի վերայ,
Մինչդեռ վառ անթիւ աստեղներ
Խաղում էին շուրջը նորա,
Բացեց բերանը իմ ծերը,
Մի ծանր յողոց հանելով,
Պատմեց հանդարտ իւր վշտերը.
Իբր խոստովանք ասելով:
"Լսիր, իմ հարազատ որդեակ,
Յիշէ՛ր փառքն ու այն պարտէզ.
Որոնց տէրերն սնանկ տնանկ
Կրումեն այստեղ ցաւեր պէսպէս":
"Դոցա որդիք մերկ ու բոբիկ
Անտէր, անձար, թափառելով,
Որոնում են գլած մարդիկ,
Ողորմութեան կարօտելով":
"Կա՛ն արդեօք մարդիկ ողորմած,
Որ իւրեանց տուրք ողորմութիւն
Միայն գիտնայ ինքն, Աստուած,
Է նա, որ ունի կարօտութիւն":
"Կա՛ն արդեօք գլած իշխաններ,
Որոնց դատը լինի անաչառ.
Զի խեղճ այրին իւր գանգատներ
Կամի վճռել օրէնքով արդար":
"Կա՞ն արդեօք բարի մշակներ,
Որք չունենային չար սերմեր,
Կամ նոցա ագարակի մէջ
Գէթ չգտանվէր որոմներ":
"Կամ քաղցր արժուն հովիւներ
Միթմարված իւրեանց հօտերով,
Կամ փոխադարձ յարմարութեամբ
Կապված լինէին սուրբ սիրով":
"Եւ վաճառական բարեխառն,
Ստանալով արդար վաստակ,
Զճեղէին չափն ու կշիռն
Ունեւով բարի նպատակ":

"Կա՞ն և ճշմարիտ եղբայրներ,
Որոնց սիրտն ու լեզուն համաձայն,
Գործ կատարէին շահաբեր,
տեղիք չտալով կոբին ունայն":
Ես գրաւած ծերի խօսքերով,
Ննջում եմ շուտ քաղցր քնով,
Որից սթափուած տեսանում եմ,
Ծեր չկայ, այլ կրազում եղել եմ

Յովհաննէս Մերկաբէկեանց:

ի Համաթի

ՄԱՐԳԱՐԷՆ ՅՈՎՆԱՆ

Զլո՛ւն մրրիկ նորահրաշ Միջերկրական ի ծովի,
Զի՛նչ ահաւոր և զայրագին գոչիւն ալեաց
սոսկալի.
Նաւ մի յալիս ծիպայ ծիպայ գայ և գնայ տարաձիգ.
Յերկնից մաղթէ զայցելութիւն նաւավարաց
ձայն սաստիկ.
Փախչի Յովնան, ո՛հ յերեսաց ամենակալ Արարչին,
Յոյր տէրութիւն ամենազօր վայրք ամենայն պա-
րուրին.
Եւ ո՛չ երթայ դէպ ի նինուէ առ ի քարոզ բնակ-
չաց,
Զղջալ զմեղս և զերծանիլ ի կործանման վտան-
գաց,
Թէ ո՛չ գնայցես, երկմիտ Յովնան, լինել քարոզ
քաղաքին,
Ուրեմն ի ծով անդր ընկղմեալ աւանդ լիցիս
մեծ Կիտին.
Տեսանիցես զգօրութիւն սքանչելեաց Արարչին,
Գոլ օրինակ նորոցս զարդիս թաղման որդւոյն
Միածնին.
Զի նաւաստիք աղղմամբ վերնոյն գոգ հրաշալից
ի վիճակ,
Գտին զպարտեալն, առեալ արկին ծովուն խոռ-
վեալ ի յատակ.
Այլ Մարգարէն յետ երրակի լուսոյն պայծառ
արեգին,
Եւ ի ցամաք ձեռամբ հաստէին յորովայնէ ի
կետին.

ՅՈՒՑԱԿ ՆՈՒԻՐԱՏՈՒԱՅ

Ի ՆՊԱՍՏ ՀԻՆՈՒԹԵԱՆՅ ՄԱՅՐ ԱԹՈՌՈՑԱՅ

(Շարունակութիւն)

Ի ՀՆԱԵՇՏ ԵՒ Ի ՇՐՋԱԿԱՅՍՆ.

Գրիգոր Սարգսեան	1
Մարտիրոս Սարգսեանց	1
Մկրտիչ Սարգսեանց	1
Առաքել Սարգսեանց	1
Միքայել Պետեանց	1
Յովհաննէս Թումանեանց	1
Վարդենիկ Լիսիճանեան	1
Ստեփան Նալբարեան	50
Գարրիէլ Լուկասեան	3
Յակովբ Կոյցօ	1
Թօտիրաշ Ռօմաշքանեան	1
Կոստանեանց	1
Մարգարիտ Մաղաքեանց	1
Յուսու Շերունեան	20
Խաչիկ Կարապետեան	1
Առաքել Պալեօզեան	5
Մարգարիտ Տիկին	3
Խաչիկ Մալալեան	2
Մանուկ Միրզանեան	10
Գրիգոր Միրզանեան	1
Սարգիս Քիրիքեան	1
Լիզայ Գրիգորեան	1
Յակոբ Գրիգորեան Խաչատուրեանց	1
Աստար Գէորգեան	1
Խաչիկ Թօսնեանց	1
Յակոբ Յարութիւնեանց	10
Գրիգոր Գասպարեանց	1
Սուլթան Նիկողայոսեանց	1
Յովհաննէս Նիկողայոսեանց	1
Եղիշ Գալուստեանց	85
Աստուածատուր	1
Գէորգ Աբրահամեանց	50
Մարտիրոս Շաչէնեանց	1
Գէորգ Մարտովիչեանց	6
Սաչակ Յօհաննեանց	2

Վարդան Լուքովեան	1
Գրիգոր Լեպէտեան	1 50
Խաչիկ Ջատիկեանց	3
Մանուկ Ստեփանեանց	1
Օհան Չեքմեճեանց	1
Յակոբ Չումիշեան	1
Յակոբ Սաֆարեան Պապիկեանց	1
Յարութիւն Քրմեանց	3
Գրիգոր Մ. Քարաքաշեանց	3
Աննայ Այմազեան	3
Գրիգոր Սարգսեանց	1 50
Մարտիրոս Սաչակեանց	1
Լիպետէ Լեպետեան	3
Գրիգոր Նարամիշեանց	1
Կժրապետ Նարամիշեանց	1
Յարութիւն Եղամեան	50
Սարգիս Անտօնեան	50
Գէորգ Պատիկեան	50
Ստեփան Անտօնեան	30
Կարապետ Սարգսեանց	1
Խաչիկ Նղիազարեան	30
Ղազարոս Տեքմենեանց	50
Գրիգոր Թօսունեանց	30
Յօհաննէս Սաչակեան	50
Յարութիւն Պալեօզեան	1
Կարապետ Յովհաննէսեան	50
Յակոբ Սարգսեան	30
Գրիգոր Փանոսեան	30
Պօղոս Յովհաննէսեան Նրեկփոխ	2
Յակոբ Քաչ. Սարգսեան Թօսունեանց	3

ՅԱԴԲԻՐՄԱՆ

Ծերոն Աստուածատրեան	20
Սարգիս Օհանեան	5
Միլքիսեղեկ Աստուածատրեան	10
Մանուկ Մարութեան	20
Յովհաննէս Յովհաննէսեան	10
Կարապետ Առաքելեան	2
Սարգիս Դաթարեան	3
Անդրէաս Փոփեան	50
Գէորգ Քորունչեան	1
Սիմէօն Սիմանյուլեան	50
Յարութիւն Աստուածատրեան	3

Կարապետ Բայմաքչեան	50	Մանուկ Բօրեան	30
Տուտուկ պրի Կարապետեան	45	Եղիայ Բուրունօղլեան	50
Գրիգոր Նարինպէյեան	50	Մելքոն Դասպարեանց	40
Յարութիւն Սահակեան	50	Մանուկ Կարապետեանց	50
Մարտիրոս Չերքեզեան	1	Եղիաբէթ Տիկին Մ. Մարութեան	1
Յովհաննէս Բուշուկեան	50	Տուտուկ Շուշանիկ Հայրապետեան	50
Քաղէր Հալաչօղլեան	50	Բարսեղ Հալաչօղլեան	50
Թեան Քալիպեան	50	Մելիքսէթ Ազատեան	1
Մկրտիչ Զաքարեան	50	Տրդատ Մերձանեան	50
Կատարինէ Ռափայէլեան	1	Կարապետ Մալխասեան	50
Սիմէօն Աստուածատրեան	10	Սարգիս Մալխասեան	1
Խաչիկ Բօրովեան	1	Գէորգ Հաճի Պետրոսեան	20
Սահակ Աստուածատրեան	10	Հովհիսիմէ Խաղազեան	1
Ստեփան Բօրովեան	50	Հովհիսիմէ Յ. Խալիպեան	1
Պաղտատար Բօրովեան	50	Հողակաթ Վիրապեան	30
Խաչիկ Բօրովեան	50	Մարիամ Պապիկեան	20
Մելքոն Քալիպեան	50	Եղիաբէթ Քարաօղլանեան	30
Յակոբ Քալիպեան	50	Աննա Մ. Ազատեան	2
Մկրտիչ Բարուշուպիլիքեան	2	Գալուստ Բօրովեան Երէցփոխ	3
Գրիգոր Քալբաքչեան	1	Յովսսափ Թամրաղեան	25
Մելքոն Աղարիպեան	50	Թադէոս Թադէմեան	50
Կատարինէ Քալպաքճեան	50	Խոսրով Լուսկայեան Թաթարեանց	20
Ստեփան Պէննեան	50	Երանոս Գրիգորեան Չնարեանց	20
Արրահամ Ստամպօլովեան	50	Դպիր Կարապետ Աւագեան Քիւշիք	1
Կարապետ Թորոսեանց	1	Ուսուցիչ Մելքոն Կիրակոսեան	50
Օսքինար Թաթարեանց	40	Ուսուցիչ Մկրտիչ Տէր Մկրտչեանց	50
Սամուէլ Մուսարեան	20	Մարտիրոս Սարգսեան Յարութիւնեանց	1
Երեմիա Երեմիայեան	4	Շուշան Տիկին Մելքոնեան	1
Մանուկ Քիւրտեանց	20	Պերխուտար Գէորգեան	30
Մկրտիչ Փոփովեան	20	Սողոմէ Տիկին Նահապետեան	1
Կարապետ Նազարեանց	20	Համարփիւռ Տիկին Պատեմի	50
Յարութիւն Երէցփոխեանց	50	Ստեփան Աւետիքեան	20
Կարապետ Թախումեան	50	Յովհաննէս Աւետիսեանց	20
Հաճի Յարութիւն Քալբաքճեան	50	Սօսիւն Թաթմեան	50
Յովհաննէս Սողոմոնեանց	40	Դպիր Խաչատուր Տէր Գէորգեան	30
Սարգիս Չնարեան	50	Արրահամ Քաչ. Տէր Գ. Մարութեանց	1
Օհան Մալխասեան	50	Յովհաննէս Քահանայ Քալբաքճեանց	1
Յարութիւն Հաճի Մարգարեանց	50	Գէորգ Ա. Քաչ. Մարութեան Աւագեանց	3
Վիրապ Չնարեան	3		
Օհան Մովսէսեան	20		
Հայրապետ Աւարեան	50		
Յարութիւն Չամուրեանց	50		
Կարապետ Մանուկեան	20		

(Շարունակելի)

ԶՆՈՒՐ

Ի՛չպէս անցեալ թուով յիշեցինք և խոստացանք Ս. Կաթողիկոսի Օճման Տարեդարձին և Ս. Լըմիածնի տօնին օրերը ընթերցեալ ճառերը հաղորդել մեր ազգայնոց, ահա առիկ հետեւեալքն են:

(Ի Մաղիանա ընթերցեալ.)

ԱՍՏՈՒԱԾԸՆՏԻՐ ԱԵՀԱՓԱՌ ՀԱՅՐԱՊԵՏ.

Շքեղապսակ աւուրս պատկառելի հանդէս խախուէ ղեռանդն ուրախութեան ի սիրտս համբռն ազգիս Հայոց որդւոց մօրս լուսոյ սրբոյ Կաթողիկէ Եղմիածնի. քանզի այսօր հանգիստանայ յամենսն յիշատակ չորրորդ Տարեդարձի բաղմեղոյ Սրբազնատուրք Հայրապետիդ Աստուածահաստատ ի Գահ Մեծի Քահանայապետին, պարծանաց սրբոյ Եկեղեցւոյ, սրբոյն Գրիգորի Պարթևի առաքելապատիւ Լուսաւորչի Հայկական սերնդոցս: Ո՛վ մեծի շնորհացն Աստուծոյ. պարգեւեցաւ նա Հայր և Լուիւ հրեշտակահանդոյն՝ փոքու հօտիս մերոյ, զգրուեալս ժողովկ ի փարաի Գրիստոսեան տաճարին, յանձանձկով զնոսա սրբութեամբ և հաստատութեամբ կաթին փրկութեան, ըստ աւետեաց երկնապատգամ՝ ձայնին, և նովա հրաշագործեաց Աստուծոյ ի Հայս և փրկեաց զնոսա ի մղար կռամոլութենէ, արդ և ի ձեռն ընտրելոյ ի նմանէ, Ահհափառ Տէր՝ ի նոյն անդաստանս երջանիկ կենդանութեան. Հայրն երկնաւոր մակաղէ ղբանաւոր հօտ իւր. անբոյթ և անսասան պահպանել զգնեալն արեամբ դառինն անարատի ի չար կորստեան ճանապարհաց, հանգուցեալ ի նաւահանգիստ երանութեան և խաղաղութեան անմատչելիս ի հողմայարոյց և ի յարածուի ալեաց մշտատատան ծովու կենցաղոյ, որ ընդ օրինակել զերկիրն եկամական դրախտին, և ահա յաւիտեանական արձանն յիշատակի մարգկային փրկութեան լուսն սուրբ Մատիս մերկանալոց է զքօղ տիրութեան աղբամուղջ խաւարին փայլելով յամպաճում՝ դադաթանէն զօսկածոյ և զընդարձակածաւալ ծիրանաներկ

զգարնանային ճառագայթս արդարութեան և խրնդութեան բանալով զառադաստ անարատութեան սրբոյ Եկեղեցւոյ. և տեղի տուեալ ի հրաւիրանս զՓեսայն սրբոյ Եկեղեցւոյն, և ահա ի սերկեան աւուրս հոգք նուակածուք, միսթարութիւնն և յոյսն Հայաստանի առատանան և բերկրին իջանելով ի բարձրութենէն երկնից արագալաց տաւառմամբ յերկիրս Հայաստան, յորմէ երբեմն նոյնիան աղանին հոլաթեալ վերասրանայր ի բարձրութիւն առ Հայրն համբռն ազանց զշուղ նորնձիւղ ձիթենոյն առեալ ի բերան՝ և թեւածեալ զՏապանաւն անկրէն վերադանան և հանգչին ի սիրտս ապագայ սերնդոց որդւոց Հայաստանի, որդւոցն Աստուծոյ, ըստ ներկայիս առհաստա չէինն յղովութեան: Ընդ նոցին բերկրին Ահհափառ Տէր խնամեալքն ի գութս արեականոյ անձանձիր և արթուն հսկողութեան, զպատուականն և զգանցեալն ասեմ, օ՛ն և օ՛ն արդէն ի համախմբեալս յոտս Գերադահ Հայրապետիդ սրտեռանդն խախտածաք սրտից ի սիրտս հոլաթեան և խաղապատեն ի կատարումն Չորրորդ Տարեդարձի Սրբազնագործ Լուսաւորչիդ ազգիս Հայոց. ցրնծայ և այսօր Մայրս մեր սուրբ Սիօն, ղի ի վերինն տեսչութենէ շնորհեալ նմա Քահանայապետ քաջ և երկնաւոր պարգեւօք զարդարեալ ի լուսաւորութիւն համայն ազգիս: Արդարեւ Ժառանգք Քահանայապետութեան Ս. Գրիգորի՛ նմին նման ջանիւք և քրտնաջան վաստակօք ի հոգս տընթ աղբիս և եկեղեցւոյ, զկենդանացելոյ և աճեցելոյ փտակօք արեան երանելոյ սրբոյ Հօտապետին՝ և ի լուսաւորութիւն ազգիս հանգիստանայք զերապանծութեամբ նա թէ բարգաւաճեալ զեկեղեցի երկնային Փեսային շքեղաղարդ պայծառութեամբ զյրվասն և դաք մուսայից սկիծեթեալ զլար քնարից իւրեանց ի մի սրտադրաւ նուազ հնչեցուցանեն զքաղզորանուազ երգս տիեզերահօչակ և տօնելի Տարեդարձի Աստուածահաճոյ Հայրապետիդ և միակ միսթարութեանդ տանս Քորդոմեան և ղանուն Ազգապիութեանդ զեղեղենն ի համայն սիրտս ընդհանրութեան Ազգիս:

Ահա յիշաչիս սրտից ընդհանրից, որդիք Ահհափառ Տէրութեանդ՝ Սրբազան գումար հոգեւորականաց և աշխարհականաց խոնարհեալ առա-

ըի Վեհիդ՝ օրհնեն զկեանս Հայրապետիդ ազգիս
Հայոց և ակն ունին Տիրականդ սուրբ օրհնու-
թեան. արդ և օրհնեն Վեհափառ Տէր զմիա.
բանական ուխտ սրբոյ Վաթողիկէ Էջմիածնի, և
զհամայն որդիս Հայկականս և կառկառեն զԱջ
օրհնութեան Դիտապետիդ ի ծառայքս Զերդին
Վեհափառութեան, առ որս փափաղին կաթին
երկնաձիր օրհնութեանցդ և համանգամայն յե-
ռանդս սրտիցն խրախացեալ, մշտահայց մաղթա-
նօք խնդրեն յԱմենակալ և յԱմենախնամ մե-
ծութենէն Աստուծոյ շնորհողի գրտնաջան Քա-
հանայապետդ ազգիս Արամեան, զի Արարչական
մարդասիրութեամբն իւրով պահպանեսցէ զՎե-
հափառ Տէրդ մեր յաւերժական բարօրութեամբ
անասանս ի պարծանս և ի մխիթարութիւն սրբոյ
Եկեղեցւոյս և Ազգիս Հայոց և յամերամբք երկա-
րատես արասցէ զթիւ ոսկեղենի կենաց մեծի Վե-
հիդ, ամեն.

Ուր. Օգոստոս Ե. Սարգսեան.

(Ի Կեղանապան)

ԱՍՏՈՒԱԾԱՄԵՆԾԱՐ ՏԵՐ

ՇԵՆՈՐՀԱՒՈՐ ԾԾՈՒԹԻՒՆ ՔՐԻՍՏՈՍԱՊՈՍՏՈՒԿ
ԳԼԽՈՅԴ.

Նախանձկի ժողովս՝ որ մեծաւ հանդիսիւ հը-
րաշացուցանէ ամ յամէ զխորհրդաւոր տարեկարձ
կիցս երանալ Հօրդ ո՛չ այնպէս ի հարկէ ինչ
ստիպեալ՝ որպէս յեռանգաղին շարժեալ ի սի-
րոյ՝ ցնծայ բերկրի և գգուանօք համբուրելով զյի-
շատակ աւուրս, մերկանայ այսօր զանկեղծ ուրա-
խութիւն սրտի իւրոյ մատուցանելով զանձնանո-
ւէր սէր որդիական հարազատութեան՝ Զերում
Աստուածաշնորհ Հօր. այսպէս և ազգ մեր՝ որ՝ զօր-
կեալ յամենայն շքեղութենէ՝ անմխիթար սրտիւք
ողբայ զկորուստ իւր, յիշատակաւ աւուրս թող
բերկրիցի հոգեշարժ խնդութեամբ ընդ նորոգ փա-
ռըս իւր. զի փառք իշխանութեան Զերում՝ փառք
և պարծանք են Հայկազեանս ազգի, որք անաղօտ
պահեն զվեհապանծ անուն ազգութեան մերոյ և
ի ժամանակս այս. թէն ատկութեամբ կորուսար

զմեծամեծս, գէթ սիրով հաստատուն պահեսցուք
զիշխանութիւնդ՝ զորոյ զփառս զրուատեմք սըր-
տաշարժ բերկրանօք, և որով թնդայ ուրախու-
թեամբ Հայաստան մայր մեր.

Արդարեւ քաղցր է խնդութիւնս այս, և ախոր-
ժալի ամենեցուն, նաև պարտք իսկ բնութեանս մե-
րոյ. քանզի եթէ իշխան դք՝ որ զհպատակս իրիւ
զորդիս իւր ընդունիցի, երջանկութիւն նոցա՝ փառք
անձին համարիցի, հարստութիւն իւր՝ ի սրտի նո-
ցա ամբարեալ ունիցի, ուրախութիւն իւր՝ յաշ-
խատանս և ի բարեգործութիւնս նոցա եղիցի,
զայր Համան ոչ յաւագատիճանի ունիցի՝ և ոչ
զԽորթքէ յանարգ, յամենայն հոգս իւր՝ ապահո-
ւութիւն և երանութիւն կենաց ժողովրդոց լինի-
ցի, և միով բանիւ զերթ Աստուած՝ յաթոռս
մարդկութեան բազմեալ լինիցի. զի՞ նչ ապա ժո-
ղովրդոց. մնայ նոցա զինքեանս զխովին նուիրել
ի տրիտուր նորին բարերարութեանց. զամենայն
աւուրս կենաց իւրեանց կանգնել մէն մի նշան ի
փառս նորա. ախորժալուր զանուն նորին անընջ
զրօշմել ի սրտի իւրեանց. անմահացուցանել զնա,
պատմելով հաշց որդւոց՝ զերջանկութիւն կենաց
իւրեանց առ բարեկամ իշխանաւն, և որդիք ցը-
թոռունս, այսպէս ազգէ յազգ անկորուստ պա-
հել զյիշատակ նորա. Ի դէպ զայ այսօր և մեզ,
փող հարկանել ի զլուխ ամօրց աւուրնշանաւո-
րի տարեկանացս մերոց վասն զի ինքն բարձրեալն
Աստուած զթալով յազգս տառապեալ՝ բարձ-
րացոյց զձեզ յայլ Աթոռ Առաւելչեան՝ ար-
ժանընտիր Հօրդ՝ արժանընտիր դահ՝ որ զամենայն
յատկութիւնս բարեգործ իշխանին ի Ձեզ լըխ-
տեսանեմք.

Վասն զի յորմէ հետէ առիք յԱստուծոյ զիշ-
խանութիւնդ՝ անդուլ և անգաղարվաղվաղէք մի
զկնի միոյ կատարել զամենայն պարտաւորութիւ-
նըս՝ որ անկէ Զերում Վեհափառութեան. Այլ
արդ, զերամեծար զորձք մեծագործ Վեհիդ՝ ա-
նարժան կացուցանէ զիս առ ի զրուատել, այլ ար-
ժան էր անձին ճարտարախօսի ժոանել յայս
հանդէս ցանկալի՝ և վսեմապոյն բանիւ թուել
զամենեան ի լուր հանդիսականացս և ի մխի-
թարութիւն հայրենեաց. զի ահա աշխատու-
թեամբ Զերով յորգեցան յոգնասեռ աղբիւրք

շահաբեր՝ յօգուտ միաբանութիանս և ազիս. լուսակերտ Մայր Աթոռս սուրբ Էջմիածին՝ ըստ մեծութեան անուան՝ չունէր և զիստաւորութիւնս, իսկ այժմ՝ Չօք՝ զերթ հարսն ի հանդերձս ոսկեհուն պերճապաճոյճ պճնազարդեալ կայ. ցարդ խաւարամած Պոգիտութիւնն՝ պաշարեալ էր զմիտս, բայց այժմ՝ յարև գիտութեան կայտոյն մանկոյք Հայկազանցս. և որով անիւ կենացս բոլորեցունց հետզհետէ յաջողակ կոյս առնու պտոյտ:

Կեցցէ Աւհարառութիւն Չեր. քանզի ի փոքու ժամանակի նոր ի նորոյ զանազան շինութեամբ շքեղացուցեր Աթոռս բովանդակ. պարգևելով մեզ նոր իմն կենդանութիւն՝ ճգնիք ի կատար հասուցանել զերանութիւն կենաց մերոց. եթէ գերզգօն Բահանայապետիդ միշտ և յամենայն դէպս աջակից գտանիցի հայրենասէր ազգ մեր՝ չտալեցից եթէ ասացից, յայնժամ զոսկեհէն երջանիկ դարուն, և զԱրշակունեաց փալթամթազաւորութեանն զբարիւթյակ չութիւն ի մեզ վերափոխեալ տեսցուք՝ որով և յերանութեան վայելիցուք զկեանս մեր, հոգի առնելով ի յոգնատեսակ մշտաց և ի ներսակրութեանց:

Հապա Բահանայապետ մեծ. մաղթիցուք յԱստուծոյ տալ Աւհ օծութեան Չերում զյաջողութիւն՝ առ ի կատարել զամենայն գործս՝ որոց և ձեռնամուխ լինիլիք և միանգամայն առնել զՉեզ օրինակ արժանագով՝ յետագայից յաջորդաց քոց քահանայապետաց՝ որք և ամենեքին ցանկացին զքոյին վնմանութիւն յանձին իւրեանց բերել. ամենեին ցանկացին ի ձեռն մեծապքանչ օրինակի հմուտ վարչութեան Չերոյ՝ յանգործու պահել զազգս. Աւսն որոյ զամենայն մտադրութիւն Չեր՝ և բաղձանք ազգիս առ ի կատար հանել, յօգուտ և ի պարծանս Հայրենեաց՝ կեցցէ կեցցէ Աւհահարառութիւն Չեր յամար ամս:

Գլխիդ Ուղարակիք Մարմնեանս:

(Ի սէղանաբան)

ԱՍՏՈՒԱԾԱՐԵԱՂ ԷՍՅՐԱՊԵՏ,

Ի սերկեան տօնելի աւուրս մեծի՝ ստիպիմ ի սիրոյ սրտիս գեղեցիկ բաղձանաց միւսկ յայս հանդէս նուիրական, և խորհրդազգաց իմն մտք՝ ընդ ձեռն արժանապարտ գովեստից և ներբողինեաց դուառել զնշանաւոր Ցարեդարձ Սրբազան Օծման ընդհանրական Գլխոյդ ընտրելոյ Հայկազան սերնդոց, որոյ բարեպէս հոլովումն՝ այո գերբնական պարգևք են և շնորհ երկնաւորն տեսչութեան, և ցնծալի զուարթացուցիչ հնչումն աւետալուր, որ ազգէ ի մեզ զուրախութիւնն հոգեւոր, զուրախութիւնն կատարեալ. Այսօր առատապէս ծաւալին ի սիրտս և ի հոգիս ոչ միայն միաբանական ուխտի Հոգեւորականացս դասուց, ոչ միայն պատուամեծար աստիճանաւորաց և ժողովրդականաց համախմբելոց ի տեղուոյս յայսմիկ, ապաքէն և համայն սերնդոց Յարեմեան տոհմիս, որք թէ և տարակայութեամբ բացակայեալ ի մէջ՝ սակայն զնոյն հոգեւորն ուրախութիւն ծայրալի ջնծութեամբ զգան ի սիրտս իւրեանց և ի հոգիս. Այսօր հուժկու գաւազանին ծաղկելոյ փառքն, զոգցէս զընթացս եթերական բնութեան յեղաշրջեալ ի նորապանչ և յանսովոր խնդութիւնս, ի քիմն անմխիթար որդւոց փառակորոյս Մօրն Հայաստանի քաղցրացուցանելով՝ զնոր իմն և զօտար ուրախութիւնս տայ ազգումն հոգեւոր բարիզգացութեամբ երգել ի բարձունս ըստ մանկանց Սաղիմայ զուսաննայն օրհնութեան. և փոխանակ հնոցն արմաւենեաց և ոստոցն ձիթնեաց՝ զսիրտ մեր խոնարհ, զսիրտ մեր տիրասէր բանալ Աւհիդ ի դէմս. Այս փառաւոր յիշատակ Օծման Ցարեդարձի Սրբազնասուրբ Հօրդ շքեղաշուք և պանծալիս յօրինեալ՝ ոչ միայն ի խնդութիւն հոգեւոր կացուցանէ զհամագումար հանդիսականս, ապաքէն և ի տեսարան շնաշխարհիկ հանդիսի առմատուցանելով զԱւհանձնեայ գործս Չեր առաքինիս, և զազգասիրական զբանս և զիցթիս շահաբերս, որք արդարև հոգեւոր սպեղանիք են հարուածեալ սրտի Հայաստան աշխարհի, տայ հարսզատ որդւոց նորին վերստին ի յոյս

նոր և գեղեցիկ, ի յոյս մեծ և գերազանց, ի յոյս առաւելագոյն բարեաց փառաւորութեանցն, անբաւ ուրախութեամբ սրտից խրախուսանօք թեւակոխել, և զպզտսիրական վաստակս մեծի Հայրապետիդ երախտագէտ հոգւով ի փող աւագափող ներքողինել։ Ահա այսօր ամբարձնալ Վեհիդ ի պատկառելի գահ Հայրապետութեան, և ի բարեյաջող շրջանս Զորորդ Տարեդարձի նուիրական սուրբ Օծմանգ ժամանակ՝ ազգասիրական ներկայ գործք Ձեր և ջանք ի մեծամեծ բարիս և ի շահեկան պտուղս վաստակոց եղբերով՝ զպառնեացն՝ սիրելի ազգայնոց մերոց, զհաստատուն յոյս և զանկալութիւն վսեմախոհ խորհրդովք տան պսակել պանծանօք, զի բնական են այսօրիկ շարժառիթք, զի չիք երբեք յղութիւն առանց ցաւակցական երկանց, և չիք կասկածելի երկունք առանց ուրախական ծննդեան, եթէ ներքին զգացմամբ հոգւոյ՝ ճշմարտութեամբ հայեացօք յայս նշան նշանաւոր։

Ապա ուրեմն զի՞նչ արդեօք մնայ մեզ համախմբելոցս աստանօր կատարել ո՞ պատուարժան Տեալք հանդիսականք, եթէ ոչ փառս յաւերժական յարգանաց մատուցանելով Արժանաւոր Դիտոյ Հայկազեանս սերնդոց՝ փութալ ի շնորհաւորութիւն նշանաւոր Տարեդարձի Սրբազան Օծման ազգայնամ Այցելուի մերում, և ի նուիրումն սրտից մերոց և հոգւոց եռանդուն մաղթանաց առ բարձրեալն Աստուած, և կոչել համասիրտ ձայնարկութեամբ, Թագաւորդ երկնաւոր Տէր Քրիստոս, զարժանաժառանգ սրբոյ Դահիս և մեծի տանս Թորգոմեան զՏէր Գեորգ Դ զՍրբազնագոյն և զՎեհափառ Հայրապետն մեր օրհնեան և պահպանեան ընդ հովանաւորութեամբ Ամենազօր Աջոյ բարձրելոյ, անփորձ և անասան կենօք, բարերջանիկ և խաղաղաւէտ աւուրբք, իմաստուն և պայծառ մտօք և հոգւով, հսկող և խոհական կառավարութեամբք ի յաւերժական ուրախութիւնս և ի պարծանս ընդհանրութեան Ազգիս Հայոց։

Յարմարեալ Տ. Եպիսկոպոսի։

Ի ՏՕՆԻ ԿԵԹՈՂՈՍԻՆ

Ս. ԷԶՄԵԼԱԾՆԻ

(Ի Մաղխան)

ԱՍՏՈՒԱԾԸՆՏԻՐ ՎԵՀԱՓԱՌ ՏԷՐ

ՍՐԲԱԶՆԱԳՈՅՆ ԲԱՀԱՆԱՅԱՊԵՏ,

Անեղն անսահման, որոյ Աթոռ զերկինս և պատուանդան ոտից նորա զերկիր հոգւովն մեզ քաւրողէ Մարգարէն՝ ի ցոյց անհուն մարդասիրութեան իւրոյ զեր զարեգակնաճաճան լուսով ընտրեաց զտեղի բնակութեան իւրոյ ի Հայաստան աշխարհի, զտեղի Մօրս լուսոյ նորոյս սիովնի, յորում սահմանափակի Անսահմանն ի սէր արարչական զթութեան առ ազգս համօրէն ազանց և առ Թորգոմեանս, յայտնեալ զփառս Աստուածութեան իւրոյ և զմեծ վայելչութիւն սրբութեան Տաճարիս, զոր ոչ եթէ Բեսելիէլ ոմն արար և կառոյց, որպէս զտապանակն ուխտի, և կամ ծերունին Նոյ որպէս զտապանն ապրեցողիչ ընդ հրամանին՝ օրինակացն խելամալ լինելով, այլ ծոցածին ծնունդն իսկակից Հօր և փառակից սուրբ Հոգւոյն իջեալ յերկնից ինքնին ճարտարապետ եղև անգրգուելի հիմանս սրբոյ Եկեղեցւոյս այսօրիկ, յոր վասն Էջմիածին անուանեցաւ. որ ի տիպ կարակնաճև լուսոյ եցոյց զսա բնակարան ամենասուրբ եռանձնեայ Աստուածութեան և մակաղեւորդ բանաւոր հօտին իւրոյ գնեցելոյ արեամբն անպարտականաւ ի ձեռն գերերջանիկ պարթևի եռամեծին Գրիգորի սքանչելի սուրբ նահատակին իւրոյ, որ նովին գերահրաշ տեսեամբ ի հոգեանդն սէր վառեալ ասէ ցարբայն հրաշիւք փրկեալն և հաւատացեալն ցուրբն Տրդատ Անկալք շինեցուցուք սուրբ զխորանն լուսոյ. քանզի ի սմա ծագեաց մեզ յոյս ի Հայաստան աշխարհի, զոր և Աստուածափառս քնարն Դաւիթ կանխատեսեալ և ի սէր նորին համակեալ ասէր. Տէր սիրեցի զվայելչութիւն տան քոյ և զտեղի յարկի փառաց քոյ։

Ո՛վ մեծի շնորհացն և պարգևացն Աստուծոյ՝ զոր ընկալեալ մեծ Բահանայապետն և Աստուածառաք Լուսաւորիւն մեր, ի տրիտուր երկրորդասան

անտանելի և սոսկալի չարչարանացն իւրոց, և վարքայն զդեռահաւատ հաղորդ երկնաւոր շնորհացն արարեալ հանդերձ այլովքն դարձելովք և լուսաւորեցելովք կառոյց պատնէշ հզօրացոյն ընդդէմ՝ խաւարածիդ մեքենայիցն սատանայի. որ ըզհիթանոսութիւն ուսուցանէր հեռացելոցն յԱստուծոյ և վտարելոցն ի չարիս, և յօրինեաց պատսպարան մարդկան՝ զխորան վկայութեան Աստուծոյ սուրբն և ընտրեալն և կացուցեալն ի Տեառնէ յօրէնս նորա՝ ընդ հզօր Աջակցին իւրոյ դերաշուք վեհմափառ արքային, զլուսանիշ Տաճարս սրբոյ Էջմիածնի, որպէս զօրացան Զօրաբարէլ և Յետու Քահանայն մեծ ի գեղեցկատիպ վերանորոգումն հնոյն Երուսաղէմի:

Արդ՝ երջանիկ է օրս այս և երջանկութիւն ցանկալի ազգիս Հայկազանց. քանզի ի սերկեանս կատարեմք զտօն կառուցման Քրիստոսահիմն և լուսակերտ Մօրս լուսոյ սրբոյ Կաթողիկէ Էջմիածնի. որ է աղբիւր ջրոյ կենդանոյ հոսեցելոյ ի դարաստանէն երկնից ի պարտէզս Քրիստոսատունկ անդաստանիս, ի բեղմնաւորեալս բանին կենաց, ի տաճարս իմաստութեան ի տաճարս Աստուծոյ կենդանոյ կառուցեալ ի գնացս Հոգւոյն երկնավտակ շնորհաց: Սա է տեղի և տուն Աստուծոյ. որ գերազանցի քան զՏապան Նոյեան, զլարմն Արամեան ի խռովայոյզ հեղեղէ մեղաց փրկեալ և քան զերկիր Աւետեաց պարարտացեալ բլրակով յինքնէն զկաթն և զմեղը՝ զօրէնս Աստուծոյ և զխորհուրդս աւետեացն երկնաւորաց. և քան զտաճար Սողոմոնեան վայելչացեալ փառօք, յորոյ ի սէր զիղճ և զտենչանս սրտից մերոց վառեալ ընդ մարդարէին աղաչեմք «Տէր սիրեցողք և մեք զվայելչութիւն տան քոյ և զտեղի յարկի փառաց քոց»:

Բարէ՛. Աւհափառ Տէր, նոյն խնամք և սէր մարդասիրութեան Արարչին քաջարթուն դէտ սուրբ եկեղեցւոյն իւրոյ ընտրեալ կարգեաց յԱթոռ բազմաքիրտն սուրբ նահատակին իւրոյ և արժանապատէ Քահանայապետին իւրահաստատ եկեղեցւոյս զԶեղ զԱւհափառ Հայրդ ազգիս Հայոց ի պայծառութիւն սուրբ Տաճարին հիմնելոյն յԱռաքեալսն և ի Մարգարէս, որպէս և նոյն սուրբ եկեղեցւոյս մանկունքն ի բարերանութեան

անդ երգեն առ Աստուած « ի վերայ հիման Առաքելոց և Մարգարէից շինեցեր զՔո սուրբ զեկեղեցի, զսա պահեա ի խաղաղութեան », որով զօրացեալք համախմբեալքս ծառայք Աստուծոյնտիր Աւհափառ Քահանայապետիդ որպէս և համօրէն լուծիւն ազգիս, խնդրեմք յամենախնամ և յառատասիրու մարդասիրութեանէ Արարչին Աստուծոյ անչարժ և անսասան պահպանել զսուրբ եկեղեցի իւր ի զրանց դժոխոց, ըստ այնմ « և ահաւասիկ ես ընդ Ձեզ եմ զամենայն աւուրս մինչև ի կատարած աշխարհի »: Եւ ինքնապսակ Աւհափառ Փենայիդ նորին տացէ կեանս երկայնս և խաղաղականս հանդերձ ամենայն բարօրութեամբ և առողջութեամբ ի վայելչութիւն իւրակառոյց Տաճարիս և ի պարծանս և ի լուսաւորութիւն ազգիս Հայոց. ամեն:

Ո. Կարապետ Գրիգորեան:

Ի 1874 թ. յ 30 Ն Մայիս:

Ի Ս. Էջմիածնի:

ՀԱՅՐԵՆԱԿԱՆ ԼԵՁՈՒԻ

ԵՒ

ԿՐՕՆԻ ԻՐԱՒՈՒՆՔ:

Աշխարհիս մէջի այսքան արիւնահեղ պատերազմների պատճառն ի՞նչ է. և ինչու համար զուր տեղից իրարի կոտորում են (հարցոց ինձ մի Պարսկաստանցի Հայկազուն երիտասարդ). Ամեն ազգ և ամեն տէրութիւն իրան մէջ ունի քաղաքական, Ազգային, և Կրօնական իրաւունք. և այն իրաւունքները ամրապնդելու համար՝ հաստատուած են զանազան տեսակ բարեկարգ և օգտակար օրէնքներ, և ուրիշ որ էիցէ տէրութիւն կամ ազգ եթէ հակառակի նոյն իրաւանց՝ այն ժամանակ կը հրատարակուի արիւնահեղ պատերազմ, մինչև որ մէկը միւսին յաղթէ՝ և հաստատուի դաշնակաւոր խաղաղութիւն (պատասխանեցի). բայց այն ազգը որ ոչ քաղաքական իշխանութիւն ունի, ոչ զօրք ունի, և ոչ զօրութիւն, (ինչպէս է մեր ազգը), միթէ պարտաւոր-

եւսլ չէ իւր հայրենական լեզուի և կրօնի իրաւունքը պաշտպանել:—Այդ բանին տարակոյս չկայ, զի մեր արժանաշիշատակ նախնիքը այս սուրբ իրաւանց համար շատ հալածանքների զիմացած և արիասրտութեամբ նահատակուած են:—Կերեի թէ Հայոց Արամ՝ Նահապետը հայրենի լեզուի իրաւանց դէմ մեղանշած է նա, երբ որ գնաց Վապարովկիոյ վիճակին տիրեց՝ նոյն կողմերի ազգերին խտուել պատուիրեց՝ որ Հայերէն խօսին. նմանապէս և Արշակունեաց Արշամ թագաւորը մեղանշեց, նա էլ Ննանոս Բագրատունեաց նախարարին (որ Հրէայ էր) և նորա որդւոց ստիպեց՝ թողուլ հայրենի կրօնը՝ և դառնալ ի Հելթանոսական պաշտօն:—Այո, կռապաշտութեան ժամանակները որ և իցէ իրաւունքները միշտ ոտնակոխ կը լինէին, ինչպէս որ Պարսից կրակապաշտ անօրէն թագաւորները, մեր հայրենի սուրբ կրօնը Հայաստանի միջիցը բոլորովին ջնջելու համար, ի՞նչ չարաւար հնարքներ ի գործ չը դրին, զանազան խորամանկ խաբէութիւններով. բայց ոչ ինչ մի օգուտ չկարողացան ձեռք բերել իրանց համար. Պարսից մոլեւանդ մոգեր և մոգպետներ չէին որ թելադրեցին Յազկերտ անօրէն թագաւորին, որպէս զի Հայերին ստիպէ իրանց զբոստանալ օրինաց հետեւելու. (հակառակ կրօնական իրաւանց). հետեւարար և եղաւ մեծ արիւնահեղ պատերազմ Աւարայրի դաշտումը. և Հայոց քաջ նախարարներից ոմանք անձնանուէր զօրքերով նահատակուեցան նոյն պատերազմի մէջը, որոց գլխաւորի անունովը ասուեցաւ Վառդանանց պատերազմ. և մինչև ցայսօր նոցա արժանաւոր տօնախմբութիւնը մեր Ս. Եկեղեցին հանդիւսաւոր կիրպով կատարում է. նմանապէս և Մամիկոնեան քաջն Վահան իւր հայրենի օրինաց պահպանութեան համար՝ ընդդիմացաւ Պերոզ թագաւորի անթիւ զօրաց՝ և յաղթեց, զի Հայոց ազգը մինչև ցարդ իւր վրայ իշխող տէրութեանց միշտ ցոյց տուած է իւր հաւատարիմ հպատակութիւնը, և անձնանուէր ծառայութիւնը. սակայն իւր հայրենի լեզուի, և կրօնի իրաւունքը պաշտպանելու համար՝ սաստիկ հալածանքների համբերած է:—Լանկթէմուրի համար էլ ասում են թէ Հայերի վրայ մեծ հալածանքներ հանած է:

—Այո, այն բարբարոս և անօրէն բռնակալը բաւական չը համարելով այնքան աւերութիւններ (որ ի գործ դրաւ), մեր հայրենի կրօնը և լեզուն Հայաստանից բոլորովին ջնջելու համար՝ Հայերէն լեզուի կրօնական, պատմական, և ուսումնական հասկազգիւտ գրքերը հաւաքեց և պորել տուաւ. և շատ գրքեր էլ հետը տարաւ, և Սփէրաշէր բերդի մէջ բանտարկել տուաւ. և ապագայ սերնդոց վրայ էլ նշովք դրաւ՝ որ ոչ ոք այն տեղից գիրք դուրս չբերէ:—Ապա զանք մեր այսքան խօսուածների բուն նպատակին: Անցեալ տարիները մի գործ պատահեցաւ ինձ գնալ Քիւրդստանի կողմերը. մի Հատախ անունով մեծ գիւղաքաղաքի մէջ բնակվում էր իւր բաղմամբ իւր բանակներով մի Քիւրդի Շէյխ. սա մեծ ազդեցութիւն ունէր այն գաւառի Հայ և Քիւրդ բնակիչների վրայ. և Օսմանեան տէրութեան կողմից դրուած գործակալին ոչ ինչ բանի տեղ չէր համարում. ինքզինքը համարում էր իբր մի սուրբ մարգարէ, զի Շէյխ-է-Ինէթի նման իրան գաղտնի լրտեսների միջոցաւ կարող էր զանազան տեսակ գուշակութիւններ անել՝ և հաւատացնել պարզամիտ Քիւրդ ժողովրդոց, որոնք սասանոյ նման պաշտում էին. սա Հայերի երեսին մտիկ տալը իւրան համար պիղծ էր համարում, և խիստ հալածանք հանեց նոյն գաւառի մէջը գտնուած Հայերի վրայ, որոնք թողած իրանց տները, և պահիները, արտերը, և բոլոր կալուածները, միանգամայն և իրանց հայրենիքը՝ իրանց գերդաստանի ձեռնբերիցը բռնած՝ լալով ողբալով զաղթեցան Վանայ կողմերը. և մինչ ցարդ իբրև մուրացկան քաղաքի փողոցներումը թափառում են, իսկ ոմանք Վանայ գիւղերումը բնակվեցան: Այս անօրէն Շէյխ հարկադրում էր Հայերին, (զանազան խորամանկ հնարքներով) թողուլ իրանց հայրենաւանդ սուրբ կրօնը՝ և թուրքանալ: Երբ որ մերժում էին նորա հրամանը՝ այն ժամանակ անհնարէն տառապանքներով նեղացնում էր. և երբեմն բարկանալով բարբառնում էր իւր արքանակներին. Հայերի եկեղեցիների հետ աւելի գործ չունենալ. ապա աշխատեցէք արգելք լինիլ նոցա մանուկների համար առաւմեարան բաց անել. զի այս միջոցաւ մեր նպատակին կը հասնէք. մնա-

լով նոքա մտաւոր կուրութեան մէջը՝ կրօնն էլ լիզուէն էլ կը մոռանան, և հետեւաբար կը թուրքանան ամենքն էլ. այս որ զգացին խղճալի Հայերը, իսկոյն դուրս եկան այն գաւառիցը՝ և այնքան զեղեր մնացին ամայի, և անմարդաբնակ. և այն բարբարոս Շէյխը իւր նպատակին չը կարողացաւ հասնիլ. — Ինչպէս որ լսվում է Մուշի, և Վանայ նահանգներումը դարձնալ այդպիսի հարստահարութիւններ, սրբապաշտութիւններ մինչև ցարդ պատահում է այն անօրէն Բեքէրէջը զորօրինակ վանք և եկեղեցի կողոպտել, մարդասպանութիւններ անել և ընդ Ուրեմն հրաւիրենք խոնարհաբար մեր Ազգասէր Վեհափառ Գէորգ Գ. Աստուածաբնալ Վաթողիկոսի Հայրական ուշադրութիւնը այնպիսի հարստահարեալ ազգայնոց վերայ, որպէս զի արթնուն և անձնադիր հովուի նման՝ հսկէ իւր ամեն աշխարհ ցրուած հովուասէր ոչխարների վրայ. անգութ ոչխարազգեստ պատառող գայլերի ի զոհ չը մատնուիլ. — Բայց մի կողմից էլ միւսիմարվում ենք, տեսնելով մեր այժմեան Հայոց ազգի դիւստար տիրող հպատակասէր բարեխնամ Ռուսաց, Օսմանեան, և Պարսից տէրութիւնները, որ ցանկանում են, և մեծ ջանք են ի գործ դնում, որպէս զի թերևս Հայոց ազգն էլ Եւրոպացի լուսաւորեալ ազգերի նման ճանաչէ իրան լեզուի, և կրօնի իրաւունքը, և զարգանայ բարոյական, և նիւթական յառաջադիմութեամբ. և մեր Վեհափառ Վաթողիկոսի գովելի բաղձանաց համաձայն՝ արտօնութիւն են տալիս ամեն մի Հայաբնակ քաղաքներումը, և գեղերումը հաստատել հոգևոր, և ծխական ուսումնարաններ ոչ թէ միայն տղայոց՝ այլ և ապագայ սերնդոց ուսնալ մայրեր պատրաստելու համար՝ Օրիորդաց համաց և ազգային տուբերում, կամ աղբիւրներով կառավարել՝ որպէս զի իրանք էլ ունենան այսուհետև լուսաւորեալ, և քաղաքակիրթ հպատակներ ի պարճանս իրանց փառաւոր և պանծալի անուանց, որով և պարտաւորցնեն տիրասէր և հաւատարիմ Հայոց ազգին ամեն ժամանակ ի բոլոր սրտէ լիաբերան բարեմաղթութիւններ վեր առաքել առ Ամենաբարձրեալն Աստուած, նոցա անգին և երջանիկ կենաց բարօրութեան համար:

Ճ. Ահմէտ:

Սեպրույ Վ. Փափաղէանց.

ԲԱՐՈՋ

Ի ՇԵՄԱՀԱՄԻՏ ԳԻՒԴ:

(Ա. Բեքէրէջի հայոց):

Հատորը այնպէս կկարծեն թէ՛ նախնեաց կանգնած այնքան միլիոններ արժած աստուածային տաճարները մեր թագաւորական իշխանութեան զօրութենէն արտադրեալ են: Սակայն ըստ ինձ նոքա բոլորն ալ Հայաստանեայց Եկեղեցւոյ հոգևոր և մարմնաւոր զաւակների առ միմեանս ունեցած վստահութիւններէն ծագած են: Միթէ այսօր Հայ ազգը 15000—20000 ուսուցիչ դրամով ի կատար ածուլու մի վանք շինելու կարողութիւն չունի: Ոչ ոք չի կարող ժխտել այս հարցը: Ապա ի՞նչի 15 տարի է 18000 ուսուցիչ դրամով սակարկեալ մի վանուց շինութիւնը զրուի չի գալի: Այն ալ այնպիսի մի վանքի, որուն մէջ գտնուած գերեզմանին վերայ, որչափ կանայք իւրեանց ճակատի մի քանի ուղիները քցած են, քանի քանի հարսներ՝ տանտիկիներ իւրեանց ամուլութեան, կամ զաւակաց հիւանդութեան, կամ անձնի տկարութեան և կամ ինչ և իցէ մի թշուառ դէպքի առիթով, ապարանջանները, օղեր, մանեակներ նուիրած են: Ուստաւորների մատակարարութիւնը և դորանցից զոյացած արդիւնքը բաւականին մեծ պիտի լինի. վասն զի Սիւնեաց Արցախայ, Փայտակարանայ, Նախիջևանայ, Երնջակու, Գողթնու, Վայոց ձորի, Հարուրայ, Վստուաց, Գառնու ու Չանգուպասարներու, Կոտայից, Նոր Պայաղտու, Ծաղկաձորու, Ապարանու, Հիւրակու և մինչև անգամ Գանձակայ գաւառներէն կգան: Միայն ուխտին ժամանակ 12000—15000 կզոյանայ:

Այս հռչակաւոր տեղը Վայոց ձորի Սուրբ Խաչ անուանուած ուխտատեղին է, ուր մի նոր վանք շինուելու համար հանգուցեալ Մատթէոս Վաթողիկոսի իշխանութեան բոլոր ժամանակն ժողովք եղաւ, նոյն ուխտատեղոյ գտնուած գաւառի Մալիշկայ դիւղի Տէր Առաքելի ձեռամբ: Թէ ի՞նչեր անցկացաւ այս միջոցներին, ի՞նչ խաղեր խաղուեցան, ինչպէս ժողովուրդը տեսնելով եղածը և հասկանալով զրեթէ դէպ ի թերահաւատութիւնը դիմելոյ,

Թէ ինչի համար այդչափ միջոցին 18000 ռուբլի տուակը չծածկուեց, քանի որ եթէ օրինաւոր հրահրուածիւն ըլլար՝ առանց ժողովքի ալ կ'ածկուէր ռուսաւորներն արդիւնքով, քանի որ յիշեալ քահանայն ըստ արդի բաժանման բոլոր Երևանայ նահանգը շրջից, շատ տեղ ալ երկրորդ երրորդ և չորրորդ անգամ Ես այս բոլորի համար պիտի լռեմ:

Արդի Ա. Ե. Զախառ Զօր՝ Աստուծոյ և Ազգի կամօք Լուսաւորչայ նուիրական Գաճին յաջորդ լինելով՝ ամենայն բան պարզուեց, այնքան ժամանակուայ եղած ժողովքին դիտմամբ քննութիւն բացուեց, մեղաւորները իրանց պատիժն ստացան, ժողովարարութիւնից արդիւնք, և վանուց շինութիւնն ալ հրամայուեց առ ժամանակ դադրել: Անցաւ բաւական ժամանակ, Ա. Ե. Զախառ Հայրը նկատելով թէ՛ սկսուած գործքերին պատերը հաղիւ թէ մի մարդոյ չափ բարձրացած էր, կիսատ թողնել չէ կարելի, հրամայեց շարունակել վանուց շինութիւնը: Ուստի և այս նկատմամբ ըստ հրամանի՝ Նորին Ա. Ե. Զախառութեան նշանակուեց սուրբ Էջմիածնայ միաբանութենէն մի վարդապետ ժողովարարութեան համար, որուն վերայ հոգաբարձու նշանակուեցան Ա. Ե. Ե. Զախառ Զօրի Հայ գիւղերի նշանաւոր Հայերից մի քանի հոգիք:

Այժմ լսածնուս նայելով՝ գործքը մեծ եռանդով առաջ կգայ, Ա. Ե. Զախառ Զօր արթուն հսկողութիւնը, արդար և անաչառ կառավարութիւնը կստիպեն զիս ասել թէ՛ շուտով նոյն շինութիւնը ի կատար կածուի, որով Հայ ժողովուրդն ալ իր արած ղոհաբերութեանց արդիւնքը տեսնելով անգործ ու հանգիստ կը լլայ հոգեով:

Ես ամենայն սրտով կատարեալ յաջողութիւն կմաղթեմ՝ գործքին: Սակայն հարկ է ասել թէ ժողովարարութեան ժամանակ քարոզները մեծ օգուտ կարող են առաջ բերել թէ իրանց նպատակին ինչի համար որ լինի, նիւթապէս, և թէ նոյն իսկ ժողովուրդեան բարոյապէս, եթէ նոքա համարադասական լինէին. մերոնց պահանջներին: Եթէ քարոզչները իրենանց սրտով և եռանդով նուիրած լինէին ազգին՝ ունենալով գոնէ քիչ թէ շատ դարուս յարմար լուսաւորութիւն և Հայկական ազգի վարուց՝ բարուց համարադասական կրթութիւն: Ես այնպէս կկարծեմ թէ քարոզը

իր ընդարձակ նշանակութեամբ ինչպէս որ նախնիք կհասկանային և ի դործ կընէին: այնպէս և այն աչքով չեն նայիր և չեն հասկանար այժմեան մեր հոգեւորականների շատերը այլ և այլ պատճառներով, որոնց բացատրելը եթէ կամենայինք այս տեղ առաջ բերել՝ շատ երկար կլինէր: Նախնեաց գործունէութեանց տարրից մէկ գլխաւորն ալ քարոզներն էին: Բայց արդի մեր հոգեւորականների քարոզներէն շատերը ժողովուրդեան օգուտ չբերէին ի զատ՝ փնտներ կառաջացնէին:

Ի դէպ ասենք. 1870 թուականի Սեպտեմբերի սկզբներին՝ Նախիջևան գտնուելով, նոյն քաղաքէն մի ժամու ճանապարհ հեռաւորութեամբ գտնուած Շին - Մահմուտ անուանուած գիւղի բարեկրօն Տէր Մկրտիչ Պարզեանց քահանային հետ ծանօթանալով՝ զիս իւր գիւղը հրաւիրեց՝ այն ժամանակուայ Նախիջևանայ հոգեւոր Գլխորդի ուսուցիչ Պ. Սարապետ Արդարեանցին հետ:

Մեր գնացած օրն չեմ յիշեր թէ ամեն քանիսն էր: Սակայն շարժեմ էր. քահանայն մեղ ըստ արժանոյն հիւրասիրեց: Միւս օրը, որ Սիւրակի էր, այդեաց մեջ ժամանակ անցկացրինք: Ժամը վեց էր, կէս օրէն յետ, երբ արդէն կուզէինք դիւղը դառնալ, զանգակի ձայնը սովորականէն դուրս ըլլալով մի՛նոր դէպք կաւետէր: Ուստի հետաքրքրութեամբ դիմեցինք դէպ ի գիւղի Եկեղեցին, ուր գտանք սուրբ Խաչին համար ժողովարար նշանակուած Հայր սուրբին: Ժամերգութիւնը սկսուեց. չեմ յիշեր ինչ մաղթանքից յետ, Հայր սուրբի փոքրաւորը, ընթերցաւ Ա. Ե. Զախառ Զօր պաշտելի Վոնդակը, որնոր կերեւար թէ զեռ աղէկ կարգալ չէր սովորած: Մենք ժամերգութեան վերջը նկատեցինք որ Հայր սուրբը քարոզի կպատրաստուի. կարծելով թէ մեր ներկայութիւնը քարոզի ժամանակ այնքան աղէկ չէր ըլլար, դուրս եկինք եկեղեցիէն և գնացինք մեր սենեակը: Անցկացաւ գրեթէ մի և կէս ժամ, զանգակահարութիւնը դեռ կշարունակուէր: Լսեցինք որ Հայր սուրբը դեռ քարոզը կշարունակէ եղեր, զարմացանք թէ ինչ պիտի լինէր քարոզի այսքան ձրգուիլը, կրկին Եկեղեցին դիմեցինք և մի անկիւնումը կանգնելով այս հետեւեալ խօսքերը լսեցինք:

Հայր սուրբը կրէր թէ՛ արդի վարժապետները բոլորն ալ կախարդ են, անհաւատ են, մոլորեալ են, մոլորեցուցիչ են, իրաւ իրենք երկը ջորս լեզուներ գիտան, ամա չար նախանձով լի չեն սովորեցնում՝ իւրեանց աշակերտներին, անձախնորանց այն են դաս տալի թէ՛ ձեր հօր մօր ջրեբրից փող գողացէք և բերէք մեզ տուէք, չէ՞ մենք ձեր վարժապետն ենք :

Այդպիսի ուսումը Աստուած կարէ :

Այլէն էլ շատ ուսումնական էր, ի՞նչ օգուտ, իւր անմեղ եղբօր արիւնը թափեց : Յուգան էլ շատ ուսումնական էր, ի՞նչ օգուտ որ Քրիստոսին մատնեց : Բայց դուք թէ՛ ե ոչինչ ուսում չունէք, ամա բարեպաշտ էք, Աստուծոյ պատուիրանքներին հնազանդ ու պահճ էք. դուք լաւ կանէք սիրիկը առհասարակ՝ հեռի մնալ հիմակուայ ուսումից, որ ձեր որդիքն ալ անհաւատ վարժապետների նման պատակեր չդուրս գան :

Ձեր բարեպաշտութիւնը ամեն բանից դովելի է. նայեցէք երկինքը, որ եօթը զամ է, այնտեղ 10 ահազին պալատներ կան, ինքը ինն դաս հրեշտակների համար. իսկ մէկը ձեզ նման բարեպաշտ քրիստոնեաների համար, որին աւելի կարժանանաք ձեր առատ տուբրովը *) և ին և ին :

Ահա փառ Հայրը, որ իւր բոլոր հմութեանց հետ քաջ ձեռով կհասկանայ քարոզների վսեմութիւնը և նորանց սրբազան նպատակը, անշուշտ և անկասկած եթէ իմանայ և տեղեկանայ՝ թէ իւր բանաւոր հօտին այսպիսի ցանցաւ քարոզներ կը տրուին, անտարբեր աչքը չնայել և վերջ տալ կը ձգին դօրանց, որոնց կարծուելուն առթիւ՝ եթէ թող տայ մեր հասարակաց Հայրը՝ ես ևս յերես անկեալ առ ոտս՝ Նորին կազաւեմ և կազերսեմ :

Յակոբ Գ. Արարապետեանց Ա.

(*) Թէեւ առանց բացատրութեան եւ վատ ոգիէ ձեռադրեալ նաեւ սոգէտ մի հոգեւորականի այսպիսի բարդը ընդամենին չվերաբերիր, բայց եւ այնպէս պարծանք եւս չէ, ուստի առ այժմ այս գրութիւնը կը հրատարակեմ, եւ դնոյն վարդապետ ի դուռնութիւն կըծրուիրս թանկ շարժմանց եւ բանից եւ քարոզից մէջ միանդամայն : Ի. Խմբ.

ՀԱՅԿԵԼԻՈՐ ԴՊՐՈՅ

ՇԽՄԱՀԱՐՈՒՄ ԳԻՒԴԻ

ԽԻՏԻՔԻՐ-ԵՆԱՆ ԱՐԱՐԱՊ ԽԻՏԻՔԻՐ.

Հին Նախիջևանից հինգ վերստ հեռաւորութեամբ գէպ ի արեւելեան հիւսիս գտնուում է այս գիւղը 100ի չափ տուն Հայ բնակիչներով, որոնց մեծ մասը զաղթական են Պարսկաստանից :

Որպէս Աղբեցիք նմանապէս և սորա լատ մեծի մասին պարապում են աղահատութեամբ՝ Նախիջևանայ մօտիկ լլաժ աղահատութեամբ. Թէեւ առաջուց բաւական արտօնութիւններով և մեծ եկամուտով, իսկ այժմ ընդ հակառակը, բայց որ գէս եկեց այդ բանը (աղահատութիւն) գտել է այս գիւղացուն թէ նիւթական և թէ բարդական օգուտ, որով և սորա այս կողմերի գիւղացիներից նշանաւոր են կացուցել իւրեանց :

Արդէն 1865 թուից այս գիւղը բաղդաւորով է ունենալով մի փոքրիկ ուսումնարան, որը հակառակ շատ տեղ պատահածներին ոչ թէ կրթման գնացել և կրթման կանգնել է՝ այլ հետզհետէ և փոքր առ փոքր զօրացել և մինչև ներկայ տարիս այդպիսի աստիճանաբար զարգացողութեամբ շարունակվում է : Որպէս ամեն մի սկզբնաւորութիւնը նախ և յառաջ սկիզբն է առնում մի կամ երկու մարդից, սորա համաձայն և այն ուսումնարան երկու անձի և երկու համադրուացի երիտասարդների վաստակ և ծնունդ է, որոց անունները կարծում եմ, որ հետաքրքրական է բարեսէրների համար :

Միւրիչ Քահանայ Իսահակեան, որը աւարտած լինելով Նախիջևանու գաւառական ուսումնարանում և իւր ուսումնասէր և եռանդուն գործունէութեամբ սորա և նորա մօտ և ինքնակրթութեամբ բաւականին զարգացնելով իւր իմացականութեան և կրթութեան մասը, և որպէս և բնական է այսպիսի հոգիներին իւրեանց վսեմ տոնցուածքին հաղորդակից անել և ուրիշներն, այսպէս և սա առաջարկում է իւր գիւղացւոց իւր ձրի աշխատութիւնը, և իւր օգնական գտանելով Պ. Երմիա Աւետեան երիտասարդը, (որը թէեւ անուսումն բոլորովին, բայց և ուսումնասէր ցան-

կուլթիանքը) գործունեայ և հաստատ կամքի տէր լինելով ընկեր է հանդիսանում (այն ժամանակ տիրացու Իսահակեանցին և այսպէս երկուք ձեռք ձեռքի տուած մինը իւր կրթութեամբ և անձնա- նուիրութեամբը, իսկ միւսը իւր աշխատութեամբ և օգնութեամբ սկսում են այս գործը առանց որեւիցէ օգնութեան միւսների կողմից և շարունակում են չորս տարի. վերջապէս մինչև ժողովուրդը հասկանալով սոցա հասարակաց էական օգտին և ոչ մի ուրիշ բանի ծառայած և նուիրուած լինե- լը՝ նախապէս շնորհակալութեան և երախտագէտ լինելու համար հոգաբարձու Երեմիային տալիս են շնորհակալութեան թերթ, իսկ ուսուցչի համար կարգում են թէթև ոռճիկ՝ և որպէս զի իւրեանց ուսումնարանը կարող լինի հաստատ ապագայ և հիմնաւոր շարունակութիւն ունենալ՝ խոստանում են միշտ թոշակ վճարելու և ձեռներից եկած օգնութիւնը տալու. ապա խնդրագրով դիմում են Սրբազան Սինոդին օրէնքու իւրեանց, որը յար- գելով սոցա խնդիր՝ թոյլ է տալի իւրեանց եկե- ղեցու սուրբ նշանի մասանց տարեկան արդիւնքը յօգուտ ուսումնարանին ի գործ դնել:

Երկու տարի էլ այսպէս է անցանում, և առաջ անցեալ տարի երկու հոգաբարձու ևս աւելացնե- լով, Պ. Յարութիւն Եղիազարեանց (նմանապէս մի ուսումնասէր և գործունեայ երիտասարդ), որը Ցանուտէրական պաշտօնովը աւելի ևս միջոց ու- նի ներգործելու յօգուտ ուսումնարանին, և միւս ևս Պ. Մասում Հայրապետեանցը գիւղի իշխան- ներից մէկը, Հոգաբարձական թիւ և ընկերու- թիւն կանոնաւոր գրութեան մէջ դնելուց զինի, ջանադիր եղան իւրեանց ուսուցչին ևս օգնելու՝ այդպէս և ներկայ տարւոյս սկզբիցը հրաւիրեցին երիտասարդ պարոնի Հայոց լեզուի ուսուցչութեան գործին, և այդ ևս յաջողացնելով շարունակում են: Այժմս պէտք է ասել, որ ուսումնարանը (ծխական դպրոցը) բաւականին հաստատ և բա- րեկարգ գրութեան մէջ է, քառասնաչափ մա- նուկներ ուսանում են Հայոց և ռուսաց լեզուով՝ որքան պահանջելին է մի այնպիսի դպրոցից: Ամբ չունենալով գովելու, որ չափազանցութեան կսակած չտամ շատերին, բաւականանում եմ ա- սել, որ իւր համադաս դպրոցներից այս գիւղական

հանգամանքներում, չափաւոր ասելով նախադաս է գտնուել և կգտանուի ճանապարհորդող և այ- ցելու անձանց առաջ, որոնք երբեմն պատահել են այս տեղ:

Իմ ուրախութիւնը մեծ էր՝ երբ անցեալ տա- րիներումը Սինոդի Ատենադպիր Պ. Թադէանոս- եանցի ընկերութեամբ առաջին անգամ տեսայ: Այդ ուսումնարանը, թէ նորա և թէ իմ նկա- տողութիւնքը և խորհրդատուութիւնքը, ներկայ տարում կրկին. այցելութեամբ յառաջադէմ և իրագործուած եմ գտնում:

Ահա զեղեցիկ օրինակ. թէ երբ մի սկիզբ ձեռ- նարկում է եռանդով անձնանուիրութեամբ և միշտ հասարակաց օգուտն ունի աչքի առաջ, դա հետզհետէ կարող է աճել հաստատութիւն ստանալ և վերջապէս պտուղ բերել, թէև այդ սկիզբը լինէր թոյլ՝ աննշան, մի կամ երկուսի գործ, և (զարմանալի չէ) հալածանքով ու դժ- ուարութեամբ, որ սովորական է ամեն բարի բանի հանդէպը դուրս դալու:

Ահա ի՞նչ է նշանակում աղնիւ և կրօնի ու մարդկային կոչման սպասաւորող մշակ. քահանայ, որի գործը արդարացնում է իւր կոչումն:

Երանի թէ մեր ազգակից երիտասարդները և մանաւանդ նոքա՝ որոնք ընդունել են (կամ կա- մենում են ընդունել) այդ քահանայական վեմը և ծանր լուծը, հետևող և նախանձող լինին այս օրինակին—և կրկին երանի՝ եթէ Հոգեւոր Իշխա- նութիւն կհոգար պատրաստելու և տալու ազդին այսպիսի մշակներ—և թէ այսպիսիների բարոյա- կան և կենսական ոյժը կազդուրելու և խրախու- սելու հոգ կտանէր:

Ես դիտեմ, որ այս տողերովը դիպչում եմ Մկրտիչ Քահանայի համեստութեանը. բայց և չեմ կարող թաղուցանել իմ ներքին զգացմունքը չարտայայտելու այս տեղ հրապարակական շնոր- հակալութեամբ, որպէս և Երեմիա Աւետեանին. այն հոգաբարձութիւնն՝ որ արդարեւ բարձել է հոգսեր և քաշել է լուծ, այժ արժանի է՝ և պարտք է: Ըլմամ հմուտի ծնողք պարտական են նոցա. իսկ նորանց ապագայ սերունդը, կկանգնաց- նի նոցա համար իւր յաւէտ երախտագիտութեան արձանը:

Մի բան միայն, որ ցանկալի է աւելացնել ինձ այս տեղ, և այդ է բարի և խոնարհ առաջարկութիւնն մեր առ Անհատական Հայր և առ բարձր Հոգեւորական Տեսչութիւնն օգնելու որպիսի եղէ միջոցով. այդ տեղում մի աղջկանց ուսումնարան բանալու՝ մինչ կայ և գործում է Մկրտիչ Բահանյան. Սորանով կատարեալ կլինի այդ դիւղի երջանիկ ապագայն, սորանում աւարտ կստանայ Տէր Մկրտչի աշխատանաց բարի անկախութիւնը:

Ոչ ապաքէն որպէք պէտք է և իրաւունք ունին պահանջելու Հօրիցը բարի և օգտակար բան, և ահա ես և իմ հետ Շխմահմուտցի Հայերը վստահանում ենք անելու այսպիսի խնդիր մեր Ազգապետից—մեր Բարձր Հայրերից:

Մեր անկախութիւն—իմ ցանկութիւնը պակուած պիտի տեսնամ միւսանգամ այս գիւղը պատահելու միջոցով. խօսքս վերջացնում եմ անելով. «Մեծ յուսով սպասում եմ»:

Ղանապարհաբար Աշխատաբար.

Ի 14-ն Մայիսի 1871. աթ.

Ի Նախիջևան

ՀԱՅԿԱԿԱՆ ԱՇԽԱՏԱԲԱՐ

Որովհետեւ ես թողի Քիֆիս քաղաքը, Հայկական Աշխարհ օրագիրը դադարեց ներկայ թուին Ապրիլի և Մայիսի ամսատետրակը հրատարակելուց յետ:

Հայկական Աշխարհի ներկայ 1871 թուիս ստորագրողներից ստացված փողից հանելով հինգ ամսի համար Հայկական Աշխարհի Խմբագրութեանը հասանելին, մնացած դուրսը պատիւ ունիմ ահա ներկայացնել Արարաբի Խմբագրութեանը, և խնդրում եմ մնացած ամիսներին բարեհաճեցէք ուղարկել Արարաբը Հայկական Աշխարհի փոխարէն առանձին ցուցակով ներկայացրած Մեծ. Պարոններին:

Իսկ այն մնացած ստորագրողներից, որոնք զեռ ևս վճարած չէին բաժանորդագրելը, խնդրում եմ ահա բարեհաճեն հասցնել ինձ կամ 5 ամսէթ, եթէ ցանկանում են այսուհետեւ ներկայ թուին Հայկական Աշխարհի փոխարէն Արարաբը ստանալ, կամ 2

ման. 10 Կ., որ պատկանում է Հայկական Աշխարհի Խմբագրութեանը ներկայ թուիս անցած 5 ամիսների համար, երբ նոքա ստանում էին օրագիրը:

Հայկական Աշխարհի Խմբագրող

Ս. Սաեֆախէ:

1871 յուլի 15

ԲՈՂՈՔ Ի ՇՈՒՇԻՈՅ

Խմբագրութեան Արարաբ ամսագիրը

Հոգաբարձութիւնս Մեղու Հայաստանի Մայիս 1 թուով համար 16 թերթին մէջ նոյն լրագրող պատուարժան Խմբագրի Շուշու քաղաքի ազգային Հոգեւոր դպրոցի դրութեան և Հոգաբարձական կառավարութեան վերայ արած հակասական դիտողութիւնները և անհիմն լրոց վերայ հիմնուած ընդդէմ. ճշմարտութեան պատուակեալ ստութիւնները կարգաց. բայց ոչ խռովեցաւ և ոչ ցաւեցաւ. վստիկ գիտէ որ, մեր Ազգային լրագրութեան մէկ քանիսն սովոր են առանց հիմնաւոր տեղեկութեան ընդլայնախօս թղթակցաց խօսքին հաւատ ընծայել. երբեմն կամաւ և երբեմն ակամայ նոցա խօսքերով տողորուել. ճշմարտութիւնը այսօր, լոյսը՝ խաւար, բարինը՝ չար, բարեկարգութիւնը՝ անկարգութիւն հրատարակել:

Թէպէտ Հայ հասարակութեան բուն ի բան և Ազգասէրն մասն արդէն տեղեկ է լրագրաց ոմանց բռնած այսպիսի անկանոն ընթացից, ուստի և անարժան կ'համարէր Հոգաբարձութիւնս այնպիսի անտեղի գրութեան ուղարկութիւն. դարձնել և կամ պատասխանել, սակայն որպէս զի տկարամիտ մտքեր և մեր հեռալեակ Ազգայինը չ'զայլածակողին, վստիկորով թող յոյն գրութեան ուրիշ անուղղադատ կէտերու վերայ առ այժմ խօսիլ միայն պարտք կ'համարի այսուտի ինչ ծանուցանել որ, դպրոցս ամենից աւելի ապահոված դպրոցներից մին անուանելը երեւակայական ցնորք է. Հոգաբարձութիւնս իբրեւ իւր պարտուց անծանօթ, իւր պարտականութիւնը և իրաւունքները կանոնաւորապէս չ'գործադրող մեղադրելը բոլորովին զրպարտութիւն է. և սորա աշխատանքը

Թեոի և անպտուղ համարելը՝ ըստ ամենայնի անբարեսէր մտաց արգասիք և մարգկութեան և ճշմարիտ Հայութեան ողոյն դէմ է։ վասն զի Հոգաբարձութիւնս իւր այս Ազգային վսեմ պաշտօնը ստանձնած օրէն Թէ Ազգիս Աւհափառ Հայրապետի ազգմամբ և Թէ իւր խղճի թելադրութեամբ իւր անհրաժեշտ պարտաւորութիւնը քաջ զգալով, ջանացել է զնոյն անթերի և իսկութեամբ կատարել յօգուտ դպրոցին ըստ ներելոյ հանգամանաց. մանաւանդ իւր Աւհափառ սուրբ հօր քաջալերութեամբ և Հոգաբարձութիւնս հեռատես և գործունեայ նախագահին քաղաքս դարձած օրէն ըստ ամենայնի միաբան խորհրդակցութեամբ գուն գործել է դպրոցիս ներքին և արտաքին բարեկարգութեան վերայ հսկել և նորանոր աղբիւրներով ըստ բաւականին ապահովել դպրոցը։ Բայց ապահովութիւն ասելով՝ թող չհասկացուի նոյն խմբագրի գրութեան համեմատ ըստ օրինակի այլոց դպրոցաց աղբիւր՝ բաղմամբիւ կրպակներով, մեծատարած պղեաց շքեղ և բազմադրիւն տանց և այլոց անվճար եկամտից պատրաստական արդիւնքներով հաստատուն, որով գրեթէ իբրեւ գրպանից հանել գործածել դիւրութեամբ, ոչ, վասնզի չունի այսպիսի և սոցա նման անբոյժ սեպհակնութիւնք, այլ բաց ի երկու վանօրէից մասնաւոր եկամտից, որոնք տարժանակիր միջոցներով հազիւ կ'փողովուին, ըստ մեծի մասին կախուած է պսակադրամներէ, որբադրամներէ և այլոց եկեղեցականաց յատկացեալ տուրքերէ, որոնք ի ձեռն եկեղեցական գործակատար անձանց մեծամեծ դժուարութեամբ կ'հաւաքուին Հոգաբարձական դանձարանը, զորս Հոգաբարձութիւնս իւր նախարահի արթուն վերահասութեամբ և իւր Հոգաբարձական ազատ իրաւամբ, բացարձակ և անբռնադատ ներդործութեամբ և անաչառ մատակարարութեամբ ի ծախս պիտանացու աշխատասէր պաշտօնատարաց դպրոցին և այլոց կարեւոր պիտոյից կանոնաւոր տնտեսութեամբ կ'գործադրէ։

Վթողու Հոգաբարձութիւնս յիշատակել մի ըստ միոյն իւր այլևայլ հաւատարիմ՝ գործողութիւնները. որոնք իւր համար բաց ի ճշմարիտ պարծանքէ փառաւորութենէ, ոչկնչ չեն կարող

արտայայտել, և գիտէ որ ընդհանրապէս խօսողն ճգունաց պէս միայն երեւի գիտէ և ոչ գործել, վասնորոյ կրէ, միայն վստահութեամբ այս կրծանուցանէ որ, այս Դուշոյ Ազգային Հոգեւոր դպրոցը հանուր Ռուսաստանի Ազգային — Հոգեւոր դպրոցաց մէջ իւր Հայկական յատկութիւններով իւր իսկական նպատակի ուղղութեամբ և Հայկաբանական յառաջադիմութեամբ միակ ուսումնարան կարող է ներկայանալ ազգին։ Եւ այս ինքնա դարձ սնտոխաբանութիւն թող չկարծուի, այլ յանուն ճշմարտութեան և յանուն արդարութեան կ'իստի, գործով և ոչ բանիւ, յայտնի և ոչ ծածուկ, բացայայտ և ոչ քողարկեալ։ Դպրոցիս ցերեզոյն խնամակալի Աւհափառ սուրբ Հօր ուշադիր քննութիւնը և Հայ հասարակութեան բոլոր ողջամիտ անձինքը կ'հրաւիրէ, եթէ հնար է անձամբ զննել, անձամբ ականատես լինել դպրոցիս բարեկարգութեան և յառաջադիմութեան, և չ'լինի Թէ խաբուին այնպիսի ընդունայն ստապատիր խօսքերէ, որն որ մի քօղածածուկ ստաբան թղթակցի բերանէն լսել այնչափ զարմանալի չ'էր, որչափ մի ազգասէր համարուած խմբագրի բերանէն, որուն պարտքն է ինչպէս որ ամենայն լրագրաց, ոչ Թէ այնպիսի շինծու լուրերու հակասութեամբ հակամիտել, բերան մեղր առնող և տտան մէջ թոյն ունեցող մեղուներու նմանել, զըպարտութեան խնձորները ցաւակցական խրատներով ոսկեղօծել և զլրել, զանպան զիմաններ երեսին առնուլ, ճշմարտութիւնը ընդ քօղով թագուցանել և ստուծիւնը իբրեւ ճշմարտութիւն հրատարակել, այլ անաչառութեամբ և անկողմնակցութեամբ յառաջադէմ ուսումնարանաց վիճակի վերայ իւր ուրախութիւնը հանուր հասարակութեան յայտնել. իսկ ընդ հակառակը յետ իսկութեամբ, և ոչ Թէ հակամէտ յօժարութեամբ, կատարեալ տեղեկութեամբ ազգիս յետադէմ՝ դպրոցաց վիճակը և նորա շարժառիթ պատճառները հասկաննէն զկնի, յականէ յանուանէ հրատարակել և յայտնել իւր ցաւակցութիւնը։

Պ. Սիմէոնեանցի աղգասիրութենէն կ'յուսացուի որ, Հոգաբարձութիւնս այսպիսի անաչառ և ճշմարիտ խօսքերու վերայ չ'պիտի ցաւի, վասնզի

եթէ ինքն անհիմն լուրերու զակատելով, երբեմն դպրոցիս մահ երազելով, երբեմն անյաջողութիւն և Հոգաբարձական դրութեան վերայ կարծես հիւանդութիւն երևակայելով, որ բոլորովին սուտ է, կ'իյնումայ խրատուց դարմաններ մատուցանել, զորս Հոգաբարձութիւնս ոչ թէ միայն իրանից, այլև ամենայն Հայ անհատէն ուրախութեամբ կ'ընդունի և շնորհակալութիւն ընդ այնր կ'իյնալիսնէ, եթէ նկատէ նորա մէջ բարեմտութիւն և ճշմարտութիւն, ապա ուրեմն թող բարեհաճի նաև ընդունել Հոգաբարձութիւնս իւր վերայ անկեղծ կարեկցութիւնը և խրատական դարմանները իւր ճշմարտ բարոյական հիւանդութեան վերայ, որով ամեն ժամանակ կ'ախտանայ, երբեմն ծանր և երբեմն թեթեւ, և իւր հասարակաց լրագրական պարտքը մոռանալով շատ անգամ կ'ործես շողորթութեան իբրև մեր Հին Հայ նախարարական ցեղերու պատմագրաց երևոյթ կ'ստանայ, սակայն երանի թէ նոցա ճշմարտութեան նա և, բայց չէ, այս կենդանարար շաղէն կ'ստորի, իւր դատողութեանց մէջ կ'այլծարի, ապա թէ ոչ, ինչ կ'նշանակէ ասել. «Թէև մենք այս լուրերին հաւատ չենք ընծայում կատարելապէս, բայց և այնպէս յայտնի է որ, այս լուրերը ունին հիմն», : Զարմանալի հակասական ձեռնարկութիւն, վասնզի եթէ ունին հիմն, ուրեմն պէտք է հաւատ ընծայել կատարելապէս. իսկ եթէ ոչ, պէտք չէ հաւատալ, և անհիմն լուրերու հաւատալը և նոցա վերայ խօսելը կամ սնոտի տղայամտութիւն է, որոյ վերայ Հոգաբարձութիւնս իրաւամբ կ'ծիծաղի, և կամ թէ մի առանձին անյայտ նպատակ, որով Հոգաբարձութեանս առաջ ինչպէս որ պարոնի ստութիւնը արհամարհելի, նոյնպէս և ցաւակցութիւնը բոլորովին կասկածելի համարուեցաւ և պիտի համարուի. Պէտք է յիշել նա և որ մարդ, որ և իցէ բանի վերայ այն ժամանակ կարող է դատողութիւն անել, երբ որ ի ձեռն լրոց նոյն իրի հանդամանաց վերայ իսկութեամբ վերահասու եղած գտնուի, և կամ անձամբ ախանատես լինի: Իսկ արդ Պ. Սի. մեծնանցն ոչ անձամբ տեսած է, և ոչ լուրերու կ'հաւատայ, ուրեմն ուստի գիտէ դպրոցիս հանդամանքը, որ գաղտնեաց աստուածուհին իրեն

կ'ընկալէ: Այս տեղից պարզապէս կ'երևի որ Պարոնը քաջ կ'զգայ իւր թղթակցի ստութիւնը, բայց իւր ցանկութեան դէմ՝ կ'համարի, որ այդ լուրը սուտ լինի, այն պատճառաւ նախ կ'իյնալի, բայց վերջ զղջալով անհիմն կերպով կ'հաստատէ. ինչ խորհրդաւոր հնարադիտութիւն:

Ի վերջոյ Հոգաբարձութիւնս ինքն զինքն իւր պաշտօնատարութեան մէջ ճշմարտութեամբ անբասիր գտնելով և դպրոցս ըստ ամենայնի իւր դրութեան և նպատակին համեմատ բարեկարգութեան մէջ տեսնելով՝ կ'կրկնէ Շնորհալոյն բարեհաճոյր խօսքը, որ առ ժպիտ հոմ «ծանր և զայս, զի զիս թէև ամենայն լեզուք գովեսցեն յայն բարի, որ ոչ է առ իս, հողմոց հնչունք վարկանիմ. և եթէ պարսաւէ որ, և դատի յայն ինչ, որ ի մտացս խղճէ ոչ դատիմ, ոչ փոյթ ինչ առնեմ», :

Խմբագրութեանէ. կ'սնդրէ Հոգաբարձութիւնս իւր այս արդարացի ձայնը բոլոր Հայ հասարակութեան հաղորդել ազգաշահ լրագրոյդ միջոցաւ ի լոյս ճշմարտութեան:

Հոգաբարձութիւնս — Հոգ.
Դպր. Հայ. Դպրաբարձութիւնս:
Յակովբ Մելիք Երանապետեանց
Օրհնագրիս Արամայեանց
Գրեթէր Դպրութեանց
Արեւիկայից Ս. Հասան
Ջալալեանց

Ի 24 Մայիս 1874 թ.

Ի Բ. Ծոյն:

ՀՈԳԵԻՈՐ ԴՊՐՈՑ ՀԱՅՈՑ

ԵՈՐԴԱՅ

Խմբագրութեան Արարատ ամսագրոյ.

Անցեալներումը կարգացինք մի ուրախաշարժ յօդուած, Արարատ պատուական ամսագրոյ Յունիար ամսի թերթերում՝ թիւ ինն (9)՝ երես 204, այն է Բաղարամյան Նորգայ երկսեռի Դպրոցաց և բարեկրօն Պօղոս Աւագ քահանայի ուսումնարանաց հաստատութեանն սկզբնապատճառ լինելու, Պ. Վ. Բաղդասարեանցի դրուած:

Թէն ուրախացայ որպէս Հայ, բայց միևնոյն ժամանակ, անհաւատալու կարծիքներ պատեցին սիրտըս :

Պատճառ երեւակայացրեցի իմ մէջ այդպիսի մի փոքր ժողովրդոց մէջ երկսեռի Դպրոց, և քահանայ ուսումնասիրութեամբ վառուած, կարելի է արդեօք : Վասն զի մեր արժանապատիւ Քահանաներից մեծ մասը, միմիայն իրենց հարկաւոր անձնական օգտին համար են զբաղուած, և ոչ թէ Դպրոցներ. հաստատելու եւն են :

Վերջապէս սրտիս կարծիքներ փարատելու և ստուգելու համար ամենայն 19ին փութացայ ի քաղաքամասն Նորգ, այցելութիւն անելու Դպրոցներին. նախ գնացինք տղայոց Դպրոցը, ուր տեսանք, որ Հայոց լեզուի ուսուցիչ Պ. Բ. Տէր Յովհաննեսեանցը, դաս էր խօսում. նայելով ուշի ուշով նորս գասախօսութեանն վերայ մի ժամու չափ պէտք էր ասել ճշմարիտ հոգով, որ պարոն վարժապետի նոր գեղեցիկ ոճով գասախօսութիւնը շարժեց իմ համակրութիւնը, որև արժանի գովասանութեան. որովհետև մեր Հայոց լեզուի վարժապետների մէջ, համարձակ կասեմ, որ շատերը չդիտեն գասախօսութեան ձևերը. այլ բազմաթիւ բռնութեամբ իշխել խեղճ աշակերտաց վերայ : Գասախօսութիւնից յետոյ, սկսեցինք նշանակած ուսանելի առարկաներից հարցանել աշակերտներից, որոնցից ստացանք գեղեցիկ պատասխաններ. նախանձելի յառաջադիմութիւն կտեսնուէր աշակերտաց մէջ. որով յայտնապէս երեւում էր վարժապետի անխնայ ջանքը : Իսկ Ուսաց լեզուի մէջ, թոյլ էին գտանվում, վարժապետաց ամեն ամիս փոխուելու պատճառաւ :

Հարկաւոր եմ համարում նշանակել այս տեղ ուսանելի առարկայքը :

Հայոց լեզու

1. Ընթերցանութիւնն թարգմ. ի գրաբարէ յաշխարհաբարու
2. Քերականութիւն
3. Կրօնագիտութիւն
4. Ազգային Պատմութիւն
5. Սրբազան պատմութիւն
6. Եկեղեցական արարողութիւն
7. Վայելչագրութիւն

Ռուսաց լեզու

1. Ընթերցանութիւնն թարգմանութեամբ
2. Թուարանութիւն
3. Բառագիտութիւն
4. Վայելչագրութիւն :

Իրարեւ բարեշնորհ Տէր Պօղոս Հայրն է սկզբնապատճառ Դպրոցաց արժանընտիր ժողովրդոց Նիւթական օգնութեամբ և նորա հսկողութեամբն է պահպանուում, և որը ձրիաբար վարում է տեսչութիւնը արժանապէս : Գովասանութեան արժանի են և Պ Հոգաբարձուքը :

Փոքր ինչ հանդստութիւնն առնելէն ետքը յիշեալ վարժապետի մօտ, գնացինք Օրիորդաց Դպրոցն.

ուր գտանվում էին 24ի չափ ուսանող օրիորդներ : Այս տեղ ևս քանի մի բաներ հարցրեցինք իրենց ուսանելիքներից, այն է—Կրօնականից, Հ. Պատմութիւնից և լեզուագիտութիւնից, որոց մէջ բաւականաչափ յառաջադիմութիւն նշմարեցինք. մանաւանդ նորանց մարութ. քնքշառոգանութեամբ կարդալները, ու գեղեցիկ և վայելուչ ձեռագործութիւնները : Վերջապէս սոցա այսպէս յառաջադիմութեանն շաղկն մէջ մտնելը, յիշատակութեան արժանի են կացուցանում, բազմապատասխան մայրապետ Տիկին Մարգարիտ Տէր Յովնատիկեանցին և համեստափայլ ուսուցչուհի Տիկին Սիրիդուխտ Մ. Մարկոսեանին, որ աննշան վարձով կուսուցանեն կրթութիւնը և ձեռագործութիւնը, նա ևս վերջիշեալ Բ. Տէր Յովհաննեսեանցին, որ կպարապէ միւս առարկաներով :

Օրիորդաց ուսանելիք :

1. Ընթերցանութիւն թարգմ. ի գրաբարէ յաշխարհաբար :
2. Կրօնագիտութիւն :
3. Ազգային պատմութիւն :
4. Լեզուագիտութիւն :
5. Ձեռագործութիւն :
6. Երգ :
7. Վայել աղբիւր :

Վերջ ամենայնի նուիրելով մեր սրտի խորին շնորհակալութեան յարգանքը Պ. Բ. Տէր Յովհաննեսեանցին և վարժապետուհեացն դարձայ տեղս :

Այս միայն ասելով, որ Նորգայ բարեօրտ ժողովրդոց այժմեան ուսումնասիրական եռանդը արդէն իսկ ցոյց է տալիս իրենց ապագայի յոյսեր :

Ուստի Նորգայ ժողովրդոց կենդրեւը, որ իրենց ուսումնարանները հաստատ և հիմնաւոր պահեն, ամեն ուսումնական միջոցները և պիտոյքները հոգալով : Ի վերջոյ չեմ կարող չիշել այս տեղ և բարեկան Պօղոս Աւագ Քահանայի ճշմարիտ մարդկութիւնը, եռանդը և մեր ուղղափառ կրօնի սիրով վառուած հոգին, որ թողած իւր անձնական շահը պարապած է միայն Նորգայ ուսումնարանաց վերայ : Ըստուած տայ, որ այդպիսի քահանաներ շատ լինին մեր ազգի մէջ :

ՄԻՐԱԿԷՆ ՄԻՆԱՍԻՔԵԱՆԵՅ :

1874 թ. Մայիսի 22ին

Ի. Բ. Երեւան

Ս. ԿԱԹՈՂԻԿՈՍՆ Ի ՍԵՎԱՆ :

Ի 24-ն ամսոյս յաւուր Հինգշաբաթ թուոյ Ս. Կաթողիկոսն ամենայն Հայոց առտուանց մեկնեցաւ աստի ի Ս. Լջմիւսէն, և զգիշերն անցուցանելով յԵրեւան, յաջորդ օրը (ի 25-ն) ընդ երեկոյ հասաւ ի Ս. Վանսն Սէվանու, ուր պէտք է մնայ առժամանակ մի յօգափոխութեան :